

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ESKİ ROMA YAŞANTISINDA BİR GÜN

Hilary J. Deighton

Çeviren: Hande Kökten Ersoy

Eski Roma Yaşantısında Bir Gün

Hilary J. Deighton

ISBN 978-975-8293-03-2

Eski Roma Yaşantısında Bir Gün
Hilary J. Deighton

Özgün Adı
A Day in the Life of Ancient Rome
1999 (4. basım)
© Bloomsbury Publishing Plc, 2012

Çeviren
Hande Kökten Ersoy

Tasarım
Sinan Turan

Ofset Hazırlık
Homer Kitabevi

Kapak Resmi
Roma'da bulunan bir kabartmada, bebeğe banyo yaptıran Romalı kadınlar

Baskı
Altan Basım San ve Tic. Ltd.
100. Yıl Mah. Matbacılar Sitesi No: 222/A
Bağcılar/İstanbul
Sertifika No: 11968

4. Basım 2016

© Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Bloomsbury Publishing Plc ile yapılan anlaşmayla yayınlanmaktadır.
Tüm metnin yayım hakkı saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yazarın ve yayıncının
yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Tomtom Mah. Yeni Çarşı Caddesi, No: 12/A, Galatasaray, 34433
Beyoğlu/İstanbul
Sertifika No: 16972

Tel: (0212) 249 59 02 • (0212) 292 42 79
Faks: (0212) 251 39 62
e-mail: homer@homerbooks.com
www.homerbooks.com

ESKİ ROMA YAŞANTISINDA BİR GÜN

Hilary J. Deighton

Resimleyen
Linda Hennesy

Çeviren
Hande Kökten Ersoy

homer*kitabevi*

Alan ve Jeremy'ye

İçindekiler

Resim Listesi	6
Önsöz	7
Yaşamdan Bir Gün...	9
Giriş	11
Sabah	16
Öğleden Sonra	49
Akşam	78
Araştırma ve Proje Önerileri	101
Okuma Önerileri	103

Resim Listesi

Resim 1:	Avlusu bahçeli bir <i>insula</i> .	12
Resim 2:	Romalı erkeğın giysileri ve ayakkabıları.	17
Resim 3:	Roma yatak odası.	20
Resim 4:	Simpelveld lahti.	21
Resim 5:	Romalı bir hanım sslenirken.	24
Resim 6:	Trajedi şairinin Evi'nin zemin planı.	27
Resim 7:	Bir <i>atrium</i> .	29
Resim 8:	Roma'da genel tuvalet.	34
Resim 9:	Ekmek fırınında.	37
Resim 10:	Bir villa bahçesi.	50
Resim 11:	Hamamda.	58
Resim 12:	Oyun oynayanlar.	73
Resim 13:	Bir Roma mutfağı.	79
Resim 14:	Akşam yemeğinde.	89
Resim 15:	Bir Roma barı.	95

Önsöz

Bu kitap, tarihin diğer önemli soruları hakkındadır; yani Horatius'un şiirlerindeki zarafetle değil, kendisinin akşam yemeğinde ne yediği ile, Augustus'un sınır politikasıyla değil, onun kullandığı tuvaletlerin neye benzediği ile ilgilidir. Bir maceraperestin geçmişe duyduğu yakıcı meraka yanıtıdır: Gerçekten orada olmak nasıl bir şeydi? Umarım, okuyucu kitabın sonuna geldiğinde kendisini bir gününü eski Roma'da geçirmiş, sokaklarında yürümüş ve insanlarıyla tanışmış gibi hisseder.

Kısa bir kitabın sınırları içinde kalınca, son derece seçici olmak gerekiyordu. Bu kitap, özellikle Roma'da ve belli bir dönemde -Cumhuriyet Dönemi'nin sonu ile İmparatorluk Dönemi'nin başı- yaşayan insanların hayatını konu alıyor (ancak bilgiler zorunluluk nedeniyle daha geniş bir tarih döneminden toplanmıştır). Aynı zamanda, günlük yaşamın çok ilginç, ancak çoğunlukla üzerinde durulmamış ayrıntılarına eğiliyor, zira Klasik Diller ve Kültürler alanında eğitimini tamamlamış bir öğrenci, Roma yiyecekleri ve mobilyaları hakkında fikir sahibi olmayabilmektedir. Dolayısıyla bu kitap, Klasik Çağ uzmanları, Klasik Uygarlık öğrencileri ve yaşamlarının daha geç bir evresinde Açık Üniversite veya akşam okullarında Klasik dünya konusunda eğitim almaya gelenler ya da sadece eğlenmek amacıyla okuyacak kişiler için bu boşluğu doldurma çabasıdır. Bu kadar kısa bir çalışmada her konuya değinmek mümkün olmamakla birlikte, yazdıklarımın hayal gücünüzü ateşleyeceğini ümit ediyorum.

Pek çok kişiye, ama belki de en çok ilgileri, merakları ve soruları ile bu kitaba ilham kaynağı olan Açık Üniversite'deki öğrencilerime teşekkür etmek isterim. Ayrıca,

8 Eski Roma Yaşantısında Bir Gün

Bristol Klasikleri'nin editörlerine de sabır ve destekleri için teşekkür ederim. Newcastle niversitesi'nden Georgina Plowright'a ve Bristol Katedral Okulu Klasik Diller Bölüm Başkanı C.J. Fance'e de bana yardımcı olan fikirleri için teşekkür borçluyum. Geriye kalan tüm eksiklik ve hatalar ise benim sorumluluğumdadır. Son olarak, Roma yaşamını resimleriyle yeniden canlandıran Linda Hennessy'ye en içten şükranlarımı sunuyorum.

Hilary J. Deighton
Bristol, Ocak 1991

Yaşamdan Bir Gün...

İlk saat ve ikincisi sabah ziyaretlerinde yorgun düşürür himaye edilenleri,
Üçüncü saat dalavereci avukatlar için hareketlidir,
Beşinciye kadar Roma çeşitli işlerle geçirir zamanı,
Altıncı saat ağır bir sessizlik getirir, her şey durur yedincide,
Sekizinci ve dokuzuncu, gücü kuvveti yerinde olanlar için görüşme vakti,
Dokuzuncu saat davet eder bizi, yemek divanlarının üzerine yığılmış yastıklara gömülmeye:
Onuncu benim karalamalarımın saati, Euphemus,
Sen de ziyafet için tanrı içeceği karıştırmayı üstlenirsin,
Soylu Caesar güçlü elinde küçük bir kupa dolusu içkiyle rahatlatırken.
İşte o zaman gelsin benim şakalarım: Iuppiter'in sabah onları yakalamasına izin verecek misin Thalia, bizim Komedi Perimiz?

Martialis IV.8

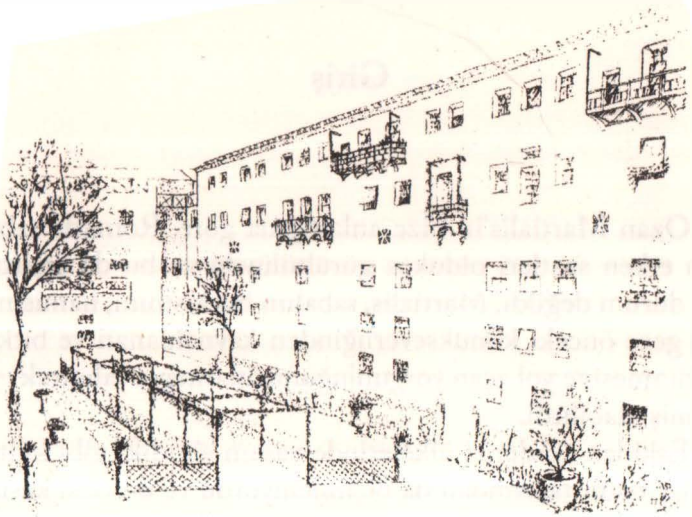
Giriş

Ozan Martialis'in bize anlattığına göre, Roma'da sabahın erken saatleri oldukça gürültülüydü ve bu da şaşırtıcı bir durum değildi. Martialis, sabahın bir kısmını, hamisinin bir gece önceki konukseverliğinden kaynaklanan ve bitkin görünmesine yol açan yorgunluğunu atlatmaya çalışarak geçirmiş olabilirdi.

Eskiden Akdeniz ülkelerinde yaşam şimdiki gibi kültür kadar iklim tarafından da biçimleniyordu ve bu ikisi kesinlikle iç içe geçmişti. Yaz mevsiminde öğle sıcağı çalışmayı dayanılmaz hale getirdiği ve bu saatlerde iş yapmak akılcı olmadığı için insanlar şafak vakti kalkarlardı. Romalılar işlerini sabahları yürütmekten hoşlanırlardı.

Şehrin dar, kalabalık sokaklarında yer olmadığından gündüz saatlerinde araç trafiği yasaktı, ancak pazara mal taşıyan ve döşeme taşları üzerinde patırtı çıkaran yük hayvanları bulunurdu. Fırıncılar kadar, o dönemin hazır yiyecek büfeleri ve barları ile sıcak yemek lokantaları ve hemen her sokak köşesinde karşılaşılan günümüz Roma pizzacılarının eşdeğeri dükkânların sahipleri çoktan kalkmış ve çalışıyor olmalıydılar. Berberler ise kendilerini tıraş edecek kölesi bulunmayan müşterilerin rahatlığı için sokaklarda tezgâh kurardı. Bu sırada tacirler ve zanaatkârlar da mallarını sergileyip işliklerini düzenliyor olmalıydılar.

Harekete geçen, konuşan, tartışan, hazır yiyecek dükkânlarından kahvaltı satın alan komşuların sesleri de bu yaygaraya eklenince Martialis'e hak vermeye başlayabiliriz. Romalıların çoğunluğu büyük, kalabalık, kaynaşan şehirde serin, içe dönük vahaları andıran villalarda değil, apartman blokları ya da diğer adıyla *insula*'larda yaşamaktaydılar (Resim 1). Bu apartmanlar rahatlık ve boyutları açısından bü-

Resim 1: Avlusu bahçeli bir *insula*.

yük çeşitlilik gösterir, ancak böyle bir apartman dairesinde yaşayan herkesin bileceği gibi, ses geçirirlerdi.

Pek çok modern Avrupa şehri bu kalabalık koşuşturma ve gürültü alışkanlığını yitirmişken Akdeniz çevresini, Güney Avrupa, Afrika ve Asya şehirlerini gören birisi eskiden buralardaki yaşamın nasıl olduğunu hâlâ hissedebilir.

Bir aile günü nasıl karşılardı? Kuşkusuz hakkında bilgi edindiğimiz insanların çoğu varlıklı, okumuş, önemli, dikkat çeken ve güçlü kişilerdi. Arkeolojinin değilse de tarihin temel gerçeklerinden birisi, bu insanların bizlere şiir ve düzyazılar, imparatorluk fermanları ve hukuk davaları, tarihi ve bilimsel çalışmalar, mektuplar aracılığı ile kendi zamanlarının öykülerini bıraktıklarıdır. Onlar dericilere, ressamalara, heykeltıraşlara, kuyumcılara ve duvarcılara iş vermişler, ancak genel anlamda yaşamlarını süsleyen veya kolaylaştıran bu insanlar hakkında ayrıntılara girmemişlerdir. Bu nedenle bizlerin de söz konusu bilgiler için grafitiler, dükkân tabelaları, reklam ilanları (evet, eski Roma'da da bunların hepsi

bulunmaktaydı) ve benzer ama ikinci derecede önemli, raslantısal küçük hazinelere başvurmamız gerekmektedir.

Tamamen tarihsel olan kanıtların yanı sıra arkeolojik kanıtları da dikkate aldığımızda, ortaya çıkan tablo dengelenir. Zenginlerin muhteşem evleri ve gösterişli yapıları yanında, orta sınıf halkın konutları ve işlikleri de yer alır. Öte yandan, arkeolojinin tatsız bir gerçeği, günümüz bilim insanı için bir felaketten daha yararlı bir şey olmayışıdır. Kent, normal biçimde terk edilirken insanlar tanrılarını, mutfak eşyalarını ve mobilyalarını yanlarına alırlar. Oysa, istila veya doğal bir afet sonucu kent yıkıldığında sadece tanrılar, kapacak ve mobilyalar (eğer yağmalanmamışsa) değil, insanların bir kısmı dahi ortalığa saçılmış halde kalır. Biri volkanik kül ve lav altında, diğeri ise yanan çamur içinde taş kesilen Pompeii ve Herculaneum halklarının şanssızlıkları, Romalıların yaşantısının incelenebilmesi açısından bizim şansımız olmuştur. İlk uyarıda şehri terk etmeyenler için kaçınılmaz son öylesine ani gelmiştir ki, bizler onların sıradan yaşamlarından bir günü olağanüstü biçimde -yarısı yenmiş yemekler, yataklarındaki hasta çocuklar, fırından yeni çıkmış müşteri bekleyen ekmekler- yakalayabiliyoruz.

Bu kitapta “sosyal yaşam” ve sosyal konuları değil, her günkü sıradan yaşamı, günlük yaşamda Romalılığın nasıl bir şey olduğunu gözden geçireceğiz.

Öte yandan, başlangıçta sosyal koşullar ile ilgili olarak değinmemiz gereken birkaç genel nokta var. Bunlardan biri, kölelerin her yerde bulunması ve yaşamsal önem taşımasıdır. Ekonomi kölelik üzerine kurulmuştur. Romalılar teknolojik beceri ve bilgi açısından endüstri devrimi yapabilecek yeterlikte olmalarına karşın, buna hiç gerek duymamışlardır. Zira işgücü, en azından ücret maliyeti açısından, bedavaydı ve her yerde bulunabiliyordu. Ancak, elbette kölelerin satın alınması veya yetiştirilmesi, giydirilmesi, barındırılması, beslenmesi gerekiyordu. Öyle ki, Seneca kölelerinin bakımı için harcadığı para konusunda şikâyetçidir. Cato ise kölelerin masraflarını ve satışlarını tarım aletleri ve büyükbaş hay-

vanlarınkı ile bir tutar. Roma'daki kölelerin (ve azatlıların) sayısı o denli fazlaydı ki, bir örnek giyinmeleri konusundaki öneri, göze görünür hale gelmeleri durumunda kendi sayısal güçlerinin farkına varacakları endişesiyle reddedildi. Kölelerin her çevrede ve her düzeyde -imparatorluk ailesini etkileyip yönlendirecek görevlerden, büyük çiftliklerde (*latifundia*) sefalet içinde yaşamaya kadar- Roma toplumu üzerinde büyük etkisi vardı.

Roma Dönemi yaşantısının burada ele alınmayan, ancak yine de yaşanan ve izlenen gündelik bir ayrıntısı ve ikinci bir özelliği de, toplumun politik makamlar ve onların maddî derecelenmesi ile belirlenen kesin sınıflara bölünmesidir. Bu sınıflandırma içinde en başta senatörler sınıfı, sonra şövalyeler (*equites*) ve nihayet halk yer alır. İmparatorluk Dönemi'ne gelindiğinde ise aristokratlarla halk tabakası arasındaki eski ayrım etkisini tamamen kaybetmişti. Eski aristokrat sınıfı, son Cumhuriyeti şiddetle sarsan iç savaşlar döneminde büyük ölçüde silinip gitmişti.

Roma'daki yaşamın modern çağda benzerini bulmakta zorlandığımız üçüncü özelliği ise, güçlülerin ellerinde tutukları şaşırtıcı miktardaki zenginliktir. Örnek olarak, Iulius Caesar vasiyetinde her bir Roma vatandaşına önemli miktarda para bırakmış, Marcus Agrippa masrafları kendi hesabından ödenmek üzere büyük kamu yapılarının inşaatını yürütmüştü. Censor (Roma'da yüksek devlet memuru) Cato zamanında bir işçi yılda 300 denarius kazanırken, aynı dönemde Scipio Africanus'un bir milyon dinarlık bir servete sahip olduğu söylenirdi. Caesar'ın çağdaşı ve çalışma arkadaşı *Triumvir* Crassus ise, 50 milyon denarius değerinde emlak sahibiydi. Bu konuda belki Amerika'daki zengin erkiyle, Hindistan'ın zengin eyaletleri veya petrol şeyhleriyle bazı benzerlikler görülebilir. Roma'nın ekonomisi üretim ve tarımdan çok, imparatorluk ve fetihlerle desteklenmekteydi; bu durum ekonomi için tamamen güvenli bir yol olmasa da, Roma'da inanılmaz bir servetin varlığı gözardı edilmemelidir. Herkesin bu varlıkta payı yoktu. Ancak varlıklı olanlar

için yaşam kolaydı ve kölelik kadar Roma'nın üst tabaka yaşıntısını meşhur eden aşırılık ve yaşamda zarafete duyulan cazibe de çöküşe katkıda bulunan etkenlerdi. Günümüzde bir kişi merkezî ısıtmalı, akan suyu olan, sıhhi tesisatı dünyanın pek çok yerindeki modern örneklerden daha iyi planlanmış, dokunulmamış ve boş bir Roma villası bulabilse, buraya sadece elektrik getirtip, tesisatı modernliğin konforu ile yenileyerek kendisine mükemmel bir ev yaratabilirdi.

Bu kitaptaki ayrıntıların altını çizmesi gereken günlük yaşama karşın, “verilen” dördüncü ve son sosyal konu ise hami-himaye edilen ilişkisidir. Bu da yine tüm toplumu ilgilendiren bir konudur ve karşılıklı bağ ve sorumluluklardan oluşan kuralları ile gelişmiş ve kentleşmiş Roma toplumundan çok, daha erken bir kabile kültürünün kalıntısıdır. Roma'da pek çok şey kolay ulaşılabilir ve anlaşılabilir olduğundan, bu müttefikliğin esasları da kişide şok etkisi yapar. Söz konusu olan ciddi ve önemli bir ilişkidir ve toplum içinde bağlayıcı bir gücü vardır (kuşkusuz İmparatorluk Dönemi'nde, imparatora tüm halkı koruyup, kollaması gereken kişiler -himaye edilenler- olarak görülebilir). Bu sistem, hiç şüphe yok ki her iki taraftan da istismara açıktır. Buna karşın, söz konusu ilişki bizim de göreceğimiz gibi günlük yaşamda önemli bir yer tutmaktadır.

Öyleyse bir aile günü nasıl karşılamaktaydı? Şimdiye kadar açıkladığımız nedenlerden dolayı, burada diğerlerine nazaran daha varlıklı bir aile ele alınacaktır, zira bunlar haklarında en fazla bilgiye sahip olduğumuz kişilerdir, ancak topluma daha geniş açıdan bakmayı da ihmal etmeyeceğiz.

Sabah

Romalılar erken kalkarlardı. Baba iş ilişkilerini düzenler, oğullar ve erişkin olmayan kız çocuklar eğitilirlerdi. Varlıklı bir evde, evin hanımının güneş doğmadan önce veya şafak vakti uyanması beklenmezdi. Yerine getirilmesi gerekli tüm ev işleri kölelerin görevi idi.

Buna karşın çabucak yataktan kalkmak ve giyinmek pek de zor bir iş değildi. Bir erkek veya çocuk, tuniği ile uyurdu ve kişinin konumuna bağlı olarak, o günün veya yılın hangi zamanı olduğu bundan daha fazlasını gerektirmezdi. Köle veya işçi kısa bir tunik giyer, kış aylarında ise bunun üzerine daha kalın olan ve ayak bileklerine dek uzanan bir ikincisini geçirirdi. Bu giysi sade veya çok süslü olabilir, değişik ağırlıklardaki yünlerden, hatta Hint veya Çin ipeğinden yapılırdı (bu, erkekler için kötü bir biçimse de, hoşgörülmesine engel değildi). Şimdiki ile aynı yerlerde, aynı yöntemlerle kaliteli pamuklu kumaş üretilen Mısır ile olan ilişkilere rağmen, bu tür dokumalar yaygın değildi. Bir Yunan adası olan Kos, ipek ticaretinde antrepo konumunda olup, ipek ve keten karışımından oluşan bir dokuma bu adada üretilerek Roma'ya gönderilirdi. Bu tür kumaşlar daha çok kadınlar tarafından kullanılmakta idiyse de, zengin renklerde ve narin kumaşlardan yapılmış gözalcı giysiler giyen erkeklerin de bulunduğu bilinmektedir.

Bu giyimin Romalı olmayan ve kadınsı tarzı, böyle giyinmeye parası yetmeyenler için bir tür teselli olmalıydı. Bir sonraki bölümde de izleyeceğimiz gibi tuniğin daha sade modelleri erkeğin toplum içindeki yerinin bir göstergesidir.

O halde ister uzun ister kısa olsun tunik, giyimi kolay ve rahat temel Roma giysisiydi (bkz. Resim 2). Ancak bu iki sıfat, Roma vatandaşının kendine özgün ve seçkin giysisi

Resim 2: Toga, tunik, sandallar ve tek parça ayakkabılar.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

“toga” için kullanılamaz (Resim 2). Bu kullanımı zor giysi, Roma ve uygarlık ile eşanlamlı sayılır; togayı giymek için de uygar bir kişilik gerekli görülürdü. Bu giysiyi taşıyabilmeniz için gerçekten soylu olmanız önemliydi, zira bu şekilde giyimliyken yersiz bir işe karışmanız mümkün olamazdı. Toga, büyük yarım daire şeklinde, yünlü dokumadan yapılmış ve bu nedenle de ağır bir giysiydi. Önce sol omuzdan aşağı dökülür, sağ kolun altından dolaşır ve sonra arkadan sol omzun üstüne çıkardı; sariye benzetmekle birlikte onun kadar hafif, uzun ya da güvenli değildi. Kumaş kıvrımları korunmak amacıyla veya saygı işareti olarak başın üzerini örtebilirdi; bu kullanımın bir örneğini Augustus’un Barış Sunağı’ndaki (*Ara Pacis*) dini törenlerde betimlenen İmparatorluk ailesinde izleyebilmekteyiz. Toga’da bir kıvrım, cep olarak da kullanılabilirdi. Toga, bu kıyafeti taşıyan kişinin makamının görsel olarak tasdiki anlamına gelmekteydi.

Toga kuşkusuz çok soylu bir görünüşe ve çok sembolik bir anlama sahip olmakla birlikte, bu denli kullanışlı bir giysi değildi. M.S. 1. yüzyıldan itibaren tedrici olarak gözden düştü. Tunik ve pelerinler daha alışılmış gündelik kıyafetler haline geldiler.

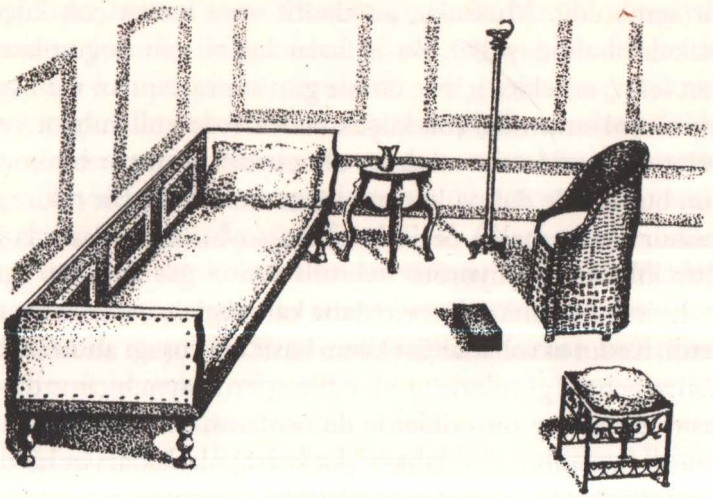
Erkek togasını giymeden önce soğuk su ile hızlı bir şekilde yıkanır, zira günün esas banyosunu öğleden sonra hammamda yapacaktır. Dişler, günümüzde kullanılan diş tozları veya sigara tiryakilerinin diş macunlarından farklı olmayan ponza taşı veya boynuz tozu ile temizlenirdi. Artık bu tür temizleyicilerden medet umamayacak durumdaki kişiler içinse altın bantlarla tutturulmuş ve “fildişi”den yapılmış takma dişler hazır.

Yataktan kalkın çocuk, gece çıkardığı muska (amulet) veya mührü (bulla) yeniden takmaya özen gösterirdi. Bu tür koruyucu simgeleri taşımak çok yaygın bir alışkanlıktı. Bunların çeşitli biçimleri vardı, ama en sık görülenler *phallus* (fallus, erkeklik organı) biçimindeydi. Fallusun Yunanistan’daki gibi Roma’da da önemli koruyucu bir anlamı olup, kişisel ve toplumsal pek çok bağlamda şeytanı kovan

bir semboldü. Muskalar, pendentif veya bazen çok küçük halkalar halindeydiler. Bu halkalar kızlar için doğumlarından sekiz, erkekler içinse dokuz gün sonra yapılan isim verme töreni sırasında, çok küçük bebeklerde kullanılıyor veya onların boyunlarına takılıyor olmalıydılar. Özgür bir çocuğun bu şekilde daima korunacağına inanılırdı. Bir fakire ait mühür muhtemelen deri bir kılıfta, soylu doğumlarında ise altın kılıfta saklanıyordu.

Evin hanımına gelince, o daha karmaşık iç çamaşırları giyerdi. Kadın akrobatlar üst kısmı basit bir kuşağı andıran, bikiniye benzer giysilerle tasvir edilmişlerdi; aynı biçime duvar resimlerinde ve mozaiklerde de rastlanır, şiirlerde değinilir. Ancak hanımlar için daha başka korsaj olanakları bulunduğu dair ipuçları da vardır; örneğin Ovidius (*Ars Amatoria* [*Aşk Sanatı*], III.274-5) küçük göğüslüler için alttan destek yapacak yastıklar önerir. Londra'da, özenle yapılmış bir deri bikini altı bulunmuştur. Bu giysi büyük olasılıkla sahneye çıkan birisine aitti ve iç giyim üretimindeki mükemmelliği göstermektedir (bu giysinin hijyenik korunmayı sağlamak için kullanıldığı öne sürülmekle birlikte, betimlemelerde bu şekilde giyinmiş akrobat bir kızın yer alması ikinci olasılığı kuvvetlendirmektedir). Romalı kadınların giysileri genelde bol olduğu için, korse kullanımı bir zorunluluk değildi. Göğüs bantları, sade elbiseler ve peştemallar en sık rastlanan iç çamaşırlarıydı. Sade bir içliğin üzerine tunik ve bunun da üzerine elbise giyilirdi. Bir hanımın hazırlanması ve tuvaleti kocasınınkinden daha uzun süreceğine göre, kadınların giyimlerini ayrıntılı olarak ele almadan önce biraz duralım ve yatak odasına şöyle bir göz atalım (Resim 3).

Bir *insula*'nın küçük ve sıkışık dairelerinde (genellikle katlar yükseldikçe daireler küçülür, fiyatları da ucuzlar) ayrı yatak odası lüksü bulunmaz. Villada veya büyük bir dairede, mesela bir dükkân sahibinin işyeri üstündeki evinde ise birden fazla yatak odası vardır, üstelik bu durum sadece ev halkı değil, karı-koca için de geçerlidir. Arkeolojik ve yazılı bulgular eşlerin her zaman birlikte yatmadıklarını göster-

Resim 3: Roma yatak odası.

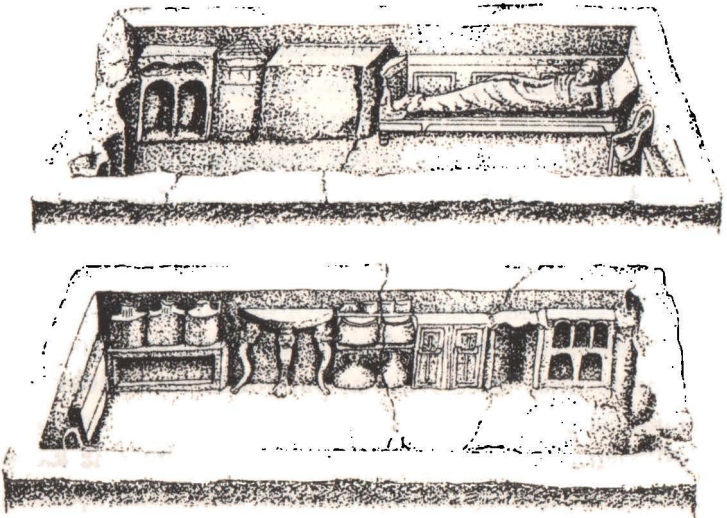
mektedir. Yataklar genellikle tek kişiliktir ve nadiren aynı odada iki yatak yer alır. Herculaneum'daki bir örnekte birbirine dik açı yapacak şekilde yerleştirilmiş böyle iki yatak ele geçmiştir.

Diğer taraftan, Güney Galya'da ele geçen etkileyici bir heykelcik, aynı yatakta rahatça kucaklaşan bir çifti göstermektedir; ayakuçlarında ise çiftin köpeği uzanır. Çiftleri gösteren pek çok betimleme bilinmektedir, ancak bulgular eşlerin normalde ayrı odalarda yattıklarına ve özel nedenlerle bir araya geldiklerine işaret eder.

Yataklar divan tipinde ve ahşaptır, şilteler ise ahşap kafes veya ip file üzerine yerleştirilir. Yatakların üç tarafını çevreleyen bir kenar olmalıydı (Resim 3 ve 4); bunun örneği Herculaneum'da, "Mücevher Taşı Kesicisinin Dükkan"ındaki kakmalı yatakta görülür. Ne acı ki bu yatak, üzerinde son olarak uyuyan ve anlaşıldığına göre bir hemşirenin bakımına bırakılmış olan hasta bir çocuğun kemiklerini taşımaktadır; hemşirenin dokuma tezgâhı ise yatağın yanına kurulmuştur. Ancak odada hemşirenin kemikleri bulunmadığın-

dan, çok da sadık biri olduğu söylenemez. Odanın ve yatağın dekorasyonu ev sahibinin maddî durumunu yansıtır: Yatağın ayakları torna işi ve telkari ya da ahşap kakmalar ile süslenmiş olmalıdır. Herculaneum'da ahşap bir bebek beşiği de yine içinde küçük kemiklerle birlikte bulunmuştur. Yan kısımları açık ve parmaklıklıdır. Şilteler ve yastıklar yünle veya saman ve benzeri bitkilerle doldurulur, sahiplerinin zevkine veya maddî gücüne göre değişik kalınlık ve rahatlıkta olurdu. Mezar stelleri üzerindeki sahneler, pek çok Romalı ve taşralının hiç de yokluk çekmediğini düşündürür, zira bunlarda kalın, şişkin şilte ve yastıklar, oymalı kaide ve ayaklar, süslü dokumalar betimlenmiştir.

Yatak odaları çok büyük olmayıp, arkadaşların da kabul edilebildiği odalardan ziyade sadece uyku için kullanılan mekânlardır. Bu odaların günümüz anlayışına aykırı olan bir özelliği (korunmuş olan boyalardan öğrendiğimize göre) Pompeii kırmızısı, hatta siyah gibi çok koyu renklerde bo-

Resim 4. Simpelveld'de bulunmuş ev dekoru. Bir lahit.

yanmış olmalarıdır (koyu renkteki badanalar “Üçüncü Stil” diye tanınan ve yaklaşık M.S. 100-160 arasına tarihlenen duvar resimlerinin tipik özelliğidir). Odayı “göz yanıltıcı resimle” genişletme tekniği iyi bilinmekle beraber, Romalılar bugünün insanı gibi açık renkler kullanarak mekânın farklı algılanmasını sağlayacak zevke sahip değildiler. Bu özellik odaların kabuller için kullanılmayışı, Roma evinin bahçe veya bir çeşit ıdıkkık çevresinde inşa edilerek parlak Akdeniz gökyüzünün ışığından yararlanılması, ya da sadece farklı bir zevki yansıttığı düşünülerek açıklanabilir. Oysa Roma evlerinin de, İtalyan evlerinde halen olduğu gibi yağmurlu kışlardan ziyade, bunaltıcı yaz sıcakları göz önüne alınarak dekore edilmesi beklenirdi; zira parlak ışıık rengi emer ve koyu renkler de sıcaklığı arttırır ve tutar.

Gerçekten zengin ve ayrıcalıklı kişiler ise, kalabalık Roma’da değil ama sayfiye ya da deniz kenarındaki evlerinde, yatak odası konusunda daha fazla seçenek sahibiydiler ve genişleyecek yerleri vardı. Genç Plinius, kendi durumundaki diğer insanlar gibi birden fazla yere sahipti ve bize şehir dışındaki bu sayfiye evlerini ayrıntılı olarak anlatan mektuplar bıraktı. Kıskanılacak bir konfora sahip olan bu evlerde değişik yatak odaları, mevsimlere uygun yemek odaları ve ev halkının gürültüsünden kaçmak için sakin köşeler bulunuyordu.

Odada yatağıın yanı sıra yer alan diğer eşyalar arasında giysiler ve değerli eşyaların konulduğu dolaplar, masa, sandalye ya da tabure, ayaklı şamdanlar sayılabilir. Köleler saçlarını ve makyajını yaparken evin hanımı kilitlenebilir mücevher kutusunu yanında taşıyor olmalıydı. Öğle banyosundan veya uzun süre açık havada kaldıktan sonra, hanımın tuvaletinde ufak tefek rötuşlar yapılması veya makyajının yenilenmesi gerekebilirdi. Ovidius çok makyajlı hanımlarla ilgili olarak, bunların makyajının terle birbirine karışıp yüzlerinin rengârenk bir hal aldığıını anlatır. Bu iştah kapayıcı görünüşü bir tarafa bırakırsak, kadınların makyajları ile erkekleri etkilediklerini ve bu amaçla kullandıkları kimi

maddelerin sağıklarına zarar vermesini bile göze aldıklarını söyleyebiliriz; örneğin beyaz kurşun en zehirli makyaj malzemelerinden biriydi.

Ancak yüzüne özen gösteren bir hanım, sabah makyajına başlamadan önce geceden yüzüne sürdüğü ekmek ve sudan oluşan maskeyi çıkarırdı. Bu kadınlar hakkında önyargılı bir yorum olarak düşünülse de, maske onun gece kocasıyla yaşayacağı yasal ilişkiden ziyade, gündüz âşığı ile geçecek sürede bakımlı görünmesini sağlayacaktır. Öte yandan hatırlanmalıdır ki, erotik şiirler yazan ozanlar bu konuda en can alıcı bilgileri verirler. Zira onların eserlerinin amacı ve tabiatı, belli eğilim ve yargıları içermeye yöneliktir, oysa saygıdeğer Romalı bir kadın kendisine özen gösterirken, bunu, yarışlarda kiminle flört edeceğini ya da tapınak ziyaretinde kimi tavlayacağını düşünerek yapmış olmayabilir (tapınak, randevular için en başta gelen buluşma yeridir).

Kadınların kendilerini nasıl güzelleştirdikleri ile ilgili yazılı bilgilerin yanı sıra, taraklar, aynalar, parfüm şişeleri, cımbızlar, küçük kavanozlar, makyaj için kullanılan minik spatulalar, küçük havan ve havanelleri günümüze dek ulaşmıştır (bkz. Resim 5). Resimler ve büst şeklindeki portreler de bize saç stilleri konusunda çok şey anlatır. Bu stiller moda akımları ile birlikte öyle çok değişirler ki, İmparatorluk Dönemi için tarihlendirme tekniği olarak kullanılabilirler (M.S. 1. ve 2. yüzyıllarda) ve yaratılabilmeleri için büyük beceri, sabır ve zaman gerektirecek derecede karmaşıktırlar. Bu saç modelini kullanmak için de azim gücüne gerek vardır. Ancak beceri her zaman beklentilerin karşılığını veremeyebilir, öyle ki birden fazla kaynaktan sinirlenen hanımın saç iğnesini talihsiz kölenin koluna batırduğu veya ona ayna ile vurduğu belirtilir.

Eğlenceye ve gösterişçi tüketime fazla zaman harcayan ayrıcalıklı azınlıklara sahip diğer kültürlerde (örneğin, 18. yüzyıl Avrupası) olduğu gibi, Romalılar için de peruk çözüm olabiliyordu. Bu, sadece saçın özenli bir biçimde yapılması için gerekli uzun saatlerden tasarrufu sağlamıyor, aynı

Resim 5: Romalı bir hanım süslenirken. Üst kısımda tarak, bilezik, kozmetik kavanozu ve firkete görülüyor.

zamanda sağlığa zararlı güzellik ürünlerinin ve dikkatsizce kullanılan bukle maşalarının yarattığı hasarı da gözlerden saklıyordu. Alman esirlerin sarı saçları ile Hindistan'dan ithal edilen siyah saçlar bu amaçla kullanılmaktaydı.

Ama şimdi hanımın zevklerine bir süre için ara verip evin diğer sakinlerinin ne yaptığını bir göz atalım ve unut-

mayalım ki tüm kadınlar böyle sefa sürmüyorlardı. Özgür ya da köle, pek çok Romalı kadın için gün kısa bir yıkanma ile başlar, giyinilir, saçlar arkada toplanır ve evin içinde veya dışında hemen işe başlanırdı. Kadınların en yaşlısı bile evde her şeyin yolunda gitmesi için bir sorumluluğa sahipti.

Evin genç sakinleri olan çocuklar şafak vakti, hatta kışın daha da erken kalkar ve *paidagogus* eşliğinde okullarına giderlerdi. Bu sözcük doğrudan Yunanca'dan alınmıştır ve genellikle "özel öğretmen" şeklinde çevrilir. Bu kişi güvenilen bir köle, hatta bir Yunanlı olabilirdi, zira Romalılar Yunanlılara eğitimleri (sanat dalları, hemen bütün yazınsal türler ve tıp bilgileri) konusunda çok şey borçludurlar. Özel öğretmenin görevi çocuğu okula götürmek, onunla okulda kalmak ve eve geri getirmektir. Ayrıca kız çocukların eğitimi de dahil olmak üzere ek eğitim vermesi istenebilirdi. Üst sınıftan olan kız çocuklar mutlaka belli bir eğitim görür, ayrıca okula da gidebilirlerdi, ancak bu durum oğlanlar için olduğu kadar yaygın değildi. Böyle bir görev üstlenen *paidagogus*'un kuşkusuz evde özel bir yeri bulunacak ve köleliği sefalet içindeki bir boyunduruktan çok yatılı bir iş gibi yaşayanlardan olacaktı.

Özel öğretmen ve beraberindeki çocuk ya da çocuklar, okul öğretmenin (litterator) bulunduğu binaya giderlerdi. İlköğretim olarak tanımlanabilecek dönem altı-yedi yaşından gençlik çağına kadar sürer ve büyük ölçüde üç geleneksel dersten oluşurdu: Okuma, yazma ve hesap (Roma rakamlarından dolayı hesap çok işlek bir zeka gerektirirdi). Okuma ve yazma dersleri, Latincenin yanı sıra Yunanca olarak, çocuğun bir *grammaticus*'la çalıştığı 11-16 yaşları arasında, Yunanlı akranları gibi eğitiminin temelini oluşturacak Homeros destanları ile yapıldı. Homeros destanlarının günümüzde İngiliz öğretim programındaki Kutsal Kitap öykülerinin, Shakespeare'in, Kral Arthur ve Kutsal Kâse efsanelerinin yerini tuttuğu söylenebilir. İyi eğitim almış bir kişinin Homeros'tan alıntılar yaparak konuşması beklenirdi. İmparatorluk Dönemi'nde Vergilius bu üstünlüğü kısmen

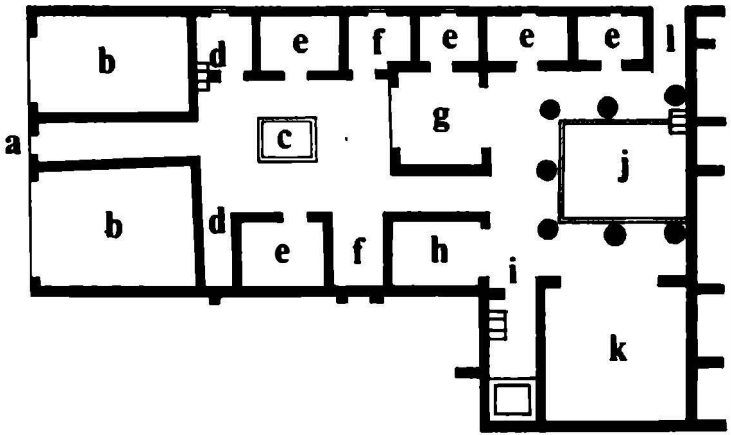
ele geçirmiş olsa da, Yunan edebiyatı daima temel kaynak ve temel kalıp olarak kalmıştır.

Okula giden çocuk, gönülsüz de olsa, yanında özel öğretmeni varken işi ağırdan alamazdı, ama büyük olasılıkla, yolda giderken okuldaki öğretmeni ile yaşayabileceği bir sürtüşmeyi aklından uzaklaştıracak pek çok şey görürdü.

Evde, özellikle de mutfakta, sabahın erken saatlerinin alışılmış koşuşturması yaşanırdı. Kahvaltı, Roma'da çok özel bir yer tutmamakla birlikte, pek çok yemeğin hazırlanması ve pişirilmesi uzun ve özenli işlemler gerektirirdi. Esas sabah etkinliği ise, evin beyinin çalışma odasında (*tablinum*) yer alan ve modern batı kültüründe benzeri olmayan bir ziyaret türüydü: "Himaye edilenler"ın sabah ziyareti. Evin meraklı çocuğu, yaz aylarında geceden kalma hafif bir serinliğin hüküm sürdüğü sokağa çıkartılmadan önce, ziyaretçilerin geçidini izlemiş olabilirdi. Mevsim kış ise tuniklerin üzerine yünlü pelerinler giyilir, yağmurdan koruyan geniş kenarlı şapkalar takılırdı.

Villanın ön kapısından dışarı çıkan okul çocuğu, muhtemelen kapıcıyı selamlar (bazı kapıcıların kapının hemen yanında küçük bir kulübesi olurdu, daha şanssız kapıcılar ise duvara bile zincirlenirdi), bekçi köpeğinin de ya başını okşar ya da büyük bir dikkatle köpeğin çevresinden dolaşırdı. Üzerinde "cave canem" (Dikkat Köpek Var) yazan mozaikler bulunmuş olup köpeğin şimdi de hırsızlara karşı hâlâ en iyi caydırıcı olduğuna kuşku yok. Köpekler ev hayvanı olarak besleniyordu. Duvar resimlerinden mezar stellerine kadar pek çok betimlemede köpek yavruları, kucakta taşınan finolar ve diğer küçük köpekler canlandırılmıştır. Bunlar ümitle yemek masasının yanında beklerken, sahiplerinin ayakları dibinde kıvrılmış yatarken ya da aileyle mutlu bir halde yaşarken görülür. Bekçi köpekleri ise ayrı bir konudur.

Roma evi içeri dönüktür, fakat ön cephede kiralık küçük dükkânlar bulunabildiğinden, ön kapıdan çıkan çocuğun dar sokaklardaki yürüyüşüne başlamadan önce bu kiracılar arasında selamlayacağı özel arkadaşları olabilir. Çocuk,

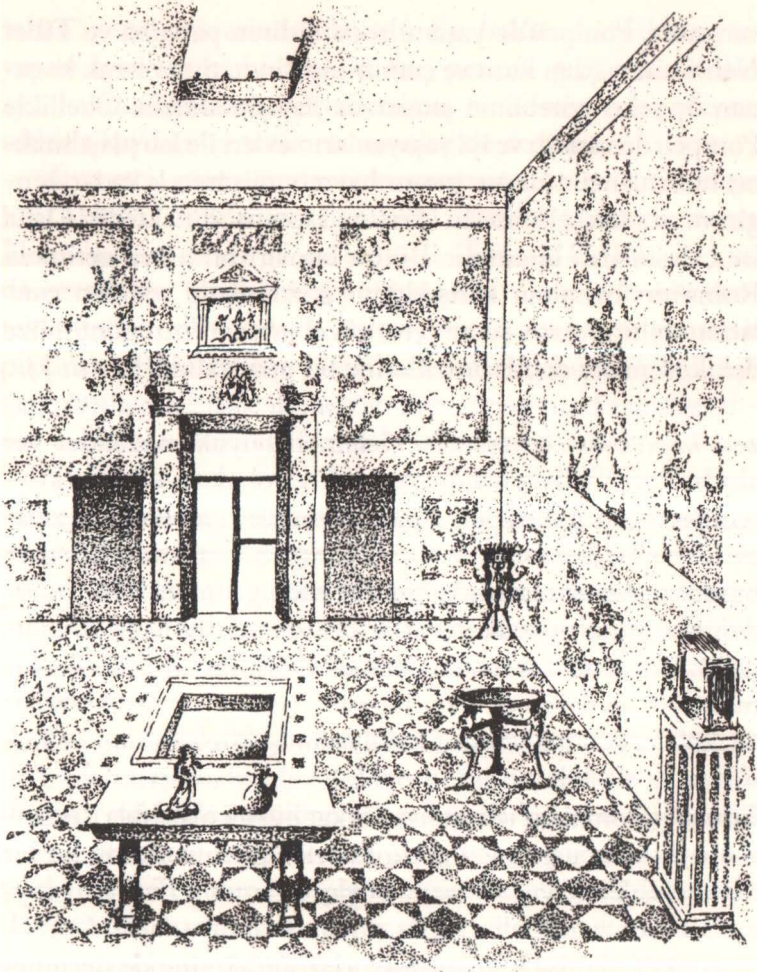
Resim 6: Bir villanın zemin planı. Trajedi Şairinin Evi, Pompeii.
 a: Giriş, b: Dükkânlar, c: *Atrium*, d: Merdiven, e: Yatak odaları, f: *Alae*, g: *Tablinum*, h: *Oecus*, i: Mutfak, j: Peristil ve *lararium*,
 k: *Triclinum*, l: Arka kapı.

yolda giderken babası tarafından himaye edilen ve babasını selamlamaya koşan kişilerle -ya da kendi hamisine giden babası ile- karşılaşabilirdi.

Burada, efsaneler döneminden Roma'nın M.S. 5. yüzyıl-da istilasına kadar olan süreçte, Roma kültürüne nüfuz eden hami-himaye edilen ilişkisinin yapısını incelemeyecek, sadece bunun gündelik yaşamı etkileyen yönlerine değineceğiz. Geç Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerindeki yükümlülükler, tarihi olayların ve görünenin tersine çok kapsamlı, özveri gerektirir ve etkili değillerdi. Ancak sistem yaşamın bir gerçeği idi ve sabahları "himaye edilen"den beklenen, hamisine giderek saygılarını sunması ve hatta işe, özellikle de mahkemelere ve politika yapılan Forum'a giderken ona eşlik etmesiydi. Tamamen aynı olmasa da, feodal sistemi akla getirir şekilde herkes bir başkasına bağlıydı ve İmparatorluk Dönemi'nde en üst mevkide İmparator yer alırdı. Buna karşın soylu bir vatandaş, bir başkasına saygılarını sunmaya gitmez, bunun yerine konuklarını beklerdi. Böyle durum-

larda himaye edilen kişi yasal konularda veya maddî yardım almak için gelir ve söz misali, eğer *Martialis* gibi tavan arasında yaşayan, yoksul bir şair ya da *Satyricon*'da anlatılan *Encolpius* gibi bir delikanlı ise kendisini akşam yemeğine davet ettirmek için uğraşırdı. Her zaman tam olarak yerine getirilemese de yemek vermek haminin yükümlülüğü idi ve lezzetsiz de olsa bedava yemek kaçırılacak bir fırsat değildi.

Bu nedenle sabah ziyareti günün önemli işlerinden biriydi. Himaye edilen kişi, kimi zengin evlerinin önünde duran bir bankta oturup bekledikten sonra, oldukça sade cepheli evin ön kapısından girer ve bambaşka bir dünyaya adım atardı (Resim 6). İçeride *atrium*'a uzanan bir koridor görünür ya da kapı doğrudan *atrium*'a açılırdı. Gökyüzüne doğru dikdörtgen bir açıklığa (*compluvium*) sahip bu iki kat yüksekliğindeki havadar salon evin en önemli ve merkezî bölümüydü. Yağmur suyu bu açıklık yardımıyla, *atrium* zemininin içine gömülmüş olan alttaki havuzda (*impluvium*) toplanabilirdi (Resim 7). İleride yeniden değineceğimiz gibi, *atrium*'daki mobilya, dekorasyon ve kullanılan malzemelerin kalitesi ev sahibinin konumuna ve cebindeki paraya göre değişirdi. *Atrium*'dan evin beyinin çalışma odası olan *tablinum*'a geçilirdi. Bu aslında hem *atrium*'a ve hem de arkadaki bahçeye açılan bir odaydı ve otoritenin merkeziydi. Burada evin beyi yanında sekreteri (büyük olasılıkla Yunanlı erkek bir köle) ile birlikte otururdu. Bu odada parşomen ruloları için raflar, ailenin kasası (Hırsızlardan korumak amacıyla zemine raptedilmiş ve iyice kilitlenmiş olurdu. Öte yandan, günümüz modern kilit sistemlerine benzeyen birçok Roma kilit mekanizması ve dişli anahtarlar ele geçmiştir), alt uçları hayvan pençesi şeklinde ve özenle kalıplanmış ayaklara sahip mermer masa, bronz ve fildişi kakmalarla süslü sandalye ile odanın duvarlarında soylu ataların portre maskeleri yer almaktaydı. Böyle seçkin atalara sahip olmayanlar için bu maskeler, duvar resimlerinin daha geç stillerinde kullanılan ve çok sevilen bir motifti. Ortamın tüm bu etkileyici özellikleri haminin himaye edilen kişiyi kendi

Resim 7: İçinde mangal, masalar ve *lararium* bulunan bir *atrium*.

yanında tutabilmesi için gerekliydi. Buna karşın özgürlüğü verilmiş bir kişi ile onun eski sahibi ele alındığında, azat edilenin daha zengin bir yaşam sürmesi de olasıdır. Zira bu kişinin para biriktirmesini ve oğullarının soylular sınıfına yükselişini hayal etmesini engelleyecek hiçbir sebep yoktur.

Himaye edilen kişi ümitli veya bunalmış olarak dışarıya çıkarken çevresine göz gezdirmekten kendisini alamaz. Bu

varsayım, Pompeii'de yaşamı sona erdiren patlama ve Tiber Nehri'nin yığıldığı kum ve çamur sayesinde tüm olarak korunan üç şehri görebilme şansımıza dayanmaktadır. Özellikle Pompeii'de varlıklı ve iyi yaşayanların evleri ile karşılaşılacaktır; Herculaneum'da ise insanı hayrete düşürecek kadar zengin ve sıradan şehirlilerin karışımı saptanabilmektedir; Ostia ise çalışanların limanıdır. Bütün bunları bir araya getirerek Roma'nın bunaltan karışıklığını gözümüzde yeniden canlandırabiliriz. Ama şu an için, güzel *atrium*'ların günümüze dek korunmuş çeşitli örneklerine bir göz atalım (Resim 7).

Tabanlar basit geometrik desenlerle süslü olmalıydı, bazen *impluvium* çevresinde süslemeli büyük mozaikler yer alırdı. Roma villalarını meşhur eden, çok detaylı ve ileri derecede beceri gerektiren taban mozaikleri, *atrium*'dan ziyade oturma odalarında ve kutsal alanlarda kullanılırdı, ancak bunlar resimsel tasarımlar yerine, sade geometrik biçimlerden oluşurdu (mozaik duvarların süslenmesinde de kullanılırdı). Çok ünlü bir mozaik yemek odasının tabanını kaplamaktaydı ve üzerinde evin hayvanı tarafından yenilmeyi ya da kölelerin süpürmesini bekliyormuşçasına duran, yemek masasına ait döküntüler ve yiyecek kalıntıları betimlenmişti. Romalı (Romalılar için çalışan fakat büyük olasılıkla Yunanlı olan) sanatçılar doğal görüntülerle ilgileniyorlardı. İyi bir renk ve ışık anlayışları vardı, böylece camın şeffaflığını veya bir meyve üzerindeki ışıltıyı canlandırabiliyorlardı. Gerçek perspektif olgusunu anlayamıyorlar, ancak yine de derinliği sağlayabiliyorlardı. Bu özelliğe örnek olarak, duvar üzerinde kabartma gibi görünen ancak boya ile yapılmış sütunlar veya odanın bir manzaraya açıldığı izlenimini veren resimler gösterilebilir (bu özellikle "İkinci Stil" karakteristiğidir). Bütün bunlar sanatçıları ve patronların zevklerini mermer taklidi yüzeylerden, bahçe sahnelerine ve "Dördüncü Stil" in karmaşık teatral fantazilerine dek *trompe l'oeil* etkilerine uymaya yönlendirmiştir.

Ziyaretçi, evin eski ya da yeni oluşuna göre, ya gelişigüzel döşenmiş ya pürüzsüz mermerden yapılmış bir zemin veya

taban mozaïği üzerinde yürürdü. Bu, hakkında spekülasyon yapılmayan bir konu olsa da, deri pençeli veya kabaralı bir ayakkabının bakımlı ve parlatılmış bir zemin üzerinde ne sıklıkla kaydığını merak etmemek elde değildir.

Ziyaretçi, evin içinde iken çevresinde büyük bir boşluk olduğu duygusuna kapılırdı. *Atrium* yüksekti, hatta *Herculaneum*'da ele geçen bir evde (Samnit Evi) ikinci katı da çevreleyen bir galeri yer almaktadır. *Compluvium*'u destekleyen sütunlar arasına asılmış *oscilla* adlı süslü yuvarlak plakalar rüzgâr estikçe hafif hafif sallanır, bunlara bahçeyi çevreleyen peristilde de rastlanırdı. *Atrium*, evin dinsel tören merkezi olduğu için kutsal bir anlamı da vardı.

Atrium'da, ev tanrıları Lares ve Penates için *lararium* adı verilen kutsal bir bölüm bulunurdu (Resim 7); ancak bu bölüme evin bir başka kısmında, örneğin bahçede yer verildiği de görülür. Burası, içinde bu koruyucu tanrıların betimlemelerinin yer aldığı minyatür bir tapınak veya daha basit bir dolap şeklinde olabiliyordu. Evin efendisi tanrılara her gün adaklar sunardı.

Atrium'da bebeklere isim verme, ergenliğe ulaşma ve evlilik törenleri de yapılırdı. Mobilyalar arasında zoomorfik (hayvan şeklinde) ayakları olan büyük masalar yaygındır. Roma evlerinde kapanabilen, üç ayaklı küçük masalara sık rastlanılır ve bunlar çok çeşitli amaçlar için kullanılırlardı. Bazıları kâse veya kazan taşımak için halkalı iken, bazıları da hemen bir sandalyenin yanına getirilip sehpa olarak veya sanat eserlerini sergilemek için kullanılmaktaydılar. *Atrium*, değerli heykelleri veya Eski Usta yapımı Yunan resimlerini sergilemek için en uygun alandır. O günlerde Eski Usta eseri olarak toplananlar, bugün ancak paraya veya istila etme fırsatına sahip kişiler tarafından edinilebilecek değerdeydiler. Romalı bir antikacı devletin makamlarına (*cursus honorum*) tırmanarak ve uygun taşra görevlerinde çalışırken bu tür sanat eserlerini almak için pek çok fırsat yakalayabilirdi.

Cicero kayınbiraderi Atticus'a yazdığı mektuplarda onu Yunanistan'dan kendisine sanat eserleri göndermeye zorlar

ve üstelik belli parçalar üzerinde durmak yerine, odalara yakışacak uygun resimler isteyecek kadar görgüsüzce yapar bu işi. Bu, aynı bir kişinin kitapları sevdiği ve okumak istediği için değil de, kütüphanesini süslemek amacıyla almasına benzer.

Koleksiyoncunun seçenekleri arasında taşınabilir panel resimleri de yer almaktadır. Yunan ve Roma resim sanatı deyince akla gelen sadece “duvar resimleri” ise de, taşınabilir resimler sayesinde sanat galerileri de bulunmaktaydı. *Tablinum* hem *atrium*’a ve onun arkasındaki bahçeye açılrsa da, *Herculaneum*’daki kimi evlerde bronz raylar üzerinde kayarak açılıp kapanabilen ahşap bölmeler ele geçmiştir.

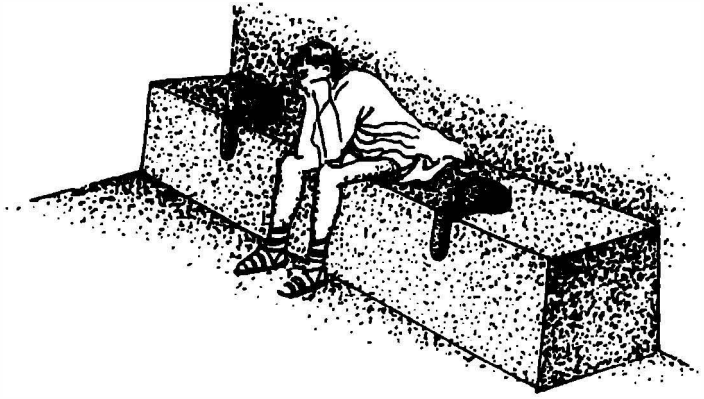
Tablinum’un her iki tarafında ise *ala* adı verilen ve bahçeyi çevreleyen sütunlu peristile açılan geçit yer alır, buradan yatak odalarına, yemek salonlarına ve bahçeye geçilirdi.

Günümüz toplumu zamanın baskısı ve bizi saat başı saatin kaç olduğuna dair sürekli uyaran radyolar, çalar saatler, kol saati sinyalleri, hatta bir milyon yıldaki artı veya eksi saniyeleri ayarlayabilen atomik saatlerin egemenliği altındadır. Yaşamak için doğal veya rahat bir yol olmamakla birlikte bu duruma o denli alışmışızdır ki, sadece evden uzaklaşıp tatille çıktığımızda saatin kaç olduğuna “öylesine” bakarız. Eski Roma’da ise evin beyi zamanında mahkemede bulunmak ister ve bu iş için sabahın hangi safhasını yaşadığına dair kendisine kaba bir fikir verecek olan bahçesindeki güneş saatine göz atardı. Romalılar bu fikri Yunanlılardan almışlar ve bu alışkanlığı onların güneş saatlerini kullanarak kazanmışlardır, ancak bu araçlar farklı enlemler için ayarlanmış değildi. Zamanla bu talihsiz yanlışın da üstesinden gelinmiş ve güneş saati prensibi büyük saatlerden (bir dikilitaşın gölgesinden yararlanan *Campus Martius*’taki saat) küçücük cep saatlerine kadar tümünde uygulanmıştır.

Ayrıca, zengin bir adam, ölçekli bir kap içindeki su seviyeleri yardımıyla zamanı ölçen bir su saatine de sahip olabildi. Bu saatler, her ay günün zamanını gösterecek şekilde ayarlanabilir ve Romalıların amaçlarına uygun bir doğru-

lukta çalışırlardı. Kum saatiyle aynı prensipte çalışan küçük şişeler ise, örneğin bir mahkemede konuşma süresinin belirlenmesi için kullanılırlar ve duruma göre ayarlanabilirlerdi. Daha büyük saatler söz konusu olduğunda ise zamanı mevsimlere göre değiştirmek gerekliydi, çünkü bir Roma günü, gündüz ve gece on iki saate bölünmekle birlikte, saatlerin uzunluğu aydınlıkta geçen zamanın uzunluğuna göre değişirdi; altıncı saat (gün ortası) ise sabitti. Ancak pek çok insan günün hangi saatinde olduğunu güneşin gökyüzündeki duruşuna bakarak ya da karınlarının acıkmasına göre belirlemekteydi.

Evden ayrılmadan önce latrina'ya (tuvalet) gitmek her zaman iyi bir fikirdir. Her ev böyle bir konforla donatılmış değildi (çok sayıda halk tuvaleti bulunmaktaydı), ancak tuvaletle sahip evlerde bu bölüm, kanalizasyon teşkilatını kolaylaştırmak için mutfığa yakın bir yere yapılırdı. Hem ev ve hem de genel tuvaletlerde aynı usul izlenir; buna göre kişi alt kısmından kanalizasyona doğru sürekli su akan bir deliğin üzerine otururdu (Resim 8). Oturma yeri için kullanılan malzemeler askerî kamplarda ahşap iken, mozaik tabanlı süslü odalarda mermerden yapılmıştır ve kol koyma yerleri de bulunan muhteşem örnekler görülür, oturma yerleri odanın kenarları boyunca sıralanırdı. Halk tuvaletleri daha eğlenceli yerlerdi (tunik, böyle yerlerde örtünmek için pantolona göre daha kullanışlı ve ağırbaşlı bir giysiydi). Tim-gad'daki tuvaletlerin yanındaki basamağın üzerine kazınmış halde bulunan oyun tablası ise kuşkusuz zaman geçirmek isteyen birinin eseri idi. Bu arada, eğer Martialis'in söylediklerini dinleyecek olursak (XI.27), latrina aynı zamanda akşam yemeği daveti almak için de uğranılan bir yerdi. Kadınlar ve erkeklere mahsus farklı tuvaletler olup olmadığı konusu fazla ilgi çekmemekle birlikte, deliller böyle bir ayırım yapılmadığına işaret etmektedir. Daha önce de belirtilen "ağırbaşlı örtünme" tarzı da bu durumu açıklar. Romalılar tuvalet kâğıdı yerine sünger kullanmaktaydılar. Hadrianus Duvarı'ndaki Housesteads kalesinde yer alan latrina'da, oturma

Resim 8: Roma'da genel tuvalet (latrina).

yerlerinin önünde herkesin kendi süngerini (süngerler bir sopanın ucuna takılı idi) yıkaması amacıyla kullanılan kanal hâlâ görülebilmektedir.

Tuvalet ve duvarlarındaki karalamalar belli insan davranışları ile doğrudan bağlantılıdır ve Roma da bu konuda bir istisna oluşturmaz. Hatta evde tuvaleti bulunan bir aile bile bu alışkanlığın dışında tutulamaz. Herculaneum'da "Gem Evi"ndeki latrina'yı kullanan İmparator'un doktoru, bu konfor hakkında bir şeyler söylemekten kendini alamaz ve "İmparator Titus'un doktoru Apollinaris burada iyice rahatlamıştır" diye yazar.

Romalıların yaşamlarını kolaylaştıran en önemli becerilerinden biri su ile ilgili mühendislikleridir. Hidrolik sistemi anlamışlar ve mimari kadar bir inşaat mühendisliği harikası da olan su kemerleri üzerinden suyu geçirmekle kalmayıp, önemli tüm hamamlara, sokaklara ve suyun hem ihtiyaç hem de dekoratif amaçlarla kullanıldığı evlere dek ulaşmasını da sağlamışlardır. Kirli veya atık içeren su ise Roma'da kanalizasyon şebekesi yardımıyla Tiber Nehri'ne dökülmekteydi. Şehir kanalizasyonları arasında en ünlüsü Cloaca Maxima olup, Tiber'e bağlandığı nokta bugün de görülebilmektedir.

Roma'nın yaşama kolaylık getiren bu iç yapısı, iyi planlanmış taşra kentlerinin verimliliğine ulaşamazdı, çünkü daha eskiydi, daha rastgele kurulmuştu ve çok büyüktü (kentin İmparatorluk Dönemi'ndeki nüfusu bir milyon kişi olarak tahmin edilmektedir; bu günümüz standartlarına göre fazla büyük bir rakam gibi görünmese de, Antik Çağ için müthiş kalabalıktı ve kent yaklaşık 13 km²lik bir alanı kaplıyordu).

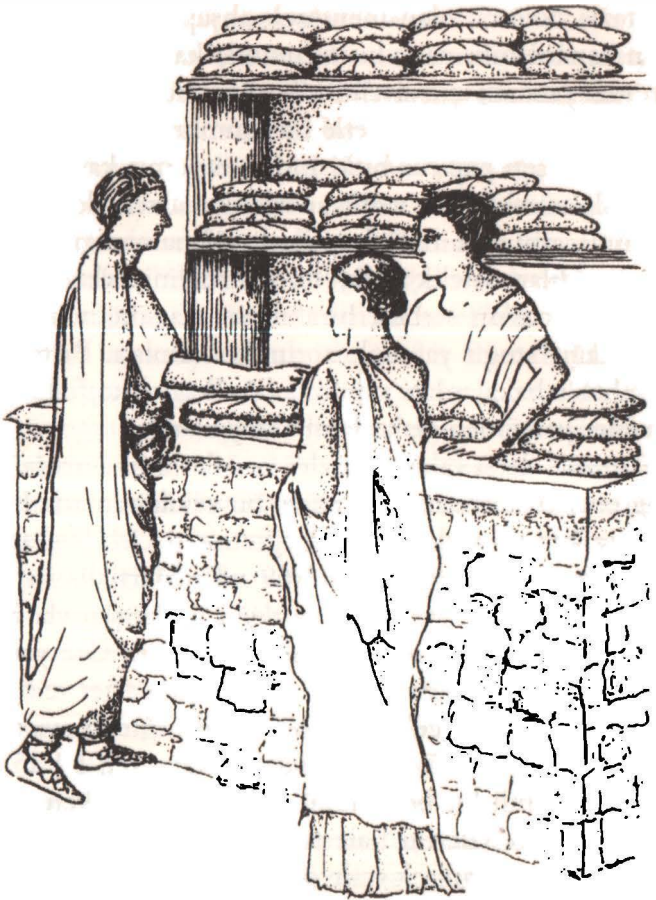
Günün her saatinde ve özellikle sabahları sokaklarda rastlanan manzarada, ev işleri için su doldurmak üzere çeşme başında bir araya gelen kadınlar vardı; bunlar evlerine su gelmeyen çoğunluğu oluşturunlardı. Akar suyu olmayan şehir ve köylerdeki çeşme ve kuyular buluşmak, dedikodu yapmak ve randevulaşmak için o zaman da şimdi olduğu gibi en gözde yerlerdi. Evde ise *impluvium*'da biriken su, bu sarnıcın üstündeki sütun şeklinde bir kuyu ağzından çekilerek alınırdı. Bunların pek çoğu günümüze dek korunmuş olup, kenarlarındaki ip izleri düzenli kullanıldıklarına işaret etmektedir.

Şimdi bizim okul çocuğuna geri dönelim; bir sümüklü-böcek gibi isteksizce sürüklenir ya da yeni ezberlediği dizelerle gösteriş yapmaya heveslenerek giderken, mutlaka komşu *insula*'ların su doldurmakta olan kadınlarının yanından sıkışarak geçmek zorunda kalmıştır, zira Roma şehirleri cazip olan veya olmayan, iş ya da konut bölgeleri diye kesin bir biçimde ayrılmamıştır. Pompeii gibi bir kentin planına baktığımızda, Roma şehirlerinde farklı sınıftan kişilere ait evlerin sınıksız ve karmaşık bir düzende rastgele inşa edildiğini görürüz. Ancak bu nitelik, düşük seviyeli konutların yoğunlaştığı alanların bulunmadığı anlamına gelmez; örneğin Suburra kötü üne sahip böyle bir yerdi. Hali vakti yerinde olanlar, orta halliler ve fakirler kelimenin tam anlamı ile alt alta üst üste yaşamaktaydılar; bir *insula*'nın üst katları daha küçük, daha rahatsız ve yangın tehlikesine daha açık olduğundan, oturanlar da daha fakir kişilerdi. Üst katlardaki odalarda taşınabilir mangallar bulunabiliyordu (yangınların esas nedeni), ama bunların olduğu yerde yemek pişirme

olanakları sınırlı ve bu iş tehlikeliydi. Bu nedenle, evlerin sakinleri bugünkü pizza fırınlarını andıran odunkömürü fırınlarında pişen yuvarlak biçimli ve üzeri dilimli taze, sıcak ekmeklerden almak için fırınlara (Resim 9), şarap ve yiyecek bir şeyler -biraz peynir, fındık, kek ya da meyve- almak için de *thermopolium*'a giderlerdi. Tezgâhın arkasındaki odun kömürü ocağı ise daha doyurucu tarifesi ile müşterilerini beklerdi.

Bu hazır yemek dükkânları, pek çok Roma örneğinde olduğu gibi ön cephesi açık, tezgâhı sokağa kurulu ve spesiyalitelerinin duyurulduğu bir de ilan tabelası bulunan yerlerdi. Küçük çocuğun, sabah ziyaretinin ardından pasta dükkânının çekici koku ve görüntülerine kapılacağı kuşkusuzdu. *Herculaneum*'da dikkate değer şekilde korunmuş, *Sextus Patulcus Felix*'e ait böyle bir dükkân vardır. Burada duvarlara özenle asılmış değişik büyüklükte fırın tavaları, karıştırma kapları, depolanmış buğdaylar, buğdayın öğütüldüğü değirmenler (ve bunları döndüren eşeklerden geriye kalanlar) yer almaktadır. Modern İtalya'daki dükkânlarda görebileceğimiz aziz resimleri ya da heykelcikleri gibi, bu dükkânda da fallus şeklinde koruyucu semboller bulunmuştur.

Tavernalar, mermer tezgâhlarına dizilmiş kavanozlarıyla şarap dükkânları ve *thermopolia* yanı sıra işletilen yerler çok büyük çeşitlilik göstermese de, var olan iş yerleri de görmezlikten gelinemez. Öte yandan, şehirde kalabalık ve rahatsızlık o denli artmıştı ki, *Domitianus* bir yasa ile tüm kaldırımların ve ara sokakların genişletilip düzenlenmesini emretmişti. *Martialis*'e göre bu uygulama sokaklarda yürümeyi çok daha zevkli bir hale getirmiş, daha çok yer, daha az çamurun yanı sıra, sokak berberlerinin aletleri ile yaralanma riski de azalmıştı (VII.61). Modern bir pazarda olduğu gibi Romalı tüccarlar ve zanaatkârlar da sokaklarda mallarının türlerine göre gruplanmayı yeğliyorlardı, örneğin *Velabrum* peynircilerin sokağıydı, bir başka sokağı gümüş ustaları mekân tutmuştu, bir diğerinde ise dericiler vardı (bu çok

Resim 9: Ekmek fırınında.

kötü kokulu bir işti ve şehrin merkezinde bir tabakhane pek de hoş karşılanmazdı). Manavlar, kuyumcular, kasaplar, marangozlar, balık tüccarları, çırpıcılar etrafta iken gözü gören bir kişinin Roma sokaklarında yürüyüp de canının sıkılması imkânsızdı.

Ama şimdi, ne yazık ki okulla yüzleşmek zamanı. Çocuk, harfleri öğrenmek için, babasının üzerine mektuplarını yazdığı malzemenin benzerini kullanacaktır. Bu, iki veya

daha fazla bölümü olan menteşeli ahşap bir tabladır, taşınırken kapatılabilir ve iç kısmı mumla kaplıdır. Harfler bir tarafı yazı yazmak için sivriltilmiş, diğer ucu ise hataları silmek için yassılatılmış bir aletle bu mumlu yüzeye kazınırdı. Mısır'da yetişen papirüs bitkisinden yapılmış kâğıt ve karbon esaslı mürekkep de vardı, ancak bu malzemeler Mısır'ın çöl iklimi gibi çok özel koşullar sağlanamadığı takdirde dayanıksızdılar, üstelik kolay da getirilemiyorlardı. Hatta Cicero, Atticus'un serbest bırakılması karşılığında kefalet olarak kâğıt stoğu yapmak zorunda kalmıştı. Britanya'da ince tahta tabakalardan yapılmış bir "kâğıt" keşfedilmiştir. Romalılar parşömen de kullanmaktaydılar.

Litterator, dersi yakından izler ve öfkesinin ağırlığı tembel öğrencilerin üzerine çok edebi bir şekilde inerdi. Horatius, bize kendisini döven okul öğretmeni Orbilius'tan söz eder (*Epistles*, [*Mektuplar*] II.1.69 vd). Martialis ise okul müdürünün sadece sertliğinden değil, bağırışlarıyla komşuları uyandırmasından da yakınır (VIII.48). Öte yandan, Horatius okulla ilgili daha ılımlı bir tablo da çizer ve öğrencilerini güzel bir yiyecek ödüllendirerek öğrenmeye teşvik eden öğretmenden söz eder (*Satires* [*Yergiler*], I.1.25 vd). Eğitimin önemli bir bölümünü ezber oluştururken, Roma "sözlü kültürün" izlerini hâlâ taşır: Öyle ki insanlar kendi başlarına iken de yüksek sesle okumakta, başkalarının okuduğu kitap ve şiirleri dinlemekteydiler.

Kitaplar, merdaneler üzerine sarılı rulolar biçiminde olup, uzunlmasına yapıştırılmış papirüslerden yapılmışlardı ve her ruloya da açıklayıcı bir etiket iliştilmişti. Zira alışık olduğumuz kitap şekli "*kodeks*" birinci yüzyıla kadar görülmez ve bu daha çok Hristiyan yazınına ait bir gelenektir. Kitabın başlangıç formu muhtemelen "*membranum*" olup, buzağı derisinden hazırlanan parşömen (vellum) ile yapılmış bir tür not defteridir. Atticus gibi zengin kişiler, kütüphanecilerin kitap yapımı, bakımı ve etiketlenmesi gibi konularda beceri sahibi olmasına özen gösterirlerdi. Bu kitapları okumak zahmetli bir işti, zira okuyucu ruloyu bir ucundan açarken

diğer ucundan sarmak zorundaydı. Kontrol etmek için geriye dönmek, detaylar için hızlı bir tarama yapmak, şöyle bir karıştırmak veya daha sonraki bölümlere göz atmak hiç de kolay değildi ve bu da farklı bir okuma yöntemini gerekli kılırdı. Hafızasını geliştirme, duyma yeteneğini kullanma ve okuma sırasında dikkatle izleme koşulunun Romalıya, modern çağda körelmiş olan çok değerli bir zihinsel avantaj sağladığı söylenebilir. Bu, özellikle öğretim deneyimine sahip kişi için kazanılması şart olan bir niteliktir.

Dünyaya ayak uydurmak isteyen bir Romalı için güzel konuşmak her şeyin üstündedir, bu nedenle çocuklar temel bilgilerle uğraşırken, ağabeyiler onaltı yaşından itibaren bir retor (hitabet sanatı ustası) ile çalışmaya başlar. Amaç, konu ne olursa olsun dinleyicileri etkileyip yönlendirecek kadar iyi konuşmaktır ve bunun için tüm tarz seçenekleri denenir ve sözcüklerin kullanılmasına dikkatle çalışılır. Gelişen konuşma becerisini sınamak için önceden belirlenmiş konular tartışılır ve bu konuda kitaplar bile yazılmıştır. Böyle bir eğitimde “konuşmacının kişisel inançları ve düşüncesi olmaksızın da makul olabileceği” şeklindeki hatalı yargı eski insanların zihinlerini meşgul etmişse de, bu konu kitabımızın kapsamı dışındadır.

Daha yüksek düzeyde “üniversite” eğitimi için Yunanistan’a, Atina’daki felsefe okullarından birine gitmek gerekir. Roma eğitimi her açıdan Yunanistan’dan etkilenmişse de, müzik, entelektüel ve fiziksel eğitimde Yunan dengesi kurulamamıştır.

Şüphesiz pek çok Romalı çocuk için eğitim, ticaret, zanaat ya da ev ile ilgili işleri öğrenmektir. Bu nedenle sabah saatleri babanın atölyesinde, çiftlikte, mutfakta veya evcil hayvanlar, oyuncak arabalar, tahta atlar, ilmekler, kova ve kürekler ve kilden bebeklerle oynayarak geçer.

Eğer evin beyi hamiliğini yaptığı kişilerin eşliğinde veya kendi hamisiyle birlikte Forum’a gitmiyorsa, görmesi gerekli yazışmalar, yazması veya yazdırması gereken mektuplar olabilir. Bunları yerlerine ulaştırmak da o kadar kolay

değildir. Bu işle bir köle görevlendirilebilir veya eğer posta yurt dışındaki bir adrese gönderilecekse resmî bir haberciden mektubu götürmesi istenebilir. Ancak mektup kişiden kişiye özel (resmî olmayan) bir yazışma ise, adresin bulunduğu tarafa gidecek birini uzun süre beklemek gerekecektir; ve mektup ister mühürlü isterse mühürsüz olsun, yazılırken meraklı gözler dikkate alınmalıdır. Cicero'nun kayınbiraderine yazdığı çok sayıdaki mektup, Cumhuriyet'in can çekiştiği çalkantılı günlere denk geldiği için kendisi bu konuda daima önlem almak zorunda kalmıştır.

Evin beyi sabah selamlaşması ve yazışmalarla günün uğraşlarına koyulur ve eğer halkla ilgili katılması gereken bir toplantısı yoksa iş yerlerinin başında duran yardımcılarını ziyaret edebilir. Romalılar tam anlamı ile fabrika olarak nitelendirilebilecek yerlere sahip değildiler. Üretimin büyük bölümü küçük işliklerde gerçekleştirilir; ancak kılıçlar, pişmiş toprak kandiller veya çok sevilen yanık kırmızı renkteki Arretine seramiği (İngiltere'de Samos olarak bilinir) bir tür seri üretimle elde edilirdi. Söz konusu seri üretim kuşkusuz mekanizasyona değil, köle gücüne dayanmaktaydı. Öte yandan evin beyi bankerini ziyaret etme veya Ostia'ya, ambarlara ya da imalathanelere gitme gereğini duyabilirdi. Bu imalathane bürolarının önündeki kaldırımlarda mozaik ile yapılmış ticari ilanlar yer almaktaydı. Diğer taraftan, taşra acentalarından gelen şarap ve yağ üretimine dair üretim raporları dikkatle incelenirdi, hatta Plinius kötü geçen mevsimler konusunda endişelenmiştir. *Latifundia* diye adlandırılan, çok büyük ve kimi zaman kanuni yollardan elde edilmeyen hayvan çiftliklerinin sahipleri stok raporlarını okur veya derilerin kalitesini kontrol ederlerdi. Bu çiftlikler, köylü sınıfının Geç Cumhuriyet Dönemi'ndeki savaşlar nedeniyle yok oluşunun ardından ortaya çıkan İtalya'nın tarımsal temelini yıkımına son noktayı koymuşlardı. Öyle ki, inekler et ve sütlerinden çok derileri için önemli sayılırlardı. Peynirler, günümüz İtalya'sındaki gibi, keçi ya da koyun sütünden yapılmaktaydı.

Bütün bu koşuşturma devam ederken işi gücü olmayan evin hanımı üstlüğü (stola) giymiş olarak sandalyesine oturmaya hazırdır (Trier'den ünlü bir kabartmada, yüksek arkalıklı ve çok süslü bir biçimde örülmüş hasır bir koltukta oturmuş, tuvaleti yapılan ve etrafı hizmetkârlarla çevrili bir hanım görülmektedir), böylece makyajı ve saç tuvaleti yapılacak, takılarının nasıl durduğuna bakılacaktır (bkz. Resim 5). Daha önce de anlatıldığı gibi iç çamaşırı yapmaktaki becerilerine karşın (deri bikini altı) Romalıların terzilik konusunda çok uğraşmadıkları görülür. Tüm elbiseler biçim açısından gayet sadedir ve dikilmiş dikdörtgen kumaşlar ile hazırlanan model çeşitlemelerinden oluşur. Bu dikdörtgenin eni ise giysinin uzun kollu olup olmayacağını belirler (aslında kollar daima kısadır). Giysinin zarafet derecesi, kumaşın omuzlar üzerinde nasıl toplandığına bakılarak değerlendirilir; broşlar, iğneler veya dikişler çok basit ya da son derece çarpıcı bir etki yaratabilir. Elbisenin giyenin ayaklarını örten alt kenarı, evli kadınlarda genellikle süslü bir bordür içerir. Giysi, göğsün hemen altında toplanarak "İmparator çizgisi" diye isimlendirilen biçim verilir; zaten erken 19. yüzyıl ve 1960'ların stilinde aslında bu Klasik Dönem orijinal modellerinden esinlenilmiştir. Kadın giysilerinin basit biçimleri yüzyıllar boyunca değişmemiş, sadece renkler ve kumaşlarda (pahalı elbiseleri almaya gücü olanlar için), süsleme ve aksesuar modasında çeşitlilik görülmüştür.

Bu giysilerin yapımında kullanılan iplikler öreke ve kirmen yardımıyla elde eğrilmiş, genellikle dikey tezgâhlarda dokunmuştur. Erkeklerin tunikleri için alışılmış renk beyazken, kadınlar renkli kumaşları tercih ederler. Yün, ham haliyle zengin ve çekici renklerde bulunmaktaydı. Ovidius, kadınlara her tipe uyacak renkler konusunda tavsiyelerde bulunur: Mavi, deniz yeşili, safran rengi, ametist moru, pembe, farklı griler ve kahverengiler. Ona göre, "krali mor" (erguvan) hariç, bu renklerin her biri kendine has mükemmel bir kaliteye sahipti, erguvan rengi ise çok pahalıydı (*Ars Amatoria*, III.170-92). Doğal boya maddesi olarak kırmızı

için kızılkök, sarı için safran, siyah için mazi ağacı, açık yeşiller için likenler kullanılmaktadır. Bu maddeler hassasiyetleri nedeniyle ve kimyasal boyayıcılardan hoşlanmayanlar tarafından hâlâ tercih edilmektedirler. Şap, renk sabitleştirici, sülfür ise ağartıcı olarak kullanılmaktaydı. En ünlü, en lüks ve en pahalı boya ise az önce değinilen “krali mor” (erguvan) idi ve kabuklu deniz canlılarından elde ediliyordu. Azıcık bir boya için çok sayıda kabuklu deniz canlısının tüketilmesi gerekiyor ve bu çok masraflı renk sadece dikkat çekmesi istenen ürünlerde veya toga ya da tunikler üzerindeki ayırt edici çizgilerin yapımında kullanılıyordu.

Kumaş, giysi haline getirilmeden önce kumaş yıkayıcıları tarafından belli işlemlere tabi tutulurdu: İdrar veya soda ile ağartma, sabun kili ile yıkama, düzleştirmek için germe, ölçüye göre çekirme (küçültme), taraklama, kırpma ve presleme. Ağartma, sonra da kiri çıkarmak için tekne içinde yine sabun kili kullanarak yıkama ve durulama da yıkayıcının işiydi. Pompeii’deki bir çamaşırhanede ele geçen duvar resimleri bu işlemleri betimlemektedir.

Bir *ornatriks*, yani kuaför ve makyaj sanatçısı olmanın tehlikelerini daha önce öğrenmiştik. Saç stilleri Flavius dönemine kadar çok abartılı değildir. Modaya bağlı olarak ve etkileşim sonucu kopya edilen basit modeller, bu döneme dek ve hatta sonraları bir süre daha Yunan saç stillerine yakındır. Bu stilde ortadan ayrılan saç bir topuzla toplanır, bir ağ ile dağılması önlenir ve genellikle file ile süslenirdi. Hatta çılgınca ayrıntılı ve yüksek saç modellerinin gözde olduğu dönemden sonra bile saçlar, üzerlerine yerleştirilebilecek diademler kadar karmaşık olabilmekteydiler.

Sağın rengini açan malzemeler çok popülerdi; bu konuda kıskanılan sarışın buklelerin yaygın olduğu Kuzey’den ilham alınmıştı. Adı geçen malzemeler arasında Batavia köpüğü, Wiesbaden sabun tabletleri ve Mainz sabunu (keçi yağı ve kayın ağacı külünden yapılan bir Kelt icadı) vardır. Sonuncusu, anlaşılan iyi bir şampuan olmakla birlikte, gerçekte saçın rengini açıcı bir etkisi yoktur. Kına bilinir ve kul-

lanılırken, doğal ve güvenli bir diğer diğer renklendirici olan papatyadan söz edilmemektedir.

Saçlardan sonra sıra yüze gelir. Bu konudaki ayrıntılı bilgileri yine erotik şiirlerin ozanlarına ve hiciv yazarlarına borçluyuz; özellikle Ovidius'un *Ars Amatoria* (Aşk Sanatı) adlı eseri sanki geleceğin sosyal tarihçileri düşünülerek yazılmış gibidir. Ovidius'un günümüze ne yazık ki sadece başlangıç kısmı kalabilen bir şiiri makyaj sanatı üzerinedir (*Medicamina Faciei Feminae*). Makyaj malzemesini saklamakta kullanılan küçük kaplarla dolu kutular, muhtemelen alabasterden veya gösterişli Roma camından yapılmış parfüm şişeleri makyajla ilgili arkeolojik hazine niteliğindedirler (bkz. Resim 5). Bunların hepsi, taraklar, cımbız, tırnak temizleyiciler, parlatılmış bronz ya da gümüşten veya kurşunla kaplanmış camdan yapılmış aynalar ile birlikte, hanımın sabah bakımı için tuvalet masasının üzerine yerleştirilmiş olmalıydı. Ve tüm bu malzemeler öğleden sonraki hamam sefasında yeniden kullanılmak üzere toplanmak zorundaydı.

Vücuttaki tüyler istenmez ve bu nedenle az ya da çok göz korkutan yöntemler kullanılırdı. Bunlardan Suetonius tarafından anlatılan ve günümüzde pek fazla meraklısı çıkmayacak bir yöntemle göre, kor haline getirilmiş ceviz kabukları bacakların üzerinde gezdirilirdi (*Augustus*, 68), ancak bu uydurma bir bilgi de olabilir. Aynı yazar, Iulius Caesar'ın, bu iş için çok daha fazla başvuru cımbızı kullandığını söyler (*Iulius*, 45). Anlaşıldığı kadarıyla, Otho tepeden tırnağa epilasyona tabi tutulmuş, en azından yüzüne ekmek lapası uygulanmıştı (*Otho*, 12). Ponza taşı aşındırıcı bir tüy giderici iken, Iuvenalis reçine kullanıldığından bahseder (VIII.115). Bunların yanı sıra, Plinius'tan öğrenildiğine göre kan, öd ve yılan tozunun karışımından oluşan daha tiksindirici reçeteler de vardı (*Naturalis Historia*, XXVIII.249-55). Ancak hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın, kaynaklarda açıkça görülen, bu konudaki titizliğin sadece kadınlara özgü olmadığıdır.

Vücut bakımı evden ziyade hamamda yapılırdı. Ovidius, insanları bu işlemler sırasında kimseye görünmemeleri

konusunda uyarır. Öte yandan, sabah ilk iş olarak bir yüz maskesi yapılmasını tavsiye eder ve makyaj konusundaki şiirinde değişik zorluktaki reçetelerden bir seçki de sunar. Bunlar içinde en kolay olanı dövülmüş haşhaş tohumlarıdır. Boynuz tozu, dövülmüş tohumlar, tahıl ve bal gibi maddeler muhtemelen çok yararlı ve etkiliydiler. Tam tersine son derece zararlı olan beyaz kurşun ve doğal sodyum karbonat ise daha az başvurulan malzemelerdi. Kuş yuvalarından üretilen (üretim aşamaları belirtilmemiştir) bir maskenin, yüzdeki leke ve sivilce izlerine karşı çok etkili olduğu ise merak uyandıracak denli ilginç bir bilgidir.

Asıl yüz makyajına gelince, yapağıdan elde edilen yağdan yapılan bir nemlendirici/fondöten yaygın olarak kullanılmaktadır-günümüz kadınları dudak bükmesin, aynı maddeyi biz de "lanolin" adıyla kullanıyoruz- ancak bunun oldukça kötü kokulu olduğu anlaşılıyor (*Ars Amatoria*, III.213-15). Yüz pudraları ise, yukarıda da belirtilen beyaz kurşun veya kırmızı sodyum karbonat, dövülmüş acı bakla çekirdekleri ya da Illyria süsenleri gibi az veya çok zehirli maddelerden yapılmaktadır. Allık (veya ruj) kırmızı aşı boyası veya şarap çökeltisinden hazırlanırken, göz makyajında kullanılan pek çok üründen de söz edilmektedir. Önerilen reçeteler arasında, Plinius'un anlattığı ayı yağı ve kandil isinden hazırlanan maskara, ayrıca karınca yumurtaları ve ezilmiş sinekler; Ovidius'un söz ettiği safran ve külden yapılmış göz farları; Juvenalis'in kaş kalemi olarak kullanıldığını belirttiği kurum bulunmaktadır. Ovidius, yüzdeki leke ve izleri saklamak için yapay benler türünde süsler bile önerir; yukarıda belirtilen kimi maddelerin cilde verebileceği zararı hesaba katarsak, bu öneriye şaşmamak gerekir. Gariptir ki, dudaklara aynı ilgi gösterilmez, ancak yanaklar için kullanılan allık malzemelerinin dudaklar için de geçerli olduğunu düşünebiliriz. Tüm bu makyaj ürünleri becerikli *ornatriks* tarafından minik spatulalar kullanılarak uygulanırdı.

Makyajın ardından mücevher seçimi gelirdi. Bu konuda söylenmesi gereken, antik dünyadaki altın ve gümüş

kuyumcularının yeteneklerinin çok etkileyici olduğudur. Telkari, granülasyon, deliklerle süsleme, kakma ve kabartma işçiliği, balmumu kalıp gibi tekniklerin hepsi bilinmekte ve kullanılmaktaydı. Düz kesimden ziyade perdahlanarak bombeli görünüm verilen kakma değerli taşlar yaygındı ve Romalılar Mısır'dan gelen safir, akuamarin, zümrüt gibi çoğunlukla doğal kristal biçimlerinde kullanılanların yanı sıra, kuvars, lal taşı gibi yarı değerli taşlara da yer vermekteydiler. Ham elmasa nadiren rastlanırken, en sevilen ve en çok övülen mücevher kuşkusuz inci idi.

Fazla mücevher takmak hoş olmayan bir davranıştı, öyle ki Petronius *Satyricon*'da Trimalchio'nun altınla donanmış karısıyla alay eder. Şiirlerde ise, kadınların aile servetlerini kulaklarında taşıdıklarını anlatan iğnelemelere rastlanır, zira küpeler daima pandantif formunda olup, sevilen bir süslenme biçimiydi. Bilezikler, kolyeler, diademler ve saç süsleri de takılmaktaydı (bkz. Resim 5). Fibula diye bilinen yaygın broş tipi, bir tür süslü çengelli iğne olup Yunanistan'dan Kelt Britanyası'na dek tüm antik dünyada görülür. Başlangıçta nişan yüzükleri demir iken, sonraları altın içine yerleştirilmiş demir veya saf altın yüzükler yaygınlaştı ve genç kızlar tarafından günümüzdekiyle aynı parmağa takıldılar (bu parmaktan kalbe giden bir sinir olduğuna inanılmaktaydı). Britanya'da ise, yüzük taşı üzerinde kavuşmuş ellerden oluşan bir motifin yer aldığı, altından yapılmış gösterişli Geç Roma yüzükleri bulunmuştur. Altın yüzükler şövalyeler (*equites*) tarafından da sınıflarının bir işareti olarak takılırdı.

Tuvalet mutlaka parfüm sıkılarak tamamlanır ve Doğu ya da Capua pazarlarından gelen kokular kozmetik koleksiyonundaki yerlerini alırlardı. Kokular, yağ bazlı olup cam şişelerde (pişmiş toprak ve metal şişeler de var olmakla birlikte, camda daha iyi saklandıkları bilinmektedir) tutulurlardı. Neron ile birlikte kısa ve menfur bir egemenlik süren İmparatoriçe Poppaea, daha sonraları da kendi adıyla anılan ağır bir parfüm çıkarmıştı. (Parfüm, hediye olarak da mezarlara konulur ve cesetlerin güzel kokması sağlanırdı. Bu

amaçla seçilen kokular arasında günlük ve mür yanı sıra, tuz, sedir yağı, bal, mür ve balsam içeren bir reçete de saptanabilmıştır.)

Anlatıldığı gibi güzelce hazırlanan evin hanımı, hamama gitme zamanına kadar bu hazinelerini kaldırır (hatta asma kilitle kilitler) ve pelerinine (*palla*) sarınarak arkadaşlarını görmeye, tapınağa ya da alışverişe gitmeye hazır olurdu. *Palla*, pelerinden ziyade uzun bir şal olup, vücudu ve başı saran bir dikdörtgen formundaydı. Zira kadın için başı açık dolaşmak saygıdeğer bir davranış değildi. Sadece fahişeler toga giymektedirler.

Hanımımız bir tahtırevanda taşınmayı isteyebilir, bu durumda köleler akşam saatlerinin araç trafiğinden kaynaklanan kalabalıkta, kaplama taşlarındaki tekerlek izleri üzerinde ve kanallar arasında yürümekte güçlük çekerlerdi (Pompei'deki bazı sokaklarda yaya geçişi için adım taşları bulunmaktaydı, bu nedenle sıvı atıklar ve yağmur suyu için yapılmış kanal sistemleri her zaman mükemmel değildi). Tahtırevanla ilerlemek, çoktan kalabalıklaşmış, çoğu dar ve iki yandaki yüksek *insula*'lar nedeniyle karanlık sokaklarda tam bir dertti. Kişinin içinde yatarak dolaştığı ve çevredeki-lerin bakışlarından perdelerle korunduğu tahtırevanın yanı sıra, koltuk şeklindeki değişik taşıma araçları da vardı. Hafif arabalar (savaş veya yarış arabaları), yük ve yolculuk arabalarına ise günün bu saatinde rastlanmazdı.

Unutmamamız gerekir ki, bu denli ilerleme gösteren bir kültürü ayakta tutmak için gerekli olan ve yazılı eserlerle değil, fakat yarattıkları yapılar ve sanat eserleri ile iz bırakan zanaatkârlar, duvar ustaları, marangozlar, demirciler, ip yapımcıları, cam üfleyicileri, dericiler, dokumacılar, tekerlek ustaları, çömlekçiler, ressam ve diğerlerinin yetenekleri Roma yaşamını yüceltmış ve zenginleştirmiştir. Zanaatkârlar hakkındaki bilgilerimizin kaynağını sadece ürettikleri değil, aynı zamanda kazılarda ortaya çıkarılan iş aletleri, duvar resimleri ve mezar kabartmalarındaki betimlemeler, malzeme fiyatları gibi resmi kayıtlar da oluşturmaktadır. Örneğin ma-

rangozların, bazıları çok modern görünümlü, yüksek kaliteli araçlara sahip olduklarını biliyoruz. Marangoz rendeleri, keserler, testereler, keskiler ve ölçme aletlerinin hepsi günümüze dek kalmıştır. Buluntular arasında veya betimlemelerde hiç torna tezgâhı ile karşılaşılmamışsa da, bu düzeneğin özellikle mobilya ayaklarının üretiminde mutlaka kullanılmış olması gerekir. Yaşlı Plinius ağaçlardan en iyi hangi amaçla yararlanılabileceğini anlatmıştır; örneğin, yumuşak kayın ağacı sandalye, masa ve kaplama yapımına uygundur. Pek çok ağaç türü pratik ve dekoratif nedenlerle tercih edilmiştir. Plinius ayrıca, Kuzey Afrika'dan getirilen ağaç kavunu kerestesinden (XIII.96) yapılarak çok yüksek fiyatlara satılan ve herkesin sahip olmak için deliye döndüğü masalardan söz eder. Cicero böyle bir masa için bir milyon sesterces ödemiştir. Günümüzde Sahra Çölü'nün her yerinde yetiştirilen ağaç kavunu, Roma'nın Kuzey Afrika'daki doğal kaynakları yok etmesi nedeniyle M.S 1. yüzyılın sonlarına doğru tükenmişti.

Cam objeler, alışılmışın dışında bir sanat düzeyinde üretilen eşyalar oldukları için ilginçtirler. Ama diğer taraftan da M.Ö. 1. yüzyılda üfleme cam yönteminin bulunması ile, Roma'da seri üretime örnek oluşturan eserlerdir. Cam, daha önceleri çubuklar şeklinde hazırlanır, bir iç kalıp üzerine sarılarak istenilen form verilir veya kalıplara dökülürdü. Camın üflenerek biçimlendirilmesi ise bu zanaat için bir devrimdir. Roma dünyasındaki cam fırınlarına ait pek az kalıntı ele geçmiştir. Dalmaçya'da bulunan bir kandil üzerindeki betimlemede, camın üfleme için gerekli ısıya ulaşmasını sağlayan çömlek şeklindeki fırın yer almakta, bunun üst kısmında ise camın kırılmadan ve dereceli olarak soğutulduğu da görülmektedir. Camın temel maddeleri silika (kum), soda ve kireçtir. Kalitesi yüksek cam elde etmede kullanılan kumun saflığı önemli olduğundan, Levant'tan, Cumae yakınlarındaki İtalya sahilinden, Galya ve İspanya'dan alınan kum çok değerliydi.

Camın esas rengi mavimsi yeşil olmakla beraber Romalı zanaatkarlar mineral katkıları yardımıyla değerli taşların

renklerini yansıtan zengin bir seçki yaratmasını bilmişlerdir. Süsleme kalıp içinde hazırlanarak üfleme işlemi sırasında uygulanabilmekte veya değişik renklerde camlar kullanılarak plastik formda veya cam üzerine kazıma yöntemiyle yapılmaktaydı. Cameo tarzı oymaların en ünlü örneği Portland Vazosu'dur ve sadece güzelliği ile değil, zanaatkârının ustalığıyla da seyredenleri büyüler. Lykurgos Kadehi de rölyef oyma cam işçiliği ile olağanüstü bir beceri ve sanat gücünü sergiler. Zarif, kaba, sade veya gösterişli, nadide veya gündelik vazoların yanı sıra, Romalılar pencereler için de cam levhalar üretmekteydiler. Örneğin, Herculaneum'daki hamamlardan birinde camlı bir resim penceresi bulunmaktadır, Papirüsler Villası'nda da camlı peristillere ait parçalar ele geçmiştir. Bunlar, kuşkusuz tek bir cam levhadan değil, küçük cam panellerden oluşmaktaydı.

Burada daha derin ayrıntılara girmek mümkün değilse de, önemli olan, sıradan Romalının (bu Romalı artık şüphesiz bir şeyler yemek ihtiyacı duymaktadır) Vergilius ve Horatius'un şiirlerinin, Cicero'nun nutuklarının, Livius'un tarih kayıtlarının arka planında yatan günlük koşuşturmasını akılda tutmaktır.

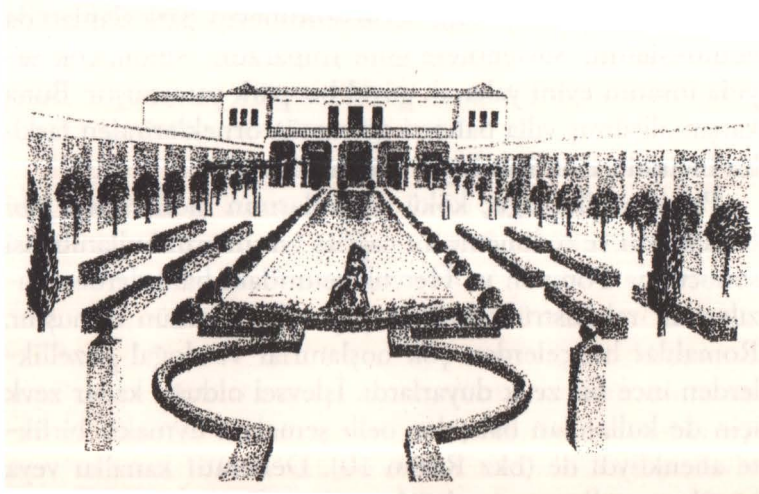
Uzun bir sabahtı. Şimdi öğle yemeği vakti.

Öğleden Sonra

Çocuk, sınıftaki eziyetlerden kurtulunca, her yaşıtı gibi yaşamındaki iki önemli amaç olan “yemek ya da oyun”dan biri için sabırsızlanır. Belki de aşçıdan yiyecek bir şeyler koparmak umuduyla mutfığa, ya da eğer yemek henüz hazır değilse bahçede oynamaya koşar. Bizim örneğimizdeki gibi oldukça varlıklı bir ailenin kendi bahçesi olacaktır; bu, villada büyük bir bahçe veya dükkânın arka tarafında daha alçakgönüllü bir avlu şeklinde olabilir. *İnsula*’nın da, Ostia’daki Resimler Evi’nde görüldüğü gibi, bahçeli bir avlusu bulunabilir (bkz. Resim 1), ancak daha fakir tabakaya ait çocuklar kendilerini ya sokakta ya da odanın bir köşesinde oyalamak zorundadırlar. Enerjilerini hamama ya da gençlerin fiziksel eğitim aldıkları askerî talim alanı olan Tiber kıyısındaki Campus Martius’taki çalışmalara gidene dek saklamaları gerekir. Böyle kalabalık kentlerde bile çok zenginler sadece peristyl bahçelerle yetinmeyip, park alanları da edinmişlerdir. Söylentilere göre İmparator Neron, çok sayıda insanın evini yakarak güzel bir park yaratmıştır. Buna karşın alışılmış villa bahçesi günümüz örneklerinden farklı bir biçimde, evin içinde yer alabilmekteydi.

Polen analizi, ağaç kökü kalıntılarının incelenmesi gibi tekniklerin ve o döneme ait çağdaş tanımların kullanılması sonucunda Pompeii ve Herculaneum’daki bahçelerden bazılarının rekonstrüksiyonunu yapmak mümkün olmuştur. Romalılar bahçelerden çok hoşlanırlar ve doğal güzelliklerden ince bir zevk duyarlardı. İşlevsel olduğu kadar zevk için de kullanılan bahçeler, belli şemalara uymakla birlikte ahenkliydi de (bkz. Resim 10). Dekoratif kanallar veya küçük su yolları, çeşmeler, havuzlar (Cicero, balıklı havuzu olan zenginler, özellikle de bu tür havuzları ile meşhur

Lucullus hakkında çok acımasızdı), heykeller, kafesler ve pergolalar, ağaçlar ve bitkilerle zarif bir şekilde kaynaştırılmışlardı. Somut kalıntıların yanı sıra, bahçelere ilişkin resimler de vardır. Livia'nın, Roma sanatının şaheserlerinden biri kabul edilen Prima Porta'daki villasında yer alan "Bahçe Odası" freskleri ve daha az ünlü villalarda bulunan diğer bahçe sahneleri bunlara örnektir. Yaşlı Plinius, bahçe, villa ve manzara resimleri modasının Spurius Tertius tarafından Augustus döneminde başlatıldığını söyler (*Naturalis Historia*, XXXV.16). Livia'nın odasında, tepesinde bir gölgelik olduğu hissini veren bir terastan dışarıya bakar gibi oluruz; kafes şeklindeki çitin karşısındaki çimenlikleri, dekoratif teras duvarının ötesindeki çalılıkları, çiçekleri, kuşların dallarına konmuş ya da konmak üzere alçalmış olduğu meyve ağaçlarını, göz alabildiğince uzanan sık yeşilliklerin uzaklarda maviye dönüşünü görürüz. Bu resmin verdiği izlenim, tıpkı Genç Plinius'un Toscana'daki villasının biçimli kesilmiş şimsirlerle çevrili düzenli bahçesinden görünen kır manzarasını anlatırken bize çağrıştırdığı gibi, biçimsellik ile vahşi güzelliğin birleşimidir (*Mektuplar*, V.6). Yakın dönem

Resim 10: Bir villa bahçesi; Herculaneum'daki Papirüsler Villası'ndan.

Avrupa tarihiyle ilgilenenler, bu konuda 18. yüzyıl sonu/19. yüzyıl başını içeren dönemin zevkini karakterize eden aynı biçimsellik ve Romantizm bileşimini fark edeceklerdir.

Meyveler ve otlar, dekoratif amaçla olduğu kadar tüketim için de yetiştirilmekteydi. Plinius'un Laurentium'daki evinin meyve bahçesinde şimşir ve biberiye çalıları, dut ve incir ağaçları, bir de asma sardınılmış pergola vardı (*Mektuplar*, II.17). Pompeii'de ise bir meyve-sebze bahçesi ortaya çıkarılmıştır. Akanthus (kenger) ve sarmaşık gibi tırmanıcı bitkiler; çınar, defne, selvi gibi ağaçlar; nar, ağaçkavunu, ayva ve mürdümeriği gibi meyve ağaçları; frenk maydanozu, kişniş, rezene ve maydanoz gibi otların tümü bu bahçede yerini almıştı. Roma bahçesi bitki çeşitleri ve farklı kokularla doluydu, bahçıvan ise zevk için çiçek yetiştirmek ve profesyonel bahçecilik alanlarında farklı topraklardan nasıl yararlanacağını bilirdi; bu işler şiiirlerde bile konu edilmiştir (Vergilius, *Georgica* [*Çiftçilik Sanatı*], II). Gül, menekşe ve sümbül en sevilen çiçekler olarak bilinmektedir ve Pompeii'deki Vetii Evi'nde bulunmuşlardır.

Bahçede bir de kutsal alan vardır ki, bu basit bir nişten, büyükçe bir tapınağa dek değişik biçimlerde olabilir. İmparator Hadrianus'un Roma ile Tivoli yolu üzerindeki dev villasında yer alan Serapeion, büyük bahçe tapınaklarına örnektir. Bahçede Priapos'un falluslu bir heykeli yer alıyor olmalıdır, zira bir Yunan bereket tanrısı olan Priapos Romalılar için bahçe tanrısıydı.

Dışarıda (*al fresco*) yemek Akdeniz ikliminde yaşamının zevklerinden birisiydi (sivrisinekler rahat bırakırsa) ve pek çok bahçede bir açık hava *triclinium*'u (yemek odası) vardı. Söz konusu alan, muhtemelen bir tente altındaki basit bir yemek köşesi veya Plinius'un Toscana'daki bahçesinin derinliklerinde yarattığı gibi, ortasında küçük bir havuzun yer aldığı beyaz mermerden rustik bir fantezi olabilir, kimi yiyecekler bu havuzun içinde yüzdürülürdü. Hatta bahçeye açılan ancak kendisi evin içinde yer alan yemek salonları da tasarlanmıştı ve Pompeii villalarında güzel havalarda yemek

için kullanılan oturma odası (*oecus*) bulunmaktaydı. Daha lüks ve geniş evlerde ise iç ve dış mekânlar arasında çok kesin bir ayırım yapılması şart olmayıp, daha çok bu ikisinin güzel ve uyumlu bir karışımı kullanılırdı. Öte yandan, bir *insula* üzerindeki kalabalık, dar ve yangın tuzağı odalarda yaşayan daha şanssız insanlar için romantik tasarımların sağladığı alanlar yoktur. Yoksul bir çocuk *thermopolium*'dan getirilecek olan ya da tehlikeli bir portatif mangalın üzerinde pişirilen yemeği beklerken, varlıklı bir akranı gibi aşık kemikleri ile oynayarak oyalanacaktır.

Aşık, Klasik Dönem'in sevilen bir oyunuydu. Zar oyununun bir çeşitlemesi olup, kullanılan aşık kemiklerinin biçimlerinin düzgün olmayışı oyunu daha da ilginç kılmıştır. En yüksek sonuç (tüm sayıların farklı oluşu) bir Venüs, en düşük sonuç (tüm sayıların aynı oluşu) ise bir köpektir. Diğer taraftan, zar oyununda Venüs üç tane altı gelmesidir (Roma zarı, sayı düzeni ve küp biçimi ile halen kullandığımız zarlarla aynıdır). Oyun tahtası üzerinde oynanan oyunlar için üç zar gerekliydi. Bu oyunlardan biri yetişkinlerden uzak bir köşede ve muhtemelen onların aksine parasız oynanırdı. Sevilen basit oyunlardan bir başkası da, İtalya'da günümüzde hâlâ oynanan ve *morra* diye bilinen (Latince *iniciatio*) tahmin oyunuydu. Oyuncular, sağ ellerinin bazı parmaklarını havaya kaldırır ve toplam sayıyı söylerlerdi. Oyun, içlerinden birisi doğru sayıyı tahmin edene dek devam ederdi. Augustus'un en sevdiği oyun ise "Tek mi çift mi?" (*par impar*) idi. Bu oyunda amaç, oyuncuların avuçlarına gizledikleri çakıl taşlarının sayısının tek mi çift mi olduğunu tahmin etmektir. İmparator para için oynar, ancak ailesine oyuna başlarken ortaya sürmeleri için sportmence para dağıtırdı. Bu fazladan heyecan olmasa, genç bir çocuk çabucak sıkılabilirdi. Öte yandan, oyunun çocuklardan birinin henüz bebeklik çağındaki kardeşinin yakınlarında oynanması halinde, bebeğin yürüteç sayesinde harekete geçip, oyun taşlarını yemeye kalkışması tehlikesi de vardı. Roma'da M.S. 2. yüzyıla ait bir mezar resminde, yeni yürümeye baş-

lanmış küçük bir oğlan, tekerlekli çerçeve şeklinde olan ve önünde denge için yine tekerlekli bir çubuğu bulunan yürü-teciyle görülmektedir.

İnsan, elbette, evcil bir hayvanla da oyalanabilirdi. Kabartmalarda, resim ve mozaiklerde sık sık rastlanan, hatta şiirlere konu edilen (Martialis, I.109), evde arkadaş, dışarıda av ve bekçi köpeği olarak işe yarayan köpeklerin yanı sıra, kuşlar da en sevilen ev hayvanlarındandı. Lesbia'nın evcil serçesi (Catullus, 3) bunların en ünlüsüdür, ama kuşlarla ilgili başka yazınsal ve resimsel bilgiler de vardır. Martialis, yergilerinden birinde çeşitli ev hayvanlarından oluşan bir liste vermektedir (VII.87), ancak bu liste bunun tamamen zararsız bir merak olmadığı izlenimini uyandırıyor: Vaşak, köpek, maymun, firavun faresi (gelinciğe benzer bir hayvan), saksagan, yılan ve baykuş. Bu, Roma'daki ev hayvanlarının çeşitliliğini ifade eden yeterli bir bilgi olarak görünüyor. Bir akşam yemeği davetinin betimlendiği bir kabartmada da yine alışılmadık bir hayvan yer almaktadır: Divanın yanında ümitle bekleyen her zamanki köpeğin yerini tombul bir domuzcuk almıştır. Kedi ise evcillikten çok, genellikle vahşi bir hayvandır. Ama yine de Pompeii'deki bir resimde, çok evcil görünen iyi beslenmiş bir kedi, ayak taburesine rahatça yerleşmiştir. Güney Fransa'dan dokunaklı bir mezar stelinde ise, ayaklarının dibinde bir tavuk (belki o da bir ev hayvanıydı) olan küçük kız, çocukların yaptığı gibi iki eliyle karnından kavradığı yavru kediyi göğsüne bastırırken görülür. Farelerin evlerde beslenmek üzere mi tutulduğu, yoksa sadece yok edilmek için mi yakalandıkları bilinmemekte, fakat Horatius farelerin küçük arabalara koşulduğu bir çocuk oyunundan söz etmektedir (*Satires*, II.3.249).

Sanat eserlerinde izlenen vahşi veya evcilleştirilmiş hayvan betimlemeleri büyük bir sevgi ve duyarlılığı yansıtmakta ise de, Roma karakterinin diğer yüzü de unutulmamalıdır. Zira bütün bu güzel tasvirlerin yanında av sahnelerinin karanlık görüntüleri yer alır. Av, Romalının en önde gelen ve hiç değilse tamamen yapay olmayan zevklerinden biridir,

ancak bundan da kötüsü oyunlardaki tiksindirici barbarlıklardır. Gladyatör yarışmaları sayesinde insanların ölene dek işkence gördüğü oyunları barındıran bir kültürün, hayvanlara ilgi göstermesi ve egzotik türlerin korunmasına öncelik vermesi beklenemez. Bunun tam tersine, vahşi hayvan arenasında avlanır veya insanları katlederken, yorgun damakları heyecanlandırarak bilinmeyen tatlar aranırdı. Bir yandan Kuzey Afrika'daki doğal bitki örtüsü Roma'nın tahıl stoğunu arttırmak için tahrip edilmiş (ve böylece onarılmaz bir çölleşme başlatılmış), diğer taraftan da alışılmadık hayvanların katlini izleme zevki için Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki aslan, kaplan, su aygırı ve fil nüfusu ortadan kaldırılmıştı. Bunlar da Roma'nın günlük gerçeklerindendir.

Şimdi eğer mide bulantınız geçti ise artık beşinci saat ve öğle yemeğini düşünme zamanı. Talihsiz Pompeii ve Herculaneum'un sakinlerinin öğle yemeği planları dramatik bir biçimde ve bazıları için sonsuza dek bölünmüştü. İsis'in rahipleri, hepsi de çok iyi korunmuş durumda bulunan yumurta, fındık ve mercimek yemeğe hazırlanıyorlardı. Herculaneum'daki odasında hasta yatan bir genç tavuk yiyordu. Öğle yemeği günün ana öğünü olmadığı için hafif yiyeceklerle geçirtilirdi; buğday veya arpa ekmeği (arpa özellikle köleler ve fakirler içindi), et veya balık, sebze ve peynir alışılmış yemek tarzıydı. Marcus Aurelius (İmparatorun dönemi bizim bahsettiğimizden daha geç olsa da bu gibi şeyler fazla değişmemiştir) kent dışındaki yerleşimlerde yenen basit öğle yemeğini tanımlarken, ekmek, fasulye, soğan ve yumurtalarıyla beraber pişirilen ringa balığından bahsetmiştir (*Mektuplar*, IV.6). Zeytin, incir ve salatalar da antik İtalya'da bugün olduğu kadar sevilen yiyeceklerdi. Neron, hazır yemek (fast food) olarak satılabilecek yiyecekleri yeşil sebzeler ve kuru fasulye ile sınırlayan emri verdiğinde, kuşkusuz şarap satan barlara sıkça gidenler bundan hiç de memnun olmamışlardı (Suetonius, *Neron*, 16; bu da Iulio-Claudius imparatorlarının tüketimi, harcamaları ve masrafları sınırlayan kanunlarla azaltma girişimlerinden biriydi (hatta bir kurala

göre, tavernaların ve sıcak yemek dükkânlarının sahipleri Roma'nın büyük tüketicileri arasında yer almamalıydı). Ancak masrafları kısıtlayıcı bu kanunlar da benzer kanunların nihayetinde olabildiği kadar başarılıydı, zira insanları tutumlu hale getirmek için kanunlar koymak da iyi insanlar yaratmak için yasa yapmak kadar imkânsızdı.

Öğle yemeğini ıslatmak için su, ballı su veya seyreltilmiş şarap içilirdi. Yemeklere meraklı ve bir sosyal tarihçi olan Apicius'un yemek kitabında, ucuz ve besin değerleri de yüksek olan fasulye, arpa veya kılçıksız buğdaydan yapılmış yemek suları ile sebze çorbalarına oldukça fazla yer ayrılmıştı.

Ekmeğin temel besin sayılmasından önceki dönemde, tahıl esaslı olan ve su veya sütle pişirilen lapalar, binlerce yıl boyunca Akdeniz çevresindeki köy nüfusunun ana yiyeceği olmuştur. Polenta, bulgur, kuskus veya risotto gibi yiyecekler bunların devamıdır. Apicius'un kitabında da belirtildiği gibi bu tür yemekler akşam sofralarının menüsüne aittir, ancak çok soğuk bir kış gününde bir işçinin öğle yemeğinde de yer alabilir, hatta iş yerine ya da tarlaya "vakumlu bir matara" içinde taşınırdı. Bu özel kap aslında sanıldığı kadar karmaşık bir yapıda değildir. Romalılar yalıtım prensiplerini çözmüşler ve Pompeii'de modern vakumlu kaplarla aynı sisteme sahip, iç ve dış hazneli, hava ile yalıtılmış, bronz ve demirden bir vazo bulmuşlardır.

Martialis, altıncı saatin siesta zamanı olduğunu söyler bize. Siesta sadece Roma'daki yaz günlerinin bunaltıcı sıcağı için akılcı ve zevkli bir çözüm değil, aynı zamanda (her ne kadar Romalılar öğle yemeğini oldukça hafif yiyeceklerle geçitirseler de) egzersiz ve banyo ile geçirilecek olan öğleden sonraya da sağlıklı bir önlem ve hazırlıktır.

Kalabalık bir *insula*'nın üst katında yaşayan yoksul insanlar için dinlenmek daha zordur ve hamama kaçış onlar için gerçek bir rahatlamadır. Zenginler söz konusu olduğunda, bu dinlenme, tadı daha güzel çıkartılabilecek bir olanaktır. Kırsal bölgede ya da deniz kıyısında, örneğin Campania sahilinde evi olanlar, bu amaç için özel olarak tasarlanmış,

yazın denizden esen rüzgâra açık olan, kışın evin ocağıyla ısıtılan, ev halkının gürültüsünden uzak odalarda dinlenirlerdi. Zenginlerin Roma'nın kalabalığından uzaklaşmak için kullandıkları ve müptelası oldukları bu gösterişli, bazıları çok büyük tesislerde yılın ve günün farklı zamanlarına uygun tasarlanmış daireler bulunmaktaydı.

Siesta zamanı kuşkusuz küçük aşk kaçamakları için de iyi bir fırsattı. Kepenklerden içeri sızan ışık, akşam ya da şafak vaktinin ağaçlar arasından süzülen zayıf ışığını andırır ve Ovidius tarafından da doğrulandığına göre (*Amores* [Aşkılar], I.5), bu durum utangaç genç kıza cesaret verir; ama karanlık olsun olmasın, genç kız sevgilisinin yanında utançlığını uzun zaman sürdüremeyecektir. Catullus da siesta saati için randevu verir (32), onun örneği daha az hassasiyetle dile getirilse de, kendisinin bekletilmekten hoşlanmadığı açıktır.

Şimdi de hamama gidelim (bkz. Resim 11). Her sınıftan Romalının günlük yaşamı içinde hamamın önemini abartılı bulmak zordur. Hamam, insanı kirlerinden arındırmaktan çok daha fazla işleve sahipti; sosyal kulüp, gymnasium, halk kütüphanesi, auditorium, hatta sanat galerisi olarak hizmet veriyordu. Romalı bir kadın veya erkek öğleden sonralarının önemli bir bölümünü burada geçirebilirdi, zira olup biten çok şey vardı. Hatta Roma avam takımının asayişini sağlamak konusunda önemli iki öge olan ekmek ve arena eğlencesine bir üçüncüsünü eklemek gerektiğini de söyleyebiliriz. Ekmek, ayaklanmaya müsait olan şehirli fakir halkın karnısını tok tutmaya yarayan tahıl yardımını, arena ise hâkim sınıfın kısmen törensel görev olarak, kısmen de kendi reklamını yapmak amacıyla halkı eğlendirmek için düzenlediği çeşitli oyunları temsil eder; kaldı ki, doldurulması gereken pek çok resmî tatil günü vardı (yıl boyunca 150 günden fazla). Üçüncü öge hamamdır; halkın temizlenmesi, aynı zamanda eğlenmesi için herkesin yararlanabileceği güzel, geniş, lüks ve sıcak bir mekân sağlanması amaçlanmıştır. Bizim resmî makamların sorumluluğu sayacağımız bu tür tesislerin inşa-

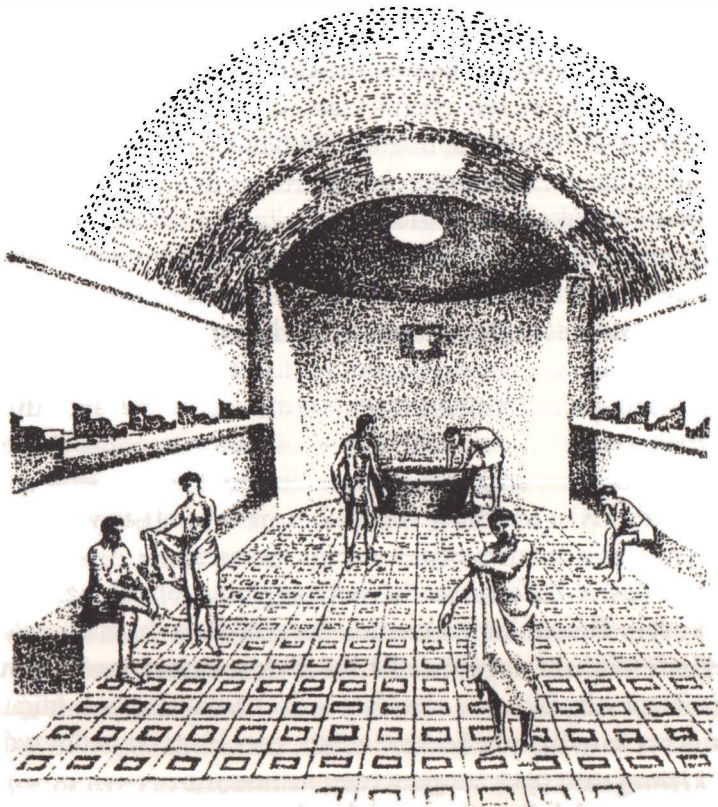
atı da yine zengin ve hırslı kişilerin sırf özveriden kaynaklanmayan cömertliğiyle finanse edilirdi. (Unutulmamalıdır ki, hırslı olmak, hırslı görülmek ve kendi reklamını yapmak antik dünyada olumlu nitelikler olarak kabul ediliyordu. Romalıların utanç duymaksızın kendilerini yüceltmeleri bize nasıl garip görünüyorsa, modern dünya insanının, özellikle de İngilizlerin alçak gönüllülük âdeti -gerçek ya da sahte olsun- Romalılara da öyle görünecekti.)

Orta Doğu'nun Türk hamamları -bunlar başka yerde buharlı, klostrofobik mekânlar olarak düşünülen Türk hamamlarından çok farklıdır- birçok yönden Roma hamamlarına çok benzer. Roma'da olduğu gibi, bu yapılar küçük, işlevsel ve yerel tesislerden, büyük ve güzel mimarlık harikalarına dek uzanırlar. Bununla birlikte, Osmanlıların ihtişamı bile Roma hamamları ölçüsünde örnekler yaratamamıştır. Örneğin, M.S. 3. yüzyıl tarihli Caracalla Hamamları'nın bir bölümüne ait kalıntılar, bugün dünyanın en büyük sahnesini rahatlıkla barındırabilmektedir. Roma hamamı gibi, Türk hamamı da arkadaşlarla gidilecek, yıkanma süresince iyi vakit geçirilecek, soğuk içecekler yudumlanırken masaj yaptırılacak bir yerdir. İşlemleri aynıdır: Sıcak bir odada (buharla dolu değildir, fakat oda suyun buharlaşma derecesine kadar ısıtılır) cildin gözenekleri açılır, temizlenilir, masajın ardından soğuk su ile ferahlanır ve bundan sonra bir süre dinlenmek gerekir. Roma'daki işleyiş, burada göreceğimiz gibi, biraz daha karmaşıksa da, benzer ilkelere bağlıdır ve sonuç da aynıdır: Kişi kendisini bugün banyo veya duşta yıkanmış birisinin asla tahmin edemeyeceği kadar temiz hissederek, rahatlamış ve bir o kadar da enerji toplamış olarak hamamdan çıkar. Romalılar bu konuda başarılıydı ve hamam geleneğinde dikkate değer özellik bu zevkin sadece şanslı azınlığa özgü olmayışındaydı, zira Roma'da hamamlar çok küçük bir ücret karşılığında herkese açıktı, çocuklara da bedavaydı.

Daha şanslı olan zenginlerden kimilerinin evlerinde özel hamamları olabiliyordu, ancak bunlar halk hamamları kadar sık kullanılmıyorlardı. Ev hamamları konuklar için yakılır,

yıkanma eylemi de iyi bir akşam yemeği gibi bir parti etkinliği olarak kabul edilirdi (örneğin, Cicero, *Atticus'a Mektuplar*, II.3).

Hamamlar, hem kadınlara hem erkeklere açıktı. Bazılarında cinsiyete göre ayrılmış bölümler vardır, ama kadınlar kısmı -Pompeii'deki Forum Hamamı ve Stabia Hamamı örneklerinde görüldüğü gibi- bitişikteki erkekler kısmından dardır. İlginçtir, kadınlar erkeklerinkinden daha sıcak banyoları yeğlemiş olmalı ki, Herculaneum'daki Forum

Resim 11: Hamamda *caldarium* bölümü.

Hamamı'nın kadınlar kısmında ayrı bir ocak ve daha çok sayıda sıcak hava borusu bulunmaktaydı. Ayrıca, Hadrianus dönemine kadar *thermae* denilen büyük hamamlarda kuşkusuz kadın-erkek karışık yıkanma olanağı vardı, ancak imparator bunun skandal olasılığını arttırdığına ve çok sık rezalet çıktığına karar vermişti. Bundan hoşlanmayan kadınların ihtiyacını karşılayan küçük hamamlar (*balneae*), her açıdan daha sade ve gösterişsizdir ve yeni hamamlar inşa edildiğinde eskilerin kadınların kullanımına bırakılmış olduğu ileri sürülmüştür. (Eğer tuvaletleri sorun eden birileri olmuşsa, sadece kadınlara ait latrinaları bulabilecekleri tek yer kadınlar hamamı olmalıydı.) Bunun dışında, Hadrianus'un müdahalesinden sonra erkekler hamama ancak sekizinci saatten sonra gidebilirlerdi. Yine Doğu hamamlarıyla bir benzerlik var. Hamamların karışık kullanıldığı bir dönem olsa da (bu yüzyılda akla bile gelemez), büyük hamamlarda erkeklerle kadınlar için ayrı mekânlar bulunabilir, yoksa erkekler ve kadınlar aynı mekânlarda farklı günlerde yıkanırды.

Hamama girildiğinde ilk durak *apodyterium*'dur (soyunma odası). Burada giysiler çıkarılıp katlanır ve bir hizmetlinin veya kişinin kendi kölesinin göz kulak olduğu bir rafa konur. Bu gerekli bir önlemdi, zira *apodyterium*'dan giysi çalınması oldukça sık rastlanan bir suçtu ve ikinci el giysi ticareti gelişmişti. Herculaneum'daki Forum Hamamı'nda birkaç biçare, kaynayan volkanik çamurdan kaçmak için giysi raflarına tırmanarak kurtulmayı denemişler, iskeletleri burada bulunmuştur. El ve ayakların yıkandığı havuzlar da *apodyterium*'da yer almaktaydı.

Ailenin reisi muhtemelen kendi köleleri, masörü ve havlu taşıyıcısı ile birlikte, zira bu hizmetkârlar yalnız onun isteklerini ve kaprislerini bilmekle kalmaz, aynı zamanda hamam yönetiminin sağladığı değişik hizmetlere harcanacak tutardan da daha ucuza mal olurlardı. Hanım ise hizmetçileri ve *ornatriks*'i (makyajcısı) ile birlikte ve kendisine

hem banyosu süresince yardım edilir, hem de banyonun ardından süslü ve boyalı görüntüsü elden geçirilerek tazelenir.

Yıkanacak kişi ısıtma ve serinletme işlemlerinden kademeli aşamalar halinde geçer: Roma hamamlarında tek bir sıcak oda yerine ılık oda (*tepidarium*) ve sıcak oda (*caldarium*), hatta eğer istenirse bir de ter atma odası (*sudatorium*) vardır. Bu odaların tümü, Romalıların evlerinde kullandıkları merkezî ısıtma sistemi ile aynı türden zemin altına yerleştirilmiş düzeneikle ısıtılmaktaydılar (fırın ile ısıtılan hipocaust). Tabanların altından iletilen ısı, sıcak hava kanalları sayesinde sütunlara ve duvarlara doğru yükselirdi. Bazen de sıcak su kaynatılan kazanlar kullanılmaktaydı (Evlerdeki merkezî ısıtma sistemi, kuşkusuz İmparatorluğun kuzey bölgelerinde daha yaygındı). Sıcak veya soğuk suyun akışına sistemleri ile kontrol edilirdi. Romalılar sıcak su kaynaklarını kendi çıkarları için kullanırlar, bu doğa nimetinden sağaltıcı etkileri yanı sıra eğlence amacıyla da yararlanırlardı. Örneğin, çok tehlikeli olan Vesuvius (Vezüv yanardağı) çevresindeki volkanik arazi, sıcak su kaynakları ve zengin toprakların sağladığı kazançları da barındırmaktaydı. Hamamda serinleme ise bir yüzme havuzunda yapılırdı.

Diğer taraftan egzersizden önce banyo yapmanın pek bir anlamı yoktu ve hamamlar çoğu zaman sağlık kulübü olarak da kabul edilirdi. Büyük hamam tesislerinin bir bölümünü de egzersiz sahası olan *palaestra* oluşturmaktaydı. Burada, hem kadınlar hem de erkekler değişik oyunlar oynarlardı. Romalı kızlardan istenen, ne Spartalı akranlarından beklenen zor ve titiz eğitimi almaları, ne de Atinalı kızlar gibi inzivaya çekilmeleri idi. Böylece onlar da erkek kardeşleri gibi top oyununun tadını çıkarırlardı. İnsanlar ne ise odurlar, Roma'da da erkek gibi kızlar, eğlenceye ve "*mens sana in corpore sano*" (sağlam kafa sağlam vücutta bulunur) deyişine inanan insanlar vardı. Öyle ki, kadın gladyatörlerden bahseden kayıtlara rastlanmıştır. Iuvenalis, ahşap deneme hedefleri üzerinde kılıç oyunlarına çalışan ve belki de arenanın hayalini kuran kızlarla dalga

geçer (VI.246 vd). Bu, günümüz okuruna oldukça garip bir düş gibi gelebilir, böyle bir arenada “yemek listesi”nin bir parçası olmayı isteyeceklerin çıkabileceğini hayal etmek zordur. Ancak bir köle için gladyatör okuluna seçilmek bir aşağılanmadan daha fazlası demektir. Sadece ölümden kurtulmakla kalmayıp kalabalığın hayranlığını da kazanan kişi zafer, servet, hatta özgürlüğüne ulaşabilir; bu günümüzde mütevazı koşullardan gelip halkın sevgilisi olmayı başaran boksörlerin durumuna benzer. Ama kuşkusuz bir tek farkla: Modern dünyanın karşılaşmalarında bir yaralanma olur olmaz dövüş durdurulur ve eğer boksör ölürse bu büyük bir üzüntü, skandal ve soruşturma konusu haline gelir (gladyatör oyunları, cenaze törenleri ve kan sunularının gelişimi sonucu ortaya çıkmıştır, dini töreler gerekçe olarak gittikçe daha boş nedenler ileri sürmektedirler). Yine de, tehlike, adrenalin ve kanla yaşamlarına heyecan katanlar -erkeklerin yanı sıra kadınlar da- vardır. Denebilir ki, elde kılıç ve kulaklarda kalabalığın kükreyişi ile arenada duyulan korku, kaya tırmanışı yapmanın masumiyeti kadar gerçektir.

Romalı bir kız için sağlıklı egzersiz yapmak bile uzun bir yaşamı garantilemez. Bir kadın için ortalama ömür 27 yıl olarak hesaplanmıştır ve bu, büyük ölçüde hamileliğin tehlikelerinden kaynaklanır. Klasik Dönem’e ait doktor kayıtlarını okumak amansız ve korkunç bir deneyimdir. Jinekolojik bilgiler kimi açılardan oldukça gelişmiş, doktorlar iç beden anatomisini bir dereceye kadar çözmüşlerdir. Ele geçen Roma Dönemi tıp aletleri arasında vajinal ve anal muayenelerde kullanılanlar vardır. Bunlar bir mühendislik harikası gibi görünmekle birlikte, çok acı veriyor olmalıydılar (bu aletler karşısında korku ile irkilen hanımlar, aynı güzellikte yapılmış olan ve yine kazılarda ele geçen kastratorlara (iğdiş etmekte kullanılan aletler) erkeklerin göstereceği tepki ile teselli bulabilirler). Juvenalis, kadınlar tarafından takdir edilen ve bu araçların kullanılması ile ilgili avantajları anlatırken, çocuk düşürme olmadığını söyler (VI.366 vd).

Hamilelik ve doğum kontrolü ile ilgili bilgiler gerçekler, yaşananlar ve hayali olanların bir karışımı idi; ancak neyin hangisi olduğu bilinmiyordu. Enfeksiyon konusu yeterince anlaşılmadığından, doktorlar müdahale etmekten ziyade gözlemekle yetiniyorlardı ve kendilerinden daha başarılı cerrahlar vardı. Bu bağlamda çok sık rastlanan bir rahatsızlık doğum sonrası ateşlenme olup, başlıca ölüm nedenlerinden biriydi. Bu konulardan bazılarını kitabımızın sonunda yeniden değineceğiz. Burada şu soruyu sormamıza izin verin: Yazılı kaynaklarda, Geç Cumhuriyet ve İmparatorluk Dönemi üst tabakasına ait kadınlarda var olduğu anlatılan hedonizmin (yaşamda zevk ve mutluluğu esas alan görüş tarzı) ve kadınların kendilerine gösterdikleri müsamahanın altında derin bir korku ve zamanın sınırlı olduğuna dair bir sezgi mi yatmaktaydı? Çocuk sahibi olmak konusundaki vurdumduymazlık (öyle ki Augustus kendi döneminde özendirici bir yönetmeliği yürürlüğe koymuştur) sadece bencillik veya ileri sürüldüğü gibi, kurşun su borularından kaynaklanan zehirlenmeler ile açıklanamaz. Katı Cumhuriyetçi düşünceler ne olursa olsun, Romalı annenin çocuğunu büyötmeye, onunla oynamaya, onu eğitmek veya beslemeye mecbur edilmesi gerekmezdi; ancak anne de bu sorumluluğu ve dolayısıyla çocuk sahibi olma riskini bir başkasına devredemezdi. Kılıcıyla bir hedefe hızla vuran bir kız, ya da sevgilisi ile randevulaşmak için portikodan ayrılmayan veya yarışlarda flört eden diğerleri, aileleri ile birlikte olgunluk yıllarına dek yaşama şanslarının çok yüksek olmadığına kuşkusuz farkındaydılar. Ortalama bir evliliğin 10-15 yıl sürdüğü ileri sürölmektedir. Erkekler de hastalığa yakalanmaktaydılar ve doğal olmayan nedenlerle (evdeki ve ev dışındaki kazalar) ölüm sayısı yüksekti. Buna ek olarak, üst tabakaya ait kızlar kendilerinden çok daha yaşlı erkeklerle evleniyorlardı. Gençlikleri kendilerine yönelik fiziksel zararı arttırıyor, ancak eğer bunları atlatırlarsa mutlu ve özgür bir dul olarak yaşama hakkına kavuşmak için dayanıyorlardı.

Uzun evlilikler, karı koca arasındaki sevginin zaferinden çok, ölümcül bir kazanın meydana gelmemesine bağlıydı.

Şimdi izin verin, günün sefasını noktalayıp *palaestra*'ya geri dönelim. Askerî beceri çoğu zaman spor yapma becerisinin de temelini oluşturur, bu her kültürde olduğu gibi Romalılar için de aynıydı. Süvarilerin eğitimi ve yürüyüş talimleri hamamın çevresindeki eğlence alanlarında yapılmazdı, ama koşu, atlama, yüzme, mızrak atma, okçuluk, güreş gibi günümüz sporları arasında hâlâ yer alan etkinlikler askerlerin olduğu kadar sivil halkın da egzersizleri arasındaydı. Güreş, bir Olimpiyat sporu olmasına ancak günümüzde çok rağbet görmemesine karşın, Roma'da çok onurlu ve sevilen bir spor dalıydı. Bizim burada bahsettiğimiz okul çocuğumuz bile güreşte rakibine dalarken düşünülebilir. Usulünde bir karşılaşma için taraflar soyunur, yumuşak ve esnek olabilmek için yağlanır, sonra güreş sırasında rakibinin ellerinden kayarak kurtulmak gibi bir hileye başvurmamaları için bu yağ tozla kaplanırdı.

Ağırlık kaldırma, erkekler kadar kadınlar tarafından da sevilirdi. Juvenalis, ağırlık kaldırdıktan sonra masöre koşan kadınlardan bahseder (VI.422-3) ve benzer bilgiler Martialis'te de vardır. Bu durumda, ağırlık kaldırmaktan mı yoksa masajdan mı daha çok zevk aldıklarını düşünmeden edemeyiz.

Birçok değişik top oyunu da vardı, bunlar farklı biçimlerdeki toplarla oynanırdı: *Pila* küçük bir el topu, *paganica* kuştüyü ile doldurulmuş bir el topu, *follis* içi hava ile doldurulmuş ve oyuncuların topu birbirlerine el darbeleriyle attıkları voleybol benzeri bir oyunda kullanılan top, *harpastum* kumla doldurulmuş ve rugby'e benzer bir oyunda kullanılan top idi (oyunculardan biri topu kucaklar, itişerek, karşısındakini kandırarak ve hızla koşarak ilerlerdi). *Trigon*, *pila* ile oynanırdı. Bu oyunda oyuncular bir üçgenin köşelerinde dururlar ve topu birbirlerine rastgele fırlatırlardı. Amaç topu bir elle fırlatıp, diğeri ile yakalamaktı. *Satyricon*'un ünlü bölümü *cena Trimalchionis*'te, yazar Petronius'un kahramanı, yaşlıca

bir adamı (daha sonra bu adamın Trimalchio olduğu anlaşılacaktır) söz konusu oyunu hamamda güzel gençlerle oynarken izler, ancak adam yere düşen topları yerden almaya tenezzül etmez ve kölesinin taşıdığı bir çantadan çıkardığı toplarla oyunu sürdürür (27). Amaç, kuşkusuz, topu düşürmemektir. El topu o kadar sevilmekteydi ki, kalabalık ev halkı *sphaeristerium* adı verilen özel tasarlanmış bir odaya koşup burada oynayabilirdi. Basit bir top yardımıyla oynanabilecek büyük çeşitlilikte oyunlar vardır, Romalıların da, *pelota* oyunu ya da İngiliz Eton Koleji'nde oynanan duvar topu gibi oyunların değişikleri misali, bir sürü oyunu vardı.

İyi fikirler tutulur, öyle ki en basit oyunlar ve oyuncaklar bile hiç değişmeden yüzyıllar boyunca süregelmiştir. Kadınlar arasında sevilen bir başka oyun da "çember"di (*trochus*). Çember, anahtar adı verilen ucu çengelli bir sopa yardımıyla yürütülerek çevrilirdi. Ortaçağda, Viktoria döneminde veya yirminci yüzyılda bir çocuğu *patap* aynı oyunu oynarken görmek mümkündür.

Güreşe hazırlanan kişinin soyunması gerekirken, spor yapmak için soyunmak Romalılar tarafından hoş karşılanmazdı. Bunun yerine egzersiz sırasında basit bir giysi olan tuniğin değişik bir biçimi giyilirdi. Martialis, kadınların kullandığı tozluklardan (VII.67) ve yine aynı şiirinde, soğuk günlerde top oynarken giyilen pelerinden söz eder. Çıplaklığa karşı gösterilen bu tutuculuk, Romalılar ile Yunanlılar arasındaki yegâne farklılık değildir. İdeale ulaşmak, fiziksel güzelliğin mükemmelliği, atletik üstünlük eğitilmiş bir erkeğin hedefleri arasında iken, bu nitelikler daha katı olan Romalı yürekleri titretmiyordu. Onlar egzersiz yapmanın gerekliliğini biliyorlar -*mens sana in corpore sano*- ancak bedeni bir kült gibi algılamıyorlardı. Campus Martius'ta her gün askerler kadar siviller de askerî talim yapardı ve daha önce sözünü ettiğimiz, hamamdaki *palaestra*'da yapılması mümkün olmayan bazı egzersizlere çalışan genç adamları burada görmek mümkündü. Bu çalışmalar erkekçe görülürdü ve sürekli istila ve kolonizasyon hareketinin içinde bulunan bir

millet için gerekliydi, ama bedensel mükemmelliğe ulaşmak onlar için önemli bir hedef değildi.

Egzersiz sonrasında anne, baba ve çocuklar masaj, epilasyon gibi vücut bakımı ve diğer rahatlatıcı hizmetlerden oluşan hamam sefası için hazırdırlar.

Sıkı bir egzersiz veya hafif bir top oyunundan sonra ilk aşama *tepidarium*'da vücudun gözeneklerinin açılması ve iyice temizlenmedir. Romalılar için sabun vazgeçemedikleri ve yaygın biçimde kullandıkları zeytinyağıdır. Zeytinyağı bedene yayılır ve terlenip, vücuda su çarpıldıktan sonra *strigilis* adı verilen kazıyıcı bir aletle temizlenirdi. Bu pis bir işlem gibi görünse de, özellikle yükseltilen sıcaklıkla birleştiğinde temizlenmek için çok etkili bir yöntemdi. Türk hamamına giden herkesin bileceği gibi, terleyerek ve sabunlanılarak geçirilen zamanın ardından yapılan kese sırasında da, normalde temizlendiğini düşünen kişinin vücudundan şaşırtıcı bir kir çıkar.

Tepidarium'da duvar kenarları boyunca sıralar bulunurdu, -lüks hamam yapılarında bunlar mermerdendir ve havlularla peştemallar için de raflar bulunmaktadır- yerler ise basit geometrik desenli veya daha görkemli mozaiklerle kaplıdır. Herculaneum'daki Forum hamamlarında yılan şeklinde bacakları olan bir Triton ve yunuslardan oluşan bir mozaik tasarımı kullanılmıştır. Bu, mekâna uygun ve su ile ilgili bir sahnedir. Öte yandan, evin reisi hamamda yeniden hamisi olduğu kişinin ilgisine zaman ayıracaktır. İşe giderken kendisine eşlik edilmesi gibi hamama da onlardan bir kısmı ile birlikte gidebilir, böylece prestijini sergilemek ve aldığı desteği kuvvetlendirmek imkânı bulur. Diğerleri, himaye edilen ve umut peşinde olanlar akşam yemeğine davet edilmeyi garantilemek için banyo gününde karşılaşmayı seçmiş olabilirler(hamamın uzun ve karmaşık işlemlerinden dolayı hamama her gün gidilmeyebilir),aynı Encolpius'un Trimalchio'ya yaptığı gibi.

Bundan sonrası ise isteğe kalmıştır. *Caldarium*'da (sıcaklık), sığağı hafifletmek için yüz yıkamakta kullanılan soğuk

suyun doldurulduğu bir kurna ile, terleyen vücuda dökülüp serpiştirilecek sıcak suyun bulunduğu bir küvet vardır (bkz. Resim 11). Kişi isterse *sudatorium* adı verilen ve daha çok saunaya benzeyen terleme odasını yani kuru banyoyu da kullanabilir. *Caldarium*'u atlayıp banyosunu kısa tutmayı arzu edenler ise *sudatorium*'dan sonra doğrudan soğukluğa geçebilir, bu daha acımasız İskandinav yöntemidir. Terlemeye devam ederken bir yandan da *stirigilis* yardımıyla temizlenilir. Kuşkusuz bunu insanın kendi başına yapması zordur, bu nedenle kölenin sahibine yardım etmesi gerekir. Kölesi olmayacak denli yoksul kişiler ise para karşılığında hamamdaki bir hizmetkârdan yararlanacaktır. Ancak giriş için ödenen ücret ne kadar düşük olursa olsun, bu hizmet karşılığında istenen miktar kimileri için yine de fazladır ve bu yüzden, mermer duvarlara sürtünmekle yetinmek zorundadırlar. İmparator Hadrianus'un, yaşlı bir askeri bu şekilde temizlenirken görüp üzüldüğü, ona para ve köle verdiği anlatılır. Öte yandan, bir arkadaşın yardımı da istenebilir.

İçerideki ısı ve bedenlere rağmen, sıcak odanın klostrofobik bir yer olması gerekmez. *Herculaneum*'un banliyösündeki hamam, denize bakan büyük ve sırlı camı bulunan bir pencereye sahiptir -bu pencere, odanın sıcaklığını hafifleten rahatlatıcı ve serinletici bir manzaradır. Çatı pencereleri de sık rastlanan bir ışık kaynağıydı.

Banyo, *frigidarium*'daki soğuk suya dalınarak tamamlanır. Bu banyonun gözenekleri kapatmak ve sıcaktan bunalmış bedeni diriltmek ve canlandırmak gibi çok yararlı etkileri vardır. *Herculaneum Forum Hamamı*'nda gördüğümüz ilginç bir durum ise, kadınların sıcaklık bölümünü daha sıcak istemekle kalmayıp (ayrı bir fırın ve daha fazla sayıda sıcak hava kanalı kullanıldığı daha önce anlatılmıştı), soğuk su havuzuna da bir sıcak su kanalı döşetmiş olmalarıdır. Kadınların bölümünde *frigidarium* yoktur (Diğer yerlerde ise, kadınlara ait hamamların erkeklerinkinden daha düşük ısılarda olduğu anlatılmaktadır).

Hamam, kadınların kendilerini yüz maskeleri ve benzer yöntemler yardımıyla güzelleştirmeleri için de iyi bir yerdir. Hatta Ovidius, onları bunu yaparken gizlenmeleri konusunda uyarır. Ama buna rağmen o denli bir gizlilik olduğu söylenemez: Martialis, hamama yeşil bir epilasyon kremi ile kaplı olarak ve yüzünde tebeşir, sirke, fasulye ezmesinden oluşan bir maskeyle gelen Thais'i elâleme rezil eder ve kadının kokusunun hepsini bastırdığını anlatır (VI.93). Kendisi bunları görmüş müdür, yoksa birisinden mi dinlemiştir? Şüphesiz, kadın erkek karışık banyo ortamlarından hoşlanan keskin dilliler bile potansiyel müşterilerine yönelik sözlerini açığa vurmaktan kaçınmış olmalıydılar. İskoçya'daki Caerleon (Isca) askerî kasabasında yer alan büyük ve güzel hamamlarda ise, çeşitli elişi aletleri bulunmuştur. Bu örnek, hamamların kişinin küçük dedikodular yanında konfor içinde dikiş dikebildikleri yerler olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Banyo yapanlar her zaman çıplak değildir. Bir peştemal veya havlu ile örtünülürdü.

Herculaneum'daki Forum Hamamı'nın *frigidarium*'unda bulunan eşyalar arasında bronz bir şamdan (candelabra) vardır, bu sadece kısa kış günleri için değil, akşam saatleri için de gerekliydi. Cumhuriyet Dönemi'nde, Roma'daki hamamlar gün batımında kapanırdı, İmparatorluk yönetiminde ise daha geç saatlere dek açıktılar. Gidecek lüks evleri olmayanlar için, burada kalmak ve hamamın çeşitli zevklerinden olabildiğince uzun süre yararlanmak kuşkusuz çok cazip bir fikirdi. Kişi usulüyle keselenip, eğitilmiş bir masör tarafından masajı yapıldıktan sonra (Martialis ve Juvenalis'in anlattığına göre kadınlara da erkek köleler ve masörler tarafından masaj yapılırdı), kuşkusuz günlük temizlikle ilgisi olmayan zevkler de bulunmaktaydı.

Hamama azimle her gün gidenler ve farklılık peşinde olanlar, özel hamama veya halk hamamına uzun ziyaretlerden kaçınırlardı. Yaşlı Plinius'a göre, Sergius Orata (M.Ö. 2. ve 1. yüzyıllar) adında biri duşlu banyoyu icat etmiştir; kendisinin sattığı sayfiye evlerine bu buluşunu ekleyerek

büyük paralar kazandığı anlaşılmaktadır (*Naturalis Historia*, IX.79), (Aynı kişi Baiae'de Campania kıyısındaki tatil köyünde yer alan istiridye havuzlarını da icat etmiştir; anlaşılıyor ki bu kişi Roma zevklerine hitap eden birkaç şey bilmekteydi). Baiae, yaz aylarında şehir sıcaklığının rahatsızlığından kaçmak isteyenlerin gittiği ve avlanıp atış yaparak, balık tutup yelkenle açılarak zaman geçirdiği, mimari hayallerini gerçekleştirdiği, hoşlananların kitap okuyup başkentin taleplerinden uzak yazı yazdığı ve arkadaşlarını eğlendirdiği yerlerden biriydi -hatta Catullus yatı ile ilgili bir şiir bile yazmıştır (4).

Tüm bu egzersiz, terleme, soğuk suya dalış ve masaj ardından insanın dinlenmeye, birşeyler yiyip içmeye ihtiyacı olmalıydı (aslında bu bir gerekliliktir, zira tüm yapılanlar oldukça yorucuydu, bu yüzden hamamda uzanılıp dinlenilecek bölümler bulunmaktaydı). Hamamda hazır yiyecekler satılmaktaydı ve Caerleon'da ele geçen ilginç buluntular arasında kadeh parçaları ile tavuk ayakları, domuz ve koyun kemikleri ve kabuklu deniz hayvanları yer almaktadır. Bunlar, ya hamamda satın alınmış ya da piknik yemeği olarak getirilmişlerdir. Şüphesiz komşu tavernalar da hamamların sayesinde iyi iş yapmış olmalıydılar.

Hamama gelenler, görevli veya kölelerden aldıkları giysilerini yeniden giydiklerinde, kızarmış terli vücut kalabalığı arasında anlaşılamayan sınıf farklılıkları yeniden görünür hale gelir. Kadınlar söz konusu olduğunda, giysinin zarafeti ve kumaşın şatafatı belirleyici işaretlerdir, erkekler içinse değişik mevkilerin üniformaları vardır.

Annesi ve diğer hanımlar *ornatriks*'in ellerinde usulüne göre derlenip toparlanır ve kız kardeşi kurulanıp giyinirken, bizim okul çocuğu da tuniğini yeniden üstüne geçirmekte (bkz. Resim 2) ve özel bir olay için resmî bir kıyafet seçtiğini farz edersek, togasını da giymektedir. Ergenlik çağına gelene kadar (15-16 yaşları) erkek çocuk *toga praetexta* giyecektir. Bu, kenarları boyunca mor çizgi bulunan bir togadır. Ergenliğe ulaştığında bunu çıkaracak ve erkeklik çağının togası

olan düz beyaz renkteki *toga virilis*'i giyecektir (bkz. Resim 2). Bu giysiyi hep bembeyaz tutmak ona epeyce çamaşırcı masrafı çıkaracaktır. Bir Akdeniz kentinin tozlu ve kirli sokaklarında beyaz, yünlü bir kıyafetle gezmeyi düşünün.

Henüz seçtiğimiz ailenin reisinin hangi sınıfa ait olduğunu söylemedik. O en üst sınıftan değildir, ancak ikinci derecede bir mevkiye sahip olacak kadar parası vardır (400.000 sesterces), bir *eques* yani şövalyedir (bu sözcük kendi atlarına sahip süvariler için kullanılan bir terimdir). Toplum içindeki yerinin göstergesi olarak altın bir yüzük takar ve daha çabuk fark edilebilmek için ön ve arka kısımlarının alt kenarında dar, mor bir çizgi (*augustus clavus*) bulunan beyaz bir tunik giyer. İkinci derece mevkiden bir vatandaş olmanın, bizim anladığımız biçimde ikinci sınıf vatandaş olmakla hiçbir ilgisi yoktur, *equites* ve senatör sınıfı birbirine karışmış haldedir.

Öte yandan, senatör sınıfı mevki ağacının en tepesinde yer alır. Bir senatör, ön ve arka kısımlarında kalın mor bir çizgi (*latus clavus*) bulunan tuniği, yine mor bordürlü *toga praetexta*'sı ve ayakkabılarının üstüne işlenmiş ya da aplike edilmiş "hilal" motifi ile ayırt edilir. Sulh yargıcı ise sıradan bir senatöre göre daha yüksek tabanlı ayakkabılar giyer ve onunkilerde de hilal vardır. Kuzey Avrupa'daki suya doymuş ortam koşullarının deriyi koruduğu yerlerde, dantel gibi işlenmiş sandaletlerden kabara çivili botlara dek çeşitli ayakkabılar ele geçmiştir (bkz. Resim 2). Ayakkabı yapımcıları basit bir ayakkabıyı tek parça halinde kesmek konusunda ustalık kazanmışlardır, öyle ki sadece ökçeye doğru bir dikiş yeterli olmaktadır. Bazen çok karmaşık olan oyma süslemeler yapılıyordu. Hafif sandaletler sadece evde, daha dayanıklı astarlı ayakkabı veya botlar ise sokakta giyiliyordu. Modern çöl botlarını andıran tanıdık bir form Londra'da bulunmuştur, ancak ele geçen örneklerin büyük bölümü daha açık modellerdir.

Tuniğin boyu da statünün bir göstergesi idi. Evdeki bir beyefendi veya bir tüccar ayak bileklerine dek uzanan tu-

nikler giyerlerdi, askerlerin ve kölelerinki ise kısa idi (her şeyin ötesinde, daha kullanışlı olduğu için) ve şövalye ya da senatörün çizgili tunikleri de daha uzundu.

Bu tip “gözle görülür sınıflandırma” Roma toplumundaki şaşırtıcı garipliklerden birisiydi. Roma, bilinen dünyanın büyük bir kısmını yöneten şehirdi ve bu şehrin evlerinde, özgür doğmuş vatandaşlar arasında birlikten ziyade bir bölünmenin işaretleri vardı. Sulh hâkimleri de şehir içinde yürürken, halkı varlıklarından haberdar etmekten geri kalmazlardı. Günümüzün resmî arabalarında rastladığımız uçuşan flamalara benzer küçük imler yoktu, onların yerine sulh yargıçlarının önünden *fascēs* (hâkimlik sembolü; otoriteyi temsil eden değnek demeti ve otoritenin ölüm ya da yaşam kararı verme yetkisine sahip olması halinde bunların ortasında yer alan balta) taşıyan *lictor* (önden giden subay, baltacı) gider ve yol üstündekilerin açılmasını sağlardı. Bu da, zaten kalabalık olan sokaklarda yürümeyi daha da güçleştirirdi. Iulius Caesar’ın iktidara doğru ilerlediği günlerde, Cicero İtalya’yı kat ediyordu ve kendisini en emniyetsiz hissettiği anlardan bazılarını *lictor*’ların firarını öğrendiğinde yaşamıştı. Bu otorite simgelerinin modern bir örneği, Sovyet Rusya’daki yüksek bürokratlar tarafından kullanılan büyük siyah otomobillerdir; öyle ki bu araçlar hız sınırlamalarına, ya da yayaların ve yoldaki diğerlerinin güvenliğine aldırmaksızın hedeflerine doğru ilerler ve şaşmaz bir güç işaretidirler.

Banyo yapıp giyinen kişi, hangi sınıftan olursa olsun, dinlendirici bir eğlenceyle keyiflenmek isteyebilir. Caracalla Hamamları gibi büyük hamamlarda (*thermae*), kütüphanelerin yanı sıra oturmak ve gezinmek için konforlu salonlar da bulunuyordu. Müzik resitalleri ve konuşmalar için odalar ayrılmıştı. Roma sosyal yaşamının zevklerinden -ya da tehlikelerinden- biri de umut dolu yeni şairlerin ve diğer türlerde ürün veren yazarların eserlerini dinlemektir (unutmayalım ki, insan sıkıcı bir tarih kitabını ya da yayınlanmak üzere hazırlanan hukukî bir konuşmayı da dinlemek

zorunda kalabilirdi). Horatius, övünmek için yapılan bu tür yayınlardan şikâyetçi olanlar arasındaydı (*Satires*, I.4.74 vd). Öte yandan gezilecek heykel galerileri de bulunmaktaydı.

İnsanlar oyalanıp eğlenmek için, Roma'nın büyük hamamlarından daha küçük ve gösterişsiz hamamlarda bile kalmayı sürdürürlerdi. Herculaneum'daki Banliyö Hamamı (banyodan sonra dinlenmekte kullanılan ve beden kadar kalbi de sakinleştiren bir odasında denize ve limana bakan pencereleri bulunan hamam) eğer duvarındaki grafitilere bakılırsa daha az dinlendiren zevkler için bir odaya da sahiptir. Bu duvar yazıları arasında yenilen *offellae* (sıcak yemek lokantalarında pişirilen yemekler) listeleri, kızlar için harcanan para tutarı, Pompeii çevresinde ün yapmış ve çok kaliteli bir fahişe olan Primigenia için bir şükran şarkısı, hatta imparatorluk sarayında hizmetkâr oldukları anlaşılan Apelles ve Dexter adındaki iki erkek kardeşin cilveleşmelerine dair sözcükler de yer almaktadır.

Ama şimdi yeniden daha kibar işlere dönelim. Akşam yemeği için eve dönmeden önce, iyi zaman geçirmenin bir iki oyun oynamaktan daha iyi bir yolu olur mu? Dünyada oyunsuz hiçbir kültür yoktur ve oyun tahtası üzerinde oynanan aynı tür oyunların dünyanın farklı yerlerinde ortaya çıkışı şaşırtıcıdır. Viking Kuzey'inden Pasifik Adaları'na dek, kuralları dama, tavla oyunlarınıninkine benzer oyunlar bilinmektedir. Roma'da da durum farklı değildir. En sevilen oyunların kalıntıları Akdeniz'den Hadrianus Duvarı'na dek İmparatorluğun her yerinde ele geçmiştir.

En sevilenlerinden biri *duodecim scripta* adı verilen ve üç sıra halindeki on iki kareden oluşan bir yarışma oyunuydu, karelerin her biri bir işaretle ortalarından bölünmüştü. Bu oyunda kullanılan tablalar, cam, kemik ve şekil verilmiş tuğla veya tebeşirden düz ya da oymalı piyonlarıyla birlikte İmparatorluğun farklı yerlerinde bulunmuştur. Geliştirilmiş olan oyunda her kenarda 15 piyon ve üç zar durmaktaydı. Ostia'da bulunan bir oyun tahtasında kareler harflerle işaretlenmiştir: Buna göre ortada yukarıya doğru oynandığı,

yanda aşağıya inildiği ve daha sonra üçüncü sırada aşağıya gidildiği anlaşılmaktadır. Amaç, oyuncunun tüm piyonlarını çıkarmaktır (ve kuşkusuz rakibin piyonlarını engellemektir). Aynı oyunun bir başka çeşitlemesi *tabula*'ydı ve bu İmparator Claudius'un özellikle sevdiği bir oyundu. Harflerin kullanılması oyunun özünü oluşturmaktaydı, bu oyunun bir örneğinde altı harfli sözcükler kullanılmıştır ve her satır anlamlı bir cümle meydana getirmektedir. Roma'daki bir tiyatronun yakınlarına kazınmış şu örnekteki gibi:

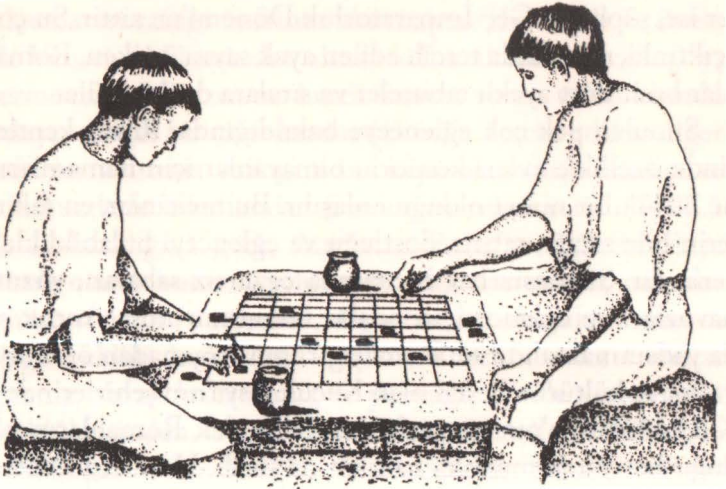
CIRCUS * PLENUS
(Arena dolu)
CLAMOR * INGENS
(Büyük bir gürültü var)
IANUAE * TECTAE
(Kapılar kapalı)

Oyunun çeşitlemelerinde sadece iki sıra vardır (günümüzdeki tavla oyunu gibi).

Daha yorgun beyinler için daha kolay oyunlar da vardır, dokuz kare üzerinde çapraz şekilde yerleştirilen O ve X'lerden oluşan oyun da bunlardan biri olup, *terni lapilli* diye isimlendirilmekteydi.

En sevilenlerden biri ise *ludus latrunculorum* adı verilen ve özellikle İmparatorluğun kuzeyinde birçok oyun tahtası ve pulu bulunan oyun idi (Resim 12). Bu, teknik açıdan Japon "Go"suna benzeyen bir strateji oyunudur. Oyun taşları damalı bir tahta üzerine dizilir ve satrançtaki piyonlar gibi yukarı, aşağı ve karşı yönde hareket ettirilirlir. Taşlar "Go"daki gibi rakibin iki taşı arasına sıkıştırılarak alınabilir, bu nedenle piyonları tek başına ve korumasız bırakmamak önemlidir. Bu oyun için ahşap ve taştan yapılmış oyun tablaları kullanılmaktaydı. Ve öylesine sevilirdi ki, uygun olan her yüzeye dama tahtası çizilmiştir.

Oyuncular kuşkusuz oturuyorlardı. Resimli örnekler ve ele geçen kalıntılar da her köylünün mutfağında karşıla-

Resim 12: Oyun oynayanlar.

bileceğimiz kaba hasırdan yüksek arkalıklı sandalyelerden, zarif taburelere dek farklı mobilya türlerine işaret eder. Portatif olanlar yüksek kalitenin göstergesidirler. Kitabımızın “Sabah” bölümünde değinilen “katlanır masalar” gibi, deri oturma yerleri olan katlanır tabureler de bulunmaktaydı (bkz. Resim 5). Özellikle ayaklarda çift U şeklindeki kesit (birbirinin üzerine dönük olarak düz durmaktadırlar) kullanılmaktaydı. Daha kütleli olan sandalyelerde, bazen yuvarlatılmış bir arkalığa ve ayaklarda yine çift U formuna yer verilirdi. Kol koyma yerine sahip veya bu elemanı içermeyen yüksek arkalıklı sandalyeler ve arkalığı oturma yerine kavisli geçişle bağlanan örnekler ise yaygın şekilde alçak bir ayak taburesi ile birlikte betimlenmiştir (bkz. Resim 3 ve 4). Bazen sandalyenin kendisi bir kaide veya çok kısa ayaklar üzerindedir. Masalara gelince (bkz. Resim 3, 4 ve 7), malzeme olarak değişik ağaçlar kullanılmış, dekorasyon için ise değerli ağaç veya metaller seçilmiştir. Daha güzel evlerde mermer masa tablaları görülür, İngiltere’de ise bu amaçla yaygın olarak killi şist kullanılır. İnce dallardan örülmüş sandalye-

ler ise, şüphesiz Geç İmparatorluk Dönemi'ne aittir. Şu çok açıktır ki, masalarda tercih edilen ayak sayısı üç iken, Romalılar basit dört ayaklı tabureler ve sıralara düşkündüler.

Sunulan pek çok eğlenceye bakıldığında, Roma kentlerinde özellikle evleri konforlu olmayanlar için hamamların ne büyük bir nimet olduğu anlaşılır. Bu mekânlar, en fakirlerin bile sıcağı, rahatı, dostluğu ve eğlenceyi bulabildikleri yerlerdir. Şüphesiz her hamamda egzersiz sahaları, yüzme havuzları ve eğlence için odalar bulunmuyordu. Ancak şu da yadsınmamalıdır ki, Roma ağırlığını koymadan önce uygarlık ve kültürün beşiği olan Küçük Asya'nın şehirlerinden, Kuzey Umbria'nın rüzgârlı steplerine dek Romalıların olduğu her yerde mutlaka hamam da vardı. Hard Knott Pass zirvesinde bulunan ve muhtemelen İngiltere'nin en tehlikeli yerindeki Mediobogdum'da kurulmuş en küçük garnizonda bile bir hamam külliyesi mevcuttur.

Evdeki yemeğe gitmeden önce, Romalıların bu denli büyük ve dayanıklı yapıları nasıl inşa ettiklerine kısaca değinelim. Romalıların kaydettikleri en önemli gelişmelerden birisi, gerçek kemer konstrüksiyonunu ve buna bağlı olarak da kubbe yapımını çözmeleridir. Bu, Yunanlıların başaramadığı ve yapılarının boyutlarını ve hacimlerini sınırlayan bir etkidir. Diğer bir ilerleme ise beton benzeri bir harç kullanmaları ve o dönemin maddeler bilimine dair ayrıntılı bilgi sahibi olmalarıdır. Roma kuramları yanı sıra, özellikle Vitruvius'un yazdıklarından edindiğimiz gözlenebilir uygulamalar hakkında birçok bilgiye sahibiz. Vitruvius, Augustus için "*De Architectura*" (Mimarlık Üzerine) adını taşıyan çok ayrıntılı bir kitap yazmış, şehir planlamasından stuko hazırlanmasına, simetriden inşaat mühendisliğine, yapı malzemelerinden hidroliğe kadar pek çok konuya değinmiştir. Yazıldığına göre, hamamlar için ışık kaynağı kış mevsiminde güneşin battığı yön ve resim galerileri için de kuzey olmalıdır (bu sanatçılar tarafından hâlâ kabul edilen yöndür) (I.2.6). Çimento, ana maddeleri kum ve kireçten oluşan bir karışımdı. Vitruvius, harç karışımını oluşturan

malzemenin saflığı üzerinde durmakta (II.4.1 vd) ve özellikle Vesuvius bölgesinden alınan volkanik kül “*pozzolana*”yı önermektedir. *Pozzolana* harca kuvvet veren ve su altında sertleşen doğal bir çimentodur (II.6.1). Tercih edilen diğer maddeler arasında volkanik bir kaya olan tüf, kireçtaşı ve günümüzde hâlâ kullanılan Carrara mermeri yer alır (II.7.1 vd). Anlatıldığına göre, Augustus Roma’yı tuğladan inşa edilmiş olarak bulur ve şehri terk ettiğinde o, artık mermerle dönüşmüştür (Suetonius, *Augustus*, 28). Ancak bu durum kulağa geldiği kadar hoş değildir. İnce mermer levhalar kaplama olarak kullanılmış ve yüzyıllar içinde yerlerinden söküldüklerinden, bugün Roma’da ziyaretçilerin hâlâ görebildiği gibi orijinal tuğla, tüf ve kireçtaşı duvarlar ortaya çıkmıştır. Tuğla örgü işçiliği, yapımındaki beceri ve ölçüleri açısından olduğu kadar etkileyici dizilişi ile de mükemmeldir. Geç Cumhuriyet Dönemi’nde baklava biçimindeki *opus reticulatum* kural haline gelmiştir. Daha erken stil olan *opus incertum*, çimento harcın içine daha kabaca yerleştirilmiştir, çok zarif bir görünümü olmamakla birlikte daha kuvvetli olduğu için Vitruvius tarafından önerilir (II.8.1). *İnsula*’ların daha önce sözünü ettiğimiz gibi güvenli olmayışına, kötü ve yetersiz inşaat malzeme ve yöntemleri de eklendiğinde, Augustus bunların yüksekliklerini 21 metre ile sınırlamıştır. Roma’daki büyük yangına neden olup olmadığı sorusu bir yana, Neron bu olaydan sonra daha güçlü inşaat yöntemlerinin kullanılması için çok yararlı bir yönetmeliği yürürlüğe koymuştur (Tacitus, *Annales* [Yıllıklar], XV.53).

Bir Romalının eğlenip dinlenmek için gidebileceği diğer yerlerden bazılarına değinmeden akşam güneşinin batışını izlemek mümkün değildir. Arenanın dehşeti burada daha fazla bahsedilmeyi gerektirmeyecek denli iyi bilinmektedir: Gladyatör yarışmaları, vahşi canavar avları ve benzeri sahneler üzerine çeşitlemeler. Popüler olan tiyatro ise, önceden de söylediğimiz gibi nadiren daha az kanlıdır.

Her ikisi de Yunan etkisi altında olan trajedi ve komedilerin sahnelenmesi için yapılan muhteşem tiyatro yapıları,

Roma Dönemi kentlerinin pek çoğunu süsler. Anadolu'da ya Roma tarzında inşa edilmiş ya da bu tarza göre değiştirilmiş tiyatro binalarına sahip çok etkileyici Yunan kentleri bulunmaktadır; bu değişiklik, Yunanlıların alçak bir sahne binasının önünde yer alan dairesel *orquestra*'sının (dans/koro yeri) Romalılarda yarım daire formuna dönüşmesinden hemen ayırt edilir (Pergamon, Aspendos ve Ephesos'ta olduğu gibi). Bu büyük taş tiyatrolarda seyircinin konforu sağlanmıştı: Kendi yastıklarını getiren seyircileri güneşten korumak için tenteler gerilirdi, hatta güzel kokulu sular fışkırtan fiskiyeler bile vardı. Pompeii'deki Büyük Tiyatro'ya asılan ilanlarla hangi günlerde oyunlar olduğu duyurulurdu. Öte yandan birkaç Romalı trajedi yazmış, ancak yaşayan oyun yazarlarının eserlerinin sahnelenmesi Cladius döneminde ortadan kalkmıştır. Yunan Yeni Komedi akımının tarzını ve konularını izleyen iki büyük Romalı komedi yazarı, Plautus ve Terentius M.Ö. 2. yüzyıl başında yaşamışlardır.

Ciddi dramanın yerini alan popüler tiyatro türleri mim (Roma'da mim, sessiz bir tiyatro sanatı değildi) ve farsların eğlendiren yanları kadar karanlık yönü de vardı. Çıplaklık ve işkence, günümüzün mide bulandırıcı tarzdaki korku filmlerinin formülü gibidir, ama bunların Roma versiyonlarında hiçbir özel efekte gerek duyulmuyordu. Günümüzdeki benzerleri pornografi ya da aşırı şiddet sahneleri içeren videolar değil, gerçek şiddet, tecavüz, ölüm görüntüleri içeren yasa dışı filmlerdir. Her popüler drama bu seviyelere indiğinden değil ama, bazılarında olması bile yeterince korkutucu. Mim, Roma'ya özgü bir biçimdeydi: Aktör, öyküyü mimiklerle anlatırken arkada koro şarkı söylerdi. Oyun tamamen konuşmaya dayanmasa da, aktörler çok eğlendirici olabilmekteydiler.

İnsanlar hamamdan çıkınca at ve özellikle araba yarışlarına da gidebilirdi. Maviler ve Kırmızılar, Beyazlar ve Yeşiller gibi takımlar, bugünkü bazı futbol taraftarlarının fanatizmini akla getiren bir coşkuyla izlenir ve belki de aynı sonuçlar alınırdı. Romalılar da araba yarışlarında olay çıkar-

tan kavgacı ve saldırgan taraftarlarla (hooliganlar) başetmek zorundaydılar. Diğer taraftan gladyatör oyunları sırasında halkın düzenini sağlamak gibi bir sorunları da vardı: M.Ö. 59'da Pompeii'lilerle komşuları Nuceria'dan gelen taraftarlar arasında Pompeii'deki amfitiyatro çevresinde öyle büyük bir kargaşa çıkmıştı ki, burası İmparator'un emri ile on yıl boyunca kapalı kalmıştı.

Heyecanlı olan sadece yarışları seyretmek değil, Romalıların da çok düşkün oldukları bahse tutuşmaktı, ayrıca yarışlarda bir hanımla tanışmak da mümkündü. Öyle ki, Ovidius *Amores* adlı eserinde (III.2) her üç heyecanı da bir arada yaşadığını açıkça anlatmaktadır.

Romalılar, akıllarını ve paralarını kullanarak muhteşem bir gösteri ortaya çıkarabilirlerdi; buna örnek olarak sahte bir deniz savaşı için su ile doldurdukları Campus Martius'u gösterebiliriz. Rönesans prenslerinin abartılı ve alışılmamış yaşam tarzlarında da bu eğlencelerin izleri görülebilir. Buna karşın kültürlü sınıf, müzik gibi daha kibar ve seçkin zevkler ile kitap okumak gibi kişisel etkinlikleri tercih etmiştir.

Şimdi bizim izlediğimiz evin beyi ve hanımı, onların çocukları, azatlı köleleri ve diğerlerinin banyo sırasında ve sonrasında daha sakin zaman geçirdiklerini farz edelim. İster moloz temel üzerine kötü bir inşaatla çıkılmış *insula*, ister konforlu bir apartman veya ev (büyükçe evler de bazen bölünüp kiraya verilebiliyordu) ya da büyük bir senatör villası olsun, banyolarını tamamlayanlar artık deri bot ve ayakkabılarının bağcıklarını bağlıyor ve günün en önemli etkinliği olan akşam yemeği için evlerine, tavernaya ya da bir yemek davetine doğru yola çıkıyorlar.

Akşam

Dokuzuncu veya belki de onuncu saat alışılmış akşam yemeği vaktidir. Akşam yemeği (*cena*) yemeye, söyleşmeye, eğlenceye ve diğer oyalayıcı etkinliklere zaman ayıran pek çok kültürde olduğu gibi, Romalıların da sosyal ve ev yaşamının odak noktasıdır.

Aile dışından konuklar geldiğinde kadınların sofraya oturtulmadığı Atina'nın tersine, Romalı kadınlar, hatta çocukları, ailenin erkek üyelerinin yanında yer alırlar, konuk davet edileceğinde kadınlar da söz sahibi olurlardı. Bunu dostça yapmayı reddetmek bir tartışma nedeniydi ve Cicero'nun erkek kardeşinin sorunlu evliliği bu yüzden noktalanmıştı (*Atticus'a Mektuplar*, V.1). Diyelim ki bizim örnek evimizde böyle konular daha kibar bir şekilde hallediliyor: Konuklar beklenirken mutfakta telaşlı bir koşuşturma vardır, masalar hazırlanmakta, şaraplar doldurulmaktadır. Ev sahipleri akşam yemeği için giyinmeye hazırlanırlar, zira bu da bir Roma âdetidir. Giyimleri süslü ve abartılı değil, rahat ve sadedir. Toga giyilmez (imparatorun sofrası haricinde), bunun yerini daha hafif bir kıyafet olan *synthesis* alır. Konuklar bu giysiyi beraberlerinde getirir (veya kölelerine getirtirler), ancak konuklar ev sahibinin dengi değil de himaye edilenler ise, giysi kendilerine ev sahibi tarafından verilir. Evin içinde ağır sokak ayakkabıları veya botlar yerine hafif sandaletler giyilir ve sofraya çıplak ayakla oturulur.

Gelin mutfakta neler olup bittiğine bir göz atalım. Ev halkı kalabalık ise, her biri farklı bir yemek sanatında ustalaşmış birkaç ahçı bulunur. Bu, günümüz restoranlarında mutfakın farklı dallarında (başlangıç menüleri, pastalar, vb) beceri kazanmış şeflerin çalışmasına benzer. Garsonların

yanı sıra, eğitilmiş bir kesici (*scissor*) bile vardır. Kesici, mutfakta yiyecekleri kaşık veya parmakla yenmeye uygun parçalar halinde kesip hazırlar ya da *Satyricon*'da Trimalchio'nun kesicisinin yaptığı gibi, bu işlemi konukların önünde büyük bir gösteriyle gerçekleştirir (*Satyricon*, 36).

Roma yemekleri alışılmadık derecede süslü ve zengin olabilir (son derece zarif ve sade olabileceği gibi), ancak pişirildikleri mutfak çok basit bir mekândır (bkz. Resim 13). Tuğladan yapılmış ocak içinde odun kömürü veya odun yakılır ve ateş istenildiği zaman beslenip, körüklenir. Pişirme

Resim 13: Bir Roma mutfağı.

işi ısıtılmış yüzeylerde veya doğrudan ateş üzerinde (ızgara), ya da fırında (rosto ve hamurlu yiyecekler) yapılır. Rosto açık ateş üzerinde de pişirilebilir.

Vesuvius'un patlaması Pompeii'lilerin öğle yemeği planlarını yarıda bırakmış, aşçıların işlerine de ara vermiştir; öyle ki Pompeii ve Herculaneum'da bulunan mutfaklar, sanki aşçı birkaç dakikalığına depoya gitmiş gibidir: Tüm mutfak araç gereçleri kullanılmak üzere ortadadır. Pompeii'deki Vetti Evi'nde bronz pişirme kaplarından oluşan çok güzel bir koleksiyon ele geçmiş, Herculaneum'daki Geyikler Evi'nde ise pişmiş toprak çömleklere ait örnekler bulunmuştur. Kırılmasına rağmen pişmiş toprak çömlekler en yaygın mutfak kaplarıdır, çünkü ucuz ve yerinin doldurulması kolaydır. Öte yandan, yemekleri küçük ateşte ağır ağır pişirmek için metalden daha uygun bir malzemedir.

Metal mutfak kaplarının yapımında en sık kullanılan malzeme bronzdur, ancak demir ve kurşun-kalay alaşımı kap kakak da görülür. Bu kaplar sadece işlevsel olmayıp aynı zamanda güzeldirler de: Pompeii'den Britanya'ya kadar her yerde, delikleri dekoratif desenler oluşturacak şekilde açılmış süzgeçlere ve süslü kulpları olan tencerelere rastlanır. Kepçeler, satırlar ve diğer mutfak bıçakları, nadiren iki dişli çatallar, kaşıklar, saplı derin tencereler, düz tavalar, kızartma tavası formunda kaplar (*paterae*) ve ayaklı yemek ısıtıcılar alışılmış mutfak gereçleri arasındadır. Pompeii'de (Panza Evi'nde) içinde çukurluklar olan kare şeklinde bir tava (yumurta pişirmek için olabilir) ve fırıncılar ya da pizzacılar tarafından kullanılanları anımsatan kürek şeklinde düz bir alet bulunmuştur. Sürahiler, kovalar, depolama için iki kulplu büyük amforalar, hatta kaide üstünde duran tek kulplu çaydanlık ile Roma mutfağı, oldukça basit ancak iyi yemek yapmak için yeterli pek çok araç gerece sahiptir.

Pompeii'den iyi bilinen bir başka mutfak aracı ise bronzdan bir *thermospodium*'dur (bkz. Resim 13). Bu araç, semaver tarzında olup sıvıları (muhtemelen şarabı) sıcak tutmak için yapılmıştır. Bir tepsi üzerinde ve süslü ayaklar tarafından ta-

sınır (kanatlı insan figürleri ile taçlandırılmış zoomorfik bir kaideye sahiptir). Bir köşesinde, içinde sıvıyı tutan ve sıvının da bir kanal yardımıyla alttaki yuvarlak ateş haznesinin çeperleri arasındaki boşluğa geçerek ısındığı urne yer alır. Ateş haznesinin olduğu tarafta sıvının akması için bir de musluk vardır. Tepsi fazla yakıtı tutar ve küller de bu tepsiye boşaltılır. Bütün olarak ele alındığında çok pratik değildir, ama yine de dekoratif bir eşyadır ve mutfaktan ziyade yemek salonunda (*triclinium*) kullanılır. Zira, eğer şarabınız mutfaktan yemek salonuna getirilirken soğuyacaksa, ısıtma işini mutfakta yapmanın bir anlamı yoktur.

Bir Romalının kilerinde bugünlükere benzeyen ve benzemeyen pek çok yiyecek bulunurdu. Baklagiller (değişik türde fasulyeler ve nohut) temel besin maddeleriydi. Tahıllar arasında, İtalya'nın Geç Cumhuriyet Dönemi'nde kendi üretimi ile yetinmeyi başardığı buğday yanı sıra, kılçıksız buğday (buğdayın eski bir türü olup günümüzde nadiren yetiştirilmekte, Almanya ve Fransa'da hâlâ bulunabilmektedir) ve arpa vardır. Bu iki tahıl, ekmeklerin (özellikle fakir halk tarafından yenmekle birlikte, gayet lezzetli ve besleyicidir), çorba ve lapaların hammaddesidir. Yufka ise börek yapımında veya eti fırında pişirirken sarmakta kullanılır.

Yemeklere katılan sıvılar arasında çeşitli şaraplar bulunmaktadır. Bazen bu amaçla sıradan sofraya şarapları da kullanılmakla birlikte, yemek pişirmek için özel şarapların seçilmesi daha yaygındır: *Passum* (misk içeren üzüm şarabı); *mulsum* (bal ve şarap karışımı); (üzüm sırası ve ballı su) *hydromel* bunlardan bazılarıdır. Tüm bu şaraplar hem ekşi hem de tatlı tariflerde kullanılırlar. Romalılar da, ortaçağ yemeklerinde olduğu gibi tatlı ile ekşiyi aynı yemekte birleştiren bir damak zevkine sahiptiler.

Roma mutfağında eksikliği düşünülemeyecek bir başka şey de, vazgeçilmez kabul edilen balık sosu *garum* veya fermente edilmiş balık bağırsaklarından elde edilen temel sos *liquamen*'dir. Liquamen Roma mutfağında, Çin ve Japon mutfağındaki soya sosu kadar yaygın kullanılır. Romalıların

gittiği her yere bu sos da gider ve İmparatorluk içinde büyük miktarlarının dolaştığı bilinmektedir.

Liquamen'in üretim yöntemi tiksindiriciydi ve her yerde rastlanan bu balık sosu, onun bu denli sevilmesini anlamakta güçlük çeken pek çok yemek tarihçisi için yakın zamana kadar bir sır oluşturmaktaydı. Uzak Doğu yemeklerine duyulan ilginin artması *liquamen*'in de yeniden tanınmasına yol açtı, zira bu sos Uzak Doğu yiyecekleri satan her büyük dükkânda artık rahatlıkla bulunabilmektedir. Vietnam'da (*nuoc nam* adı ile) ve Tayland'da (*nam pla* olarak) fermente edilmiş balık suyundan üretilen bu aynı sostur ve her gün kullanılmaktadır. Bu kolaylık, Roma yemeklerini tatmak isteyip de, evinde bir fiçı dolusu çürümeye bırakılmış uskumru barsağı barındırmaya yanaşmayan biri için büyük bir şanstır. *Liquamen* yapımı Romalılar için büyük bir iş alanıydı ve değişik kalitelere sos üretilmekteydi. Bunlar arasında en pahalısı ise çok gözde olan tekir balığının böbreklerinden elde ediliyordu.

Yemeklerde bitki ve baharatlar da çok sık kullanılırdı. Bunlardan bazıları bahçeden toplanırken, bazıları son derece pahalı ithal mallarıydı. Romalılar, yemeklerinin lezzetini arttırmak için gerekli paraya, bağlantılara ve güce sahiptiler. Biber, zencefil, kişniş, kekik, keklikotu ve kereviz tohumu gibi bazı baharatlar, günümüzdeki kadar yaygındı. Daha çok ortaçağ veya Elizabeth dönemi mutfağından tanıdığımız, ya da bitki ilacı olarak kullanılan diğerleri yaban kerevizi, yapışkanotu, yaban fesleğeni, sedefotu ve andızotu ise günümüzde iyi bir şifalı bitki bahçesinde bulunabilir. Öte yandan, artık hiç bulamayacağımız bitki ve baharatlar da (sakız, Hint sümbülü, vb.) vardır. Sakız (mastika) fıstık ağacından elde edilen bir reçine türüdür ve Orta Doğu'da hâlâ kullanılmaktadır; Hint sümbülü ise Doğu Akdeniz ve Hindistan'dan ithal edilen, eski Mısırlıların çok sevdikleri bir baharattır; silphium bir tür dev rezeneden elde edilir ve o denli sevilmiştir ki M.S. 1. yüzyılda Kuzey Afrika'da tamamen tükenmiştir. Romalılar çadıruşağı otunu (asafoetida) silphium'un yeri-

ne kullanmışlardır. Hint yemeklerinin alışılmış tatlarından biri olduğu için bu otu Hint yiyecek dükkânlarında bulmak mümkündür. İthal ettikleri ve kullandıkları lezzetlendiricilerin pek çoğuna burada yer verilemese de, Romalıların doğru tadı yaratmak için çok sayıda maddeyi karıştırmayı bildiklerini ve istediklerini elde etmek için gerekirse dünyanın öbür ucuna bile gittiklerini söyleyebiliriz.

Bu son özellik, yemek üzerine yapılan çalışmaların neden çok ilgi çektiğini de açıklıyor. Sadece yiyeceklerin ilginçliği değil, aynı zamanda bir toplumun beslenme alışkanlığındaki incelikler, kullanılan yiyecek maddelerinin çeşitliliği, bunların nereden getirildiği, üretim ve dağıtım gibi ilgili konuların hepsi o toplumun zenginliğine, gelişimine, ilişkilerine, ticari gücüne, tarımsal altyapıdaki güç ya da zayıflığına ve beraberinde gelen baskılara, buna benzer pek çok özelliğe dair ipuçları verir. Unutmayın ki, İtalya yiyecek üretimi açısından kendi kendine yeter durumda değildi ve yatıştırılması gereken bir ayaktakımı vardı; bu faktörlerin Roma'yı yönetenlerin sezgilerini nasıl etkilemiş olabileceğini siz tahmin edin.

Modern İtalyan mutfağında bulacağınız pek çok sebze ve meyve, birkaç önemli istisna dışında Romalılar tarafından da tüketiliyordu; ancak domates, biber ve diğer Yeni Dünya sebzeleri daha yüzyıllar boyunca İtalya'da bilinmeyecekti.

Büyük miktar ve çeşitlilikteki balık ve kabuklu deniz canlıları henüz kirlenmemiş olan Akdeniz'den, ayrıca ithal malı olarak İngiltere'nin istiridye yatakları gibi uzak yerlerden, bir de iç göllerle nehirlerden sağlanıyordu. Et olarak tavuk, domuz ya da oğlak gibi günlük bulunabilenlerden, geyik, yaban domuzu, tavşan ya da sülün gibi av hayvanlarına, hatta bize tiksindirici gelecek yunus, flamingo veya horoz hayalarına ve hayvanın almayı aklımızdan bile geçirmeyeceğimiz diğer organlarına dek her şey kullanılıyordu. Flamingo dili ve tavus kuşu beyni pazarın en çılgın tezgâhlarına aittir, ama berbat sakatatlar sayılabilecek birtakım lezzetler de günlük beslenme sisteminin parçası olmuştur. Bunun bir örneği olan dol-

durulmuş dişi domuz memesi, İskoçların haggis'inden (kuzunun ciğerleriyle yüreğinin içkembesi içinde pişirildiği bir yemek) ya da Macarların içkembe dolmasından daha kötü sayılmaz. Sosisler çok sevilir, kıyma, baharat, otlar ve fıstıkla hazırlanan ve çok değer verilen Lucania sosisi hem tek başına tüketilir, hem de başka yemeklere malzeme olurdu. Salyangozlar olduğu gibi yenir veya dolma içine konur, bunları kabuklarından çıkarmak için zarif bir kaşık biçimindeki sivri uçlu *cochlear* kullanılırdı. Salyangozlar gibi kakırcalar da (fındık faresi, *glis glis*) çiftlikte yetiştirilirdi. Salyangoz çiftliklerindeki başarı öylesine büyüktü ki, kabukları 10 litre sıvı alabilecek irilikte dev salyangozlar üretmenin mümkün olduğu iddia ediliyordu (Plinius, *Naturalis Historia*, IX.82). Apicius, bir doldurulmuş kakırca tarifi verir, Trimalchio'nun ziyafetindeki ordövrlerden biri de ballı kakırcadır.

Roma yiyecekleri, basitçe pişirilmiş yumurta kreması ya da şarap içinde haşlanmış dil balığından, domuz kıyması, beyin, yumurta, kuru yemiş, ot ve baharatla doldurulup fırınlanmış, tütsülenmiş ve tekrar kaynatılmış içkembeye kadar çeşitlilik gösterir. Pasta tarifleri ise, *gravitas* (ağırbaşlılık, ciddiyet) gibi Roma erdemlerinin simgesi olarak tanınan Cato'nun peynirli ve otlı bir pasta için *De Re Rustica*'da (LXXVI.1-4) verdiği bir dizi dolambaçlı talimatla, Apicius'un çabucak ve kolayca yapılan balda kızarmış hamur tatlısı tarifi arasında değişir. (Dürüst olmak gerekirse Cato'nun daha basit tarifleri de vardır, ayrıca insan ve hayvan sağlığı konusunda öğütler, emlak yönetimi, bekçi köpekleri, ağaç yetiştirme, duvar sıvasını karıştırma tekniği gibi kırsal yaşamı ilgilendiren pek çok ilginç bilgi de verir, ama bunlar bu kitabın kapsamı dışındadır.) Ne yazık ki, Apicius'un etkileyici yapıtının çörek-börek üzerine yazılmış bir bölümü kayıptır, bu nedenle kitapta tatlı ve hamur işlerinin sık sık sözü geçse de, tarifler tek tüktür.

Yemek odasına geçmeden önce, aşçı ve mutfak kölelerinin veya daha fakir evlerde, eşin ve annenin pişirdiği yemek türlerine bir göz atalım.

Ovidius tarafından anlatılan Philemon ve Baucis masasında, fakir ev halkının basit bir yemeği tarif edilir (*Metamorphosis*, VIII.630 vd). Baucis, elinden geldiğince iyi bir yemek hazırlayabilmek için koşuşturur. Lahana ile haşlanmış jambon, taze nane, hindiba ve kırmızı turp, zeytin, bir tür konyaklı kiraz, peynir ve kabukları içinde pişirilmiş yumurtalardan oluşan ilk servisi, fındık fıstık, incir, hurma, erik, elma, üzüm ve bir bal peteği izler. Bu yiyecekler yaşlı ve fakir bir çift için hiç de fena değildir; ancak yazılanların bir şiire ait olduğunu ve küçük bir evde bulunabilecek taze üretilmiş yiyeceklerden söz edildiğini de unutmayalım. Biz Roma'nın şehir yayılımı ile ilgilenirken öykünün geçtiği yer köy yaşantısını yansıtır, ancak yine de Roma damak tadına iyi bir örnektir.

Hiciv ozanları yiyecekler hakkında pek çok şey yazmışlardır; bu belki de kendi yiyeceklerinin diledikleri bollukta olmamasından kaynaklanır. Martialis, arkadaşı Toranius'u oldukça basit bir yemeği paylaşmaya çağırır ve yemektekiler onu şişmanlatacağa benzemez (V.78). İlk olarak kıvırcık salata, pırasa ve dilimlenmiş yumurta ile birlikte ton balığı ikram eder. Bunları brokoli, jambon, fasulye ve beyaz soslu sosis izler, tatlı olarak da kuru üzüm, armut ve kestane kebabı verir. Ancak konuğunun midesinde biraz daha yiyeceğe yer olduğunu varsayarsak (Martialis bunun çok yoksul bir ikram olduğunu belirtir) zeytin, acı bakla tohumu ve nohut da sunmuş olabilir.

Bu çok basit ancak bir o kadar da iştah açıcı yiyecekler İmparator Vitellius'un açgözlü ve müsrif ünüyle çatışmaktadır. Bu imparator, günde dört kez ziyafet sofrası kurdurup çok içki içerek ve her seferinde yediklerini çıkarıp yeniden sofranın başına geçerek, Roma yemek geleneğine kötü bir ün kazandırmıştır. Öte yandan, şanssız ev sahiplerine kendini ağırlatmak gibi bir alışkanlığı da vardır, öyle ki bu kişiler insanı şok edecek denli büyük masraflarla ziyafet vermek zorunda kalıyorlardı. Ziyafetlerden biri de erkek kardeşi tarafından düzenlenmişti ve özel bir üne sahipti. Yemekler

arasında 2000 balık ve 7000 av kuşu bulunuyordu, ziyafetin asıl gurur kaynağı ise özel olarak tasarlanmış ve malzemesi İmparatorluğun dört bir yanından toplanmış bir tarifti. Bu yemekte turna balığı böbreği, sülün ve tavuskuşu beyni, flamingo dili ve yılan balığı menisi kullanılıyordu (Suetonius, *Vitellius*, 13). Bu garip bileşim, normalden ziyade sapkın bir tarif olarak görülmelidir. Zengin sınıfı yemek konusundaki heveslerini tatmin edecek paraya ve boş zamana sahipti. Fakat onların bu kimi gelip geçici zevkleri bile, tarihte ve bugün Avrupa kıtasında yer alan diğer mutfaklarından çok farklı değildir.

Bu ziyafetlerin en ünlüsü, sonradan görmeliğin ince zevke karşı muhteşem bir zaferi olan ve Petronius'un romanı *Satyricon*'un en iyi bilinen, en komik kısmını oluşturan *Cena Trimalchionis*, Trimalchio'nun Ziyafeti'dir. Petronius, Neron'un tören amiri ve zarafet, moda, lüks, eğlence konularındaki danışmanı (*arbiter elegantiae*) idi ve Tacitus'a göre, imparatoru gibi ahlakı bozuk bir zevk düşkünü değil -daha çok günümüzün çılgır açan bir modacısı ya da centilmenler kulübünün zeki bir üyesi gibi- gereksiz lüksü kendine iş edinmiş bir cazibe adamıydı (*Annales*, XVI.17).

Şimdi bu olağanüstü yemek için seçilen menüye dönelim ve ordövrler (*gustatio*) ile başlayalım: Zeytin, bal ve haşhaş tohumlu kakırca, mürdüm erikli ve nar taneli sosis, "dişi tavus yumurtaları" (bu yemek aslında küçük kuşlarla doldurulmuş hamurların yumurta sarısı ve biber ile pişirilmesinden oluşuyordu) ve bunları mideye indirmek için bal şarabı. Trimalchio, başlangıç yemekleri (*fercula*) için sade yiyeceklerle yetinmeyecekti. On iki burcun sembollerine uygun yiyeceklerin dizildiği bir ana yemek tabağı hazırlanmıştı: Koç Burcu: Fasulye, Boğa Burcu: Sığır eti, İkizler Burcu: Koç yumurtası ve böbrek, Yengeç Burcu: Bir çelenk, Aslan Burcu: Afrika incirleri, Başak Burcu: Kısır dişi domuz memesi, Terazî Burcu: Kefelerinden birinde tart diğerinde pasta bulunan bir terazî, Akrep Burcu: Istakoz, Yay Burcu: Boğa gözü, Oğlak Burcu: Bir tür kabuklu ya da boynuzlu balık,

Kova Burcu: Kaz, Balık Burcu: İki kefal balığı. Burç sembollerinden oluşan bu çemberin ortasında ise fırında kızartılmış besili bir kümes hayvanı, dişi domuz memeleri, tavşan (kanatlarla süslenmiş) ve içinden biberli *liquamen* fişkıran, Marsyas biçiminde dört minyatür fiskiye vardı (Marsyas, müzik yeteneğinin tanrı Apollon'dan üstün olduğunu iddia ettiği için Apollon tarafından canlı canlı derisi yüzülmüş bir çobandır). Yemek, Trimalchio'nun *scissor*'u (kesicisi) tarafından sofrada kesilmiş, ekmek ve Falerni şarabı (en kaliteli tür) ile ikram edilmişti; Trimalchio şarabın yüzyıllık olduğunu iddia etse de, bu kadar eski bir içkinin içilemeyecek halde olması gerekir. Zira bekletilmiş şaraplar çok sevilmele birlikte, depolama yöntemleri şarapların bu kadar uzun zaman saklanmasına el vermiyordu.

Zarafetin özü, belki de "yeter" in ne zaman yeterli, "az" ın da ne zaman gereğinden fazla olduğunu bilmekte yatıyordu. Trimalchio ise zarif değildi. Menüde yer alan bir sonraki yemek, dişlerinden Suriye'den getirilmiş taze ve Thebes'den kuru hurmalarla dolu sepetler sarkan dev bir yaban domuzuydu. Domuzun etrafında hamurdan yapılmış ve içleri canlı ardıç kuşları ile doldurulmuş meme emen domuz yavruları vardı (konuklar için eve götürme armağanları). Bu yemek, Orta Çağ'da bir "sanduka", yani hamurdan bir kutu içine yerleştirilen canlı kuşları akla getirir. Turta, sadece hamurun pişmesini sağlayacak bir süre fırınlanır ve kesildiğinde serbest kalan kuşlar uçardı. Neyse ki yemek sırasında sohbet ve gösteriler devam ediyordu, çünkü ziyafet henüz bununla da bitmedi, henüz ikinci yemek servisindeyiz. Canlı domuzlar sofranın etrafında dolaştırıldı, içlerinden biri kesilmek üzere seçildi, içi kanla yapılan bir puding ve sosisle dolduruldu. Böylece, domuz, konukların önünde kesildiğinde içindekiler hayvanın bağırsaklarıymışcasına dışarıya dökülürdü. *Fercula*'nın sonuncu yemeği ise Aias kılığına girmiş bir uşağın kestiği, kafasına miğfer giydirilmiş, haşlanmış bir buzağı idi (zira efsaneye göre Aias bir delilik nöbeti sırasında bir otlak dolusu koyunu düşman zannederek boğazlamıştı).

Tatlıdan (*mensa secunda*) önce nefes almaya pek vakit yoktu: Pastalar, safran içinde bekletilmiş elma ve üzümler hemen hazırlanır, meyveler hamurdan yapılmış bir Priapos'un kucağına güzelce yerleştirilirdi. Tatlıdan sonra yenen tuzlu yiyecekler de öyle küçük lokmalar değildi, normal bir ötücü kuştan çok daha büyük, besili bir horoz ve yufka içinde kaz yumurtaları sunulmuştu. Bütün bunlar olup biterken Trimalchio bir başka akşam yemeğini de anlatır. Menüdeki ayı eti yüzünden konukları heyecanlandıran daha basit bir cenaze yemeğidir bu. Trimalchio'nun kendi ziyafetindeki aşırılıklar ise henüz bitmemiştir. Yufka içine fındık ve kuru üzümle birlikte doldurulmuş ardıc kuşları, deniz kestanesi görünümü verilmek için üzerine dikenler saplanmış ayvalar, hepsi de aslında domuz etinden yapılmış tombul bir kaz, balık ve av hayvanları da ikram edilir. Ve nihayet midye, deniz tarağı ve salyangozla yemek tamamlanır. Bundan sonraki eğlence de en az yemek kadar acayıptır.

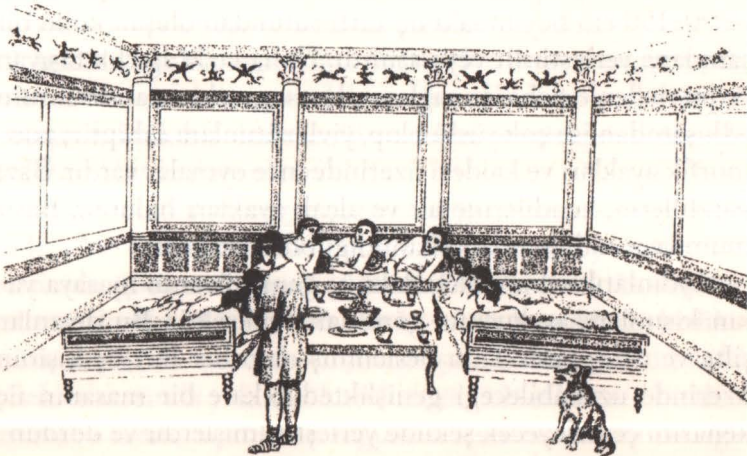
Bu anlattıklarımız kuşkusuz hicivdir, ancak hicivin de gerçeklere dayanması gerekir, yoksa ne iğneleyici ne de komik olurdu; örneğin, İmparator Vitellius'un aşırılıkları, Trimalchio'nun korkunç ziyafetinden farksızdır. Normal bir öğün ise makul porsiyonlar halinde sunulan ve arkadaşlarla paylaşılan taze ot ve sebzeler, et veya balık, yumurta, peynir ve meyveden oluşmaktaydı (ancak şunu da söylemek gerekir ki, yemek sırasında yediklerini çıkarıp, sofradaki diğer yemekleri midesine indiren tek Romalı Vitellius değildi).

Şimdi bizim ev sakinlerimizin daha ölçülü bir menü hazırladıklarını, hem ailenin hem de konuklarının iyi bir yemek ve kibar bir eğlence beklentisi içinde olduklarını farz edelim. Plinius, kendi önerisi olan akşam yemeği ile arkadaşı Septicius'un seçimi arasında bir karşılaştırma yapmıştır (*Mektuplar*, I.15). Septicius, karda soğutulmuş ballı şarapla (Apicius'ta ve diğer kaynaklarda kar, soğutucu madde olarak belirtilmiştir) gövdeye indirilen kıvrıcık salata, salyangoz, yumurta, arpa ekmeği, zeytin, pancar, kornişon, soğandan oluşan ve bir komedi oyunu, bir okuyucu ya da şarkıcı eş-

liğinde (durumu iyi olan evlerdeki normal bir akşam eğlencesinin makul bir örneği) yenen yemek yerine başka bir yere giderek istiridyelerin, dişi domuz sakatatının, deniz kestanelerinin ve İspanyol dansözlerin tadına bakmayı tercih etmiştir -buradaki tadına bakma durumu, sadece dansı izlemekle kalmamış olabilir.

Divanları düzenlenmiş *triclinium* bu haliyle akşam yemeğinde kullanılacaktır (Resim 14), çünkü öğle yemeği divana uzanarak yenmezdi. Büyük evlerde birden fazla *triclinium* bulunur, hatta daha önce değindiğimiz gibi, yemek için bir açık hava mekânı da olurdu. Pompeii'deki Loreius Tiburtinus Evi veya Ephebos Evi bu türden çekici örneklerle sahiptir.

Triclinium, önemli bir kabul salonu olarak pahalı bir dekorasyona layıktı. Yine -daha önce yatak odaları anlatılırken belirtilen- koyu renklerde, özellikle de siyaha ya da kahverengi tonundaki koyu "Pompeii kırmızısı"na, bazen de sarıya boyanmış duvarlardaki ayrıntılı frizleri ve küçük motifleriyle dikkat çeken "Üçüncü Stil"de süslenirdi. Kullanılan "Dördüncü Stil", kalabalık teatral sahneler ve fantastik

Resim 14: Akşam yemeğinde.

mimariyi içermektedir. “İkinci Stil” ise, daha fazla derinlik duygusu uyandıran daha gerçekçi bir mimari tarzındadır; Roma duvarlarını karakterize eden üç bölümlü düzenin merkezdeki kısmı -oraya resmedilen sahne mitolojik de olsa- gerçek mekâna açılıyormuş gibi görünür. En eski stil olan “Birinci Stil” ise, mimari ayrıntılar veya figürlü sahneler yerine mermer taklidi boyamaları ile en basit olanıdır.

Bir villada içerideki yemek salonu bile bahçeye açılabilir-di, böylece hem ışıktan yararlanılır, hem de güzel manzara ve kokuların tadı çıkarılırdı. Ancak yine de akşam olurken ışık gerekirdi. Kandillerde, Roma yaşamı ve ekonomisindeki önemi artık apaçık olan zeytinyağı yakılırdı. Pişmiş toprak kandiller İmparatorluğun bir ucundan diğerine, çok miktarda bulunmuştur. Bazen oldukça sade, ancak çoğunlukla alçak kabartma sahnelerle süslenmiştirler. Üzeri kapalı sosluklara benzer biçimdedirler, üst kısımlarında yağ doldurmak için açılmış bir delik vardır ve en az bir fitil açıklığına sahiptirler. Kulplu ve kulpsuz örnekleri bulunmaktadır. Pişmiş toprak, kandil yapımında en yaygın kullanılan malzeme olup bunlar kalıp içinde seri üretimdirler. Öte yandan, bronz veya altından yapılmış madeni örnekler de bilinmektedir. Bir veya daha fazla sayıdaki kandil, üç kısa ayak üzerinde yükselen ve 90-150 cm boyundaki üç zarif sütundan oluşan kollu bir şamdana yerleştirilir veya asılırdı. Daha fazla ağırlık taşıyan ve bu nedenle daha da sağlam olması gereken candelabrum adlı şamdan ise çok süslü olup, yivli sütunlara sahiptir; zoomorfik ayakları ve kaidesi üzerinde ince oymalar vardır. Bazı kandillerin, kendilerine ait ve alçak ayakları bulunur. Basit mum ve şamdanın da kullanıldığı bilinmektedir.

Aydınlatılan bu mekândaki üç geniş divanın masaya yakın kısımları, ayakucuna göre daha yüksektir. Bu divanlar, şilte ve uzun yastıklarla beslenmiş olup her biri üç kişinin üzerinde uzanabileceği genişliktedir; kare bir masanın üç kenarını çevreleyecek şekilde yerleştirilmişlerdir ve dördüncü kenar da kölelerin servis yapması için açık bırakılmıştır. Büyük, kare bir masa yerine, her divanın önüne gelecek şe-

kilde ayrı masalar da konulabilir. Pişmiş toprak veya gümüş tabak ve kâselerin yanı sıra bıçak, kürdan (Trimalchio'nun kiler şüphesiz gümüştür), kaşıklar da masaya yerleştirilirdi (Rönesans dönemine kadar İtalya'da sofraya çıkarılmayan çatal, sadece mutfakta kullanılırdı). Roma kaşığı, uzun çanaklı zarif formludur ve ince sapı da salyangozları kabuklarından çıkarmakta kullanılır. Fincan, kadeh ve şarap için kullanılan sürahiler masaya yerleştirilir ve köleler konukların içki kadehlerini sürekli doldururlar. Pişmiş toprak ve metalin yanı sıra, cam da hem yemek hem de servis için kullanılmaktadır.

Artık konuklar gelmektedir, köleler onlarla ilgilenirler; yemek divanına geçmeden önce konukların sandaletleri çıkarılır, ayakları yıkanır ve gerekirse kendilerine birer *synthesis* verilir. Trimalchio'nun köleleri, fazladan küçük bir pedikür bile yaparlar (*Satyricon*, 31).

Oturma düzeni kesin kurallara bağlıdır. En önemli divan ortadakidir (*lectus medius*) ve bunun en sağ ucu şeref yeri olup konsüle aittir (soldaki divandan başlanarak sağa doğru ilerlendiğinde altıncı kişinin uzanacağı yer). Sol taraftaki divan *lectus summus*, sağ taraftaki de *lectus imus* adını alır; sofra sakinleri sosyal sınıftaki önem derecelerine göre ve en alt pozisyonadaki kişi en soldaki divanın en sonunda uzanacak şekilde, soldan sağa doğru yerleşirler. İmparator gibi çok önemli bir konuk ise, ortadaki en önemli divana tek başına yerleşir. Büyük bir davette divan sayısı artacak ve dokuzun katları şeklinde düzenlenecektir.

Aslında kadın yemeği uzanarak değil, oturarak yedi. Kadınları bir divanın ucunda veya ayrı bir sandalyede oturur durumda gösteren yemek sahneli freskler ve kabartmalar bulunmaktadır. Ancak kadınların erkek konuklarla birlikte uzanması da normal karşılanmıştır. Ovidius, kadınlarla erkekler arasında yakınlık kurulmasına olanak veren bu düzenin, ev sahibi tarafından sağlanan fazladan küçük bir eğlence olduğunu söyler (*Amores*, I.4). Şüphesiz, belli ortamlarda gece inerken bu divanlar baştan çıkartıcıdır: Akşam

yemeğinin betimlendiği bir kabartmada, diğer konuklar içmeye devam ederken kadınlardan birinin uykuya teslim olduğu izlenmektedir. Ovidius, içki yüzünden genç bir kadının başına gelebilecekler konusunda uyarıda bulunur (*Ars Amatoria*, III.764-8). Bu sadece kabul edilmesi zor bir bakış açısı değil, fakat aynı zamanda grup içindeki erkeklerle de davetiye çıkartan bir görüştür (Ovidius, davet ettiği konukları uykuya yenik düşmeyenlerden seçerdi). Ovidius ve benzerleri, bizim evimizdekinden daha çılgın partilere de katılırlardı. Akşam yemeklerinde çocuklar da bulunur ve divanların yanındaki taburelerde otururlardı. Bir erkek çocuğu, *toga virilis*'i giyininceye dek uzanarak yemek yiyemezdi.

Yemeğin büyük bölümü parmaklarla yenirdi, Ovidius'un *Ars Amatoria*'nın (III.754 vd) aynı bölümünde değindiği gibi yemek yerken kibarlık da çok önemliydi, yemeği tabaktan alırken nazik olmaya ve yüze bulaştırmamaya özen gösterilmeliydi. Öte yandan köleler, sofradakilerin ellerini yemekten önce, yemek sırasında ve sonrasında yıkamak için hazır beklerdi. Trimalchio'nun görgüsüzce aşırılıklarından biri de konuklarının ellerini şarapla yıkatmasıydı.

Roma Dönemi İtalya'sının en büyük şarap üretim merkezi, zengin volkanik toprakların en gözde bağları beslediği Campania idi. Aslında, Roma'da içilen şarabın yarısı bu bölgeden gelmekteydi. İçlerinde en ünlüsü Falernia şarapları olmakla birlikte, Setine, Caecuba ve Alba gibi diğer bölgelerde üretilen şaraplar da nitelikleri nedeniyle kabul görmekteydi. Şarapçılık da büyük bir iş alanıydı ve Gaul'e yılda yaklaşık yarım milyon amfora şarabın satıldığı tahmin edilmektedir (bu amforaların her biri yaklaşık 30 litre sıvı almaktaydı ve doluyken o kadar ağırlaşıyorlardı ki, ancak iki kişi tarafından ve sıırıklara asılarak taşınabiliyorlardı). Farklı şaraplar, formu birbirinden az da olsa farklı amforalarda taşınıyor, amfora kulplarında ise tüccarın mührü yer alıyordu. Öte yandan amforaların ağızları da mantar, balmumu veya reçine ile hava almayacak şekilde kapatılmıştı. Yaşlı Plinius, kalın *Doğa Tarihi*'nde (*Naturalis Historia*) şarap kültürü

üzerine bir kitaba da yer vermiş, bu eser yüzyıllar boyunca kaynak kitap olarak kullanılmıştır.

Roma şarapları ağır ve tatlıydı ve asla su ile karıştırılmadan -bir de kuşkusuz iyi bir arkadaşın eşliği olmaksızın- içilmezdi. Akşam yemeği veya içki partisinde (akşam yemeğini izleyen *commissato*), kutlamalar amiri olan *arbiter elegantiae* su ile şarabın karıştırılma oranlarını ve kaç kadeh içileceğini ayarlardı.

Ve yemek böylece devam edip gider. Düzenlenebilecek eğlencelerden bazıları olan müzik, okuma, dans eden kızlar, akrobatlar, güzel sohbet ve dedikoduları daha önceden biliyoruz. Horatius, kandil ışığında içki içilirken yapılan şakalardan birini anlatırken, partiye katılan bir konukla aşk hayatı hakkında dalga geçildiğini söyler (*Odes*, I.27). Önce adamın ağzından sevgilisi olan kadının adı alınır, sonra da ona ne büyük bir hata yaptığı söylenir. Galiba bazı şeyler hiç değişmiyor. Horatius, önceden planlanmamış bir ziyafet eğlencesini de anlatır (*Satires*, II.8): Ev sahibi Nasidienus konuklarını yemek konusundaki bilgisinin ayrıntıları ile sıkarken, bir tente aniden üzerilerine devrilir ve herkes gülmekten kırılır.

Diğer pek çok konuda olduğu gibi, Romalılar müzik konusunda da büyük müzik teorisyenleri olan Yunanlılara çok şey borçludur. Genelde aynı tür müzik aletlerini kullanırlar: Lyra (genellikle bağadan yapılmış bir ses kutusu bulunur), flütler (modern flütten ziyade, daha yüksek perdeli ahşap üflemeli çalgılara benzer), çift flütler, pan flüt, trompet ve kornolar, büyük zil ve defler. Pompeii'deki bir mozaik üzerinde betimlenen müzisyenler arasında, ikili flüt çalan bir kadın, tapınak çanlarına benzer küçük ziller ve İrlanda davulu büyüklüğünde iri bir def çalan çelenkli iki erkek görülmektedir. Su orgu da Roma Dönemi'nde sevilen bir enstrümandır.

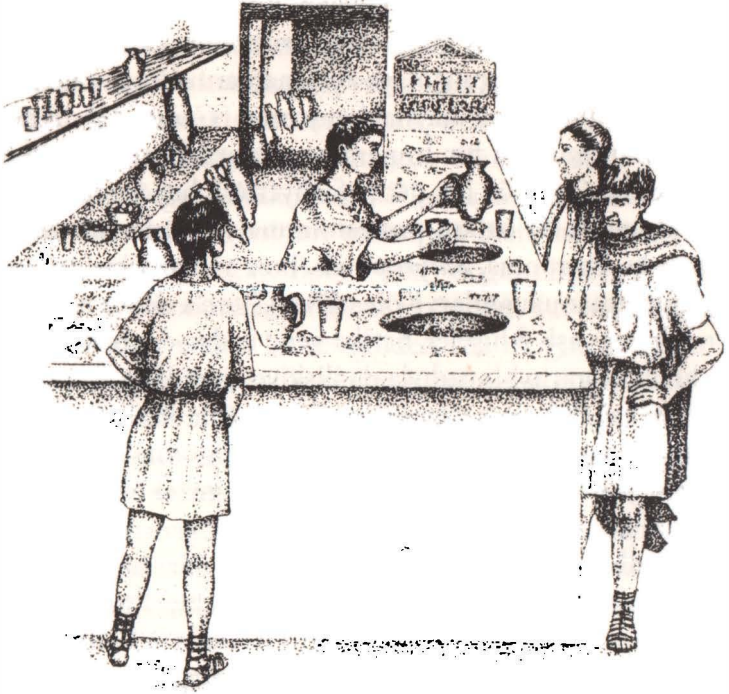
Öte yandan, büyük yemek salonları olmayanlar ve resmî partilere gitmeyenler, hamamın değişik zevklerini hatırlayarak sessiz sakin evlerinde yemek yer ya da tavernalara ve diğer gece eğlencelerine uzanırlardı.

Sürahiden doldurulmuş bir bardak şarap, *termopolium* adı verilen bardaki mermer tezgâhın üzerine konur (Resim 15) ve bununla sıcak bir yemek de mideye indirilir. Apicius, sıcak ve soğuk *offellae* tariflerinden bazılarını vermektedir. Ot ve baharatlarla marine edilmiş et parçalarından yapılan kebaplar en çok sevilen yemeklerden biriydi. Bunların en basiti, balık sosu ve bal içinde kızartılmış olanıydı, ancak daha karmaşık hazırlıklar gerektiren türleri de bulunmaktaydı.

Karnını doyuran bir kişi artık daha hareketli bir etkinlik peşindedir. Bunun için de bir tavernadan daha fazlasına ihtiyaç duymaz. Pompeii'deki Lusoria Tavernası'nın tabelasında, her iki yanında birer fallus olan bir vazo yer almaktadır, fallus genel olarak masum bir anlama sahipse de, bu resim için aynı şey söylenemez. Ephesos'un Roma döneminde de caddeye çizilmiş, aynı derecede edepsiz bir dişilik sembolü ve bir ayak izi ile genelevin yolu gösterilmiştir.

Romalılar cinsellik konusunda hiç de çekingen değillerdi. Ovidius, edebe aykırı şiirler yazmaktan dolayı (daha politik bir niyetten kuşkulanılmıştır) sürgüne gönderilmişti, ancak onun erotik şiirleri, kesinlikle kırmızı noktalı malzeme olmakla birlikte, çağdaşlarının aşk, tutku ve yitim üzerine yazdıklarından ya da daha erken dönem şairi Catullus'un etkileyici güzellikle ağzı bozuk müstehcenliği birleştirdiği şiirlerinden daha kötü değildi. Hatta Horatius'ta bile bir zamanlar tercüme edilmesi uygun görülmeyen bölümler vardır. Erotik şiir, kabul gören bir edebiyat türüydü ve Roma halkının eğlence kavramı ile karşılaştırıldığında, masum bile görünüyor.

Erotik betimlere her yerde -kabartmalarda, resimlerde, mozaiklerde, heykellerde, dekoratif sofrta takımlarında, kandillerde, hatta lahitlerde- rastlamak mümkündü. Pompeii'de, Sittius'un hanının yanındaki Lupanare gibi kötü üne sahip evlerde edepsiz resimler bulunurdu, ama saygıdeğer evlerde de değişik artistik düzeylerde yapılmış erotik sahneler yer vardı, tıpkı günümüzün saygıdeğer evlerinde bulunabilecek tablo ve heykellerdeki çıplak figürler gibi. Ancak kabul et-

Resim 15: Bir Roma barı.

mek gerekir ki, Roma örnekleri aşırı bir hareketlilik, ayrıntı ve bizim pek alışık olmadığımız türde erkek-kadın, erkek-erkek, insan-hayvan birleşmeleri içeriyordu.

Aşk eğlenceleri için ayrılan mekânlar oldukça basittir ve bunun için azami mahremiyet sağlayan ve sadece bir perde ile örtülen küçük kabinler, ya da yukarı kattaki gizliliği daha güvenilir odalar kullanılırdı. Caddelerde müşteri bekleyen fahişe, togasından tanınırdı. Bir zanaat odasına da sahip olan fahişeler kayıt yaptırmak ve her müşteriden aldıkları ücretin bir kısmını vergi olarak ödemek zorundaydılar. Gaius (Caligula), boşalan kasalarını doldurmak için böyle özel bir yükümlülük getirmişti. Hatta fahişeliği bırakıp, evlenenlerin bile vergi ödemeyi sürdürmesinde ısrarlıydı: Ancak ne

de olsa Gaius anlayışlı ve itidalli bir kişi değildi (Suetonius, *Gaius*, 40). Bir ara kendi genelevini bile kurmuş, evli kadınları ve özgür doğmuş genç oğlanları burada çalışmaya zorlamıştı; bu skandal, çalışmaya zorlananların cinsiyetlerinden ziyade statülerinden kaynaklanıyordu (*Gaius*, 41). Ancak bunların tümü deli bir İmparatorun aşırılıkları ile ilgili rivayetlerdir. Gündüz (ve gece) faaliyetleri, her yerde olduğu gibi Roma'da da halkın protestolarına yol açmadan devam ediyordu. Petronius, *Satyricon* ile, bize yabancı bu dünyaya bir göz atmamızı sağlar: Köle oğlan Giton'a delice âşık olan Encolpius, yaşlı fahişeler, harika genç kızlar, doymak bilmez kadınlar ve garip bir cadıyla da ilişkiye girer. Zira Romalılar, homoseksüellik ve heteroseksüellik arasına kesin bir ayırım koymaz, ayırıcı çizgi aktif veya pasif bir eş olma arasındadır. Bir aşk şiiri enfes bir kıza olduğu kadar, güzel bir oğlana da yazılabilir.

Catullus'un Lesbia'sı soylu doğmuş bir hanımefendi, Clodia olabilir; ancak Yunan isimlerine sahip Propertius'un Cynthia'sı, Tibullus'un Delia'sı ve Horatius'nin Lydia'sı takma adların ardına gizlenmiş soylu hanımlardan ziyade, bu kişilerin kapatmaları gibi görünmektedirler. Bu kuşkusuz, sokak fahişeleri ve taverna yosmalarına göre daha yüksek bir konumdur.

Sokaktaki fahişeler bir yana, Romalı bir ev sahibi böyle bir eğlenceyi kendi kölelerinden bedava olarak sağlayabilir. Horatius bunu, zinaya göre çok daha güvenli ve rahat bir alternatif olarak değerlendirir (*Satire*, I.2). Resmî olarak odalık sayılmak da mümkündür, ancak böyle bir ilişkinin bir başkası ile yapılmış evlilikle bir arada yürütülmesi beklenebilir. Erkeklerin başkalarıyla cinsel ilişkiye girmesini yasaklamak düşüncesi bu gelenekte yoktur, fakat resmî düzenlemeler başka bir konudur.

Augustus'un, halkı aile yaşamına teşvik edecek bir seri kanun çıkarmak mecburiyeti duymasından anlaşıldığına göre, tüm bu ilişkiler bir nüfus patlamasına yol açmamıştır. Bu kanunda, evli olmayanlar aleyhine ve üç ya da daha

fazla çocuk sahibi olanlar yararına maddeler vardır. Büyük bir aileye sahip olan Drusus ve Antonia (Germanicus ve Cladius'un ebeveynidirler) gibi soylu, eski moda ve şanslı çiftler bir yana, bu kez de genç yaşta ölen kocadır ve Roma'da özgür doğan çocukların sayısı çok azdır. Kısırlık, düşük, kurşun zehirlenmesi, doğum sonrası ölümler (anne ve çocuklar için) doğal tehlikelerdir; Plinius'un en acıklı mektuplarından birinde, doğum esnasında ölen iki kız kardeş anlatılmaktadır (VI.21). Bebek için "doğal olmayan" diğer riskler de söz konusudur. Kürtaj yaygındır. Iuvenalis'in bu nedenle, hadım edilen bir sevgiliden söz ettiğini biliyoruz. Öte yandan Ovidius, sırf karınları büyümesin diye bebeklerini kürtajla aldırان kadınlara ateş püskürür (*Amores*, II.4). Şiirin devamında anlatıldığı gibi, kürtaj da doğumdan daha kolay değildir ve ölümle sonuçlanabilir. Baba, doğan bebeğinin yaşaması veya ölmesi konusunda söz sahibidir, çocuğun terk edilmesini de isteyebilir. Roma'daki bebek öldürme ve sokağa terk etme olaylarının boyutları bilinmemektedir. Terk edilmiş bir çocuğun yeniden ailesine kavuşması ve gerçek sevgiyi bulması şeklindeki komedi teması ise, Roma'dan ziyade Yunan geleneğinden çıkmıştır.

Romalıların gebelikten korunma yöntemleri ile ilgili bilgilerimizin çoğunu, Ephesos'ta eğitim görmüş ve M.S. 1. yüzyılın sonu ile 2. yüzyılın başında Roma'da çalışmış olan Soranus'a borçluyuz. Günümüze kalan yapıtlarından *Gynaecology* adlı çalışması özellikle çok önemlidir. (Roma'da kadın hastalıklarına bakan kadın doktorlar ve ebeler de vardı.) Kürtaj olmaktansa gebelikten korunmak için kullanılan yöntemler çeşitlidir. Bunlar arasında Yaşlı Plinius'un önerdiği, tüylü bir örümceğin vücudundan çıkarılan kurtların geyik derisine sarılmasıyla oluşturulan bir muska (*Naturalis Historia*, XIX.27), kadının âdet düzenine dayanan takvim yöntemi (ne yazık ki Soranus, cinsel perhiz ve serbestlik dönemleri için tamamen yanlış zamanlama yapmıştır), cinsel ilişki sırasında pamuk ve benzeri tamponların kullanılması ve kadına birleşmenin en can alıcı anında nefesini tutma

tavsiyesi sayılabilir. Kadının kendine sürebileceği maddeler ise zeytinyağı, bal, reçine, balsam, beyaz kurşun ve şaptır (*Gynaecology*, I.61). Bunlardan bazılarının kuşkusuz zararlı etkileri olsa da, zaten tüm yöntemlerin güvenli olduğu, ya da rahatsızlık vermediği söylenemez.

Şehrin hanlarında nasıl bir içki âlemi yapılırsa yapılsın, evde ciddi biçimde içki içilmeye ve açık saçık konuşmalara başlanmadan önce evin gençleri ve çocukları yatağa gönderilirdi. Zira ne de olsa, ertesi sabah okula gitmek için erken kalkmaları gerekiyordu.

Tavernadan ya da hamisinin yemek davetinden çıkan sarhoş, âşık ya da şair bir adam (ev sahibinin izin verdiği kadarıyla evdeki ikinci kalite şarapla olabildiğince doldurulmuş bir mide ve peçeteye sarılmış yiyeceklerle) evine dönerken yolda bir mola verip duvarları birkaç grafiti ile süsleyebilirdi. Güzel bir şehir olan Herculaneum'da bu karalamalara fazla rastlanmazken, Pompeii'de neredeyse her yerde, satılık ilanları ve seçim afişleri ile rekabet eden aşk ve nefret bildirilerini, aşırı duygusal iyi niyet ifadelerini ve şarap hakkındaki şikâyetleri okumak mümkündür.

Sokaklar artık sessiz olmaktan çok uzaktır, çünkü güneş batmış ve Iulius Caesar'ın yasasına göre araç trafiğine izin verilmiştir. Dükkân sahipleri ve günün kalabalığı ortalıktan çekilmişse de, taş döşeli sokaklarda ahşap tekerleklerin, at, eşek ve katır toynaklarının takırtıları vardır şimdi. İki tekerlekli hafif arabalar, taşradan gelen öküz arabaları, yolculuklarda kullanılan büyük arabalar -örneğin, aile güneye, Campania'ya tatile giderken- ve masif tekerlekli yük arabaları nedeniyle, ana caddelerdeki gürültü dayanılmaz olmalıydı. Iuvenalis, trafiğin patırtısı yüzünden bütün gece uyuyamadığından ve trafik kazalarının neden olduğu kemik kırıklarından şikâyet eder (III.235 vd).

Öte yandan, etrafta insanların olması sokakları emniyetli hale getirmiyordu. Tam tersine, sokaktaki insanlardan bazılarının esas niyeti savunmasız kişileri avlamaktı. Augustus kendi itfaiyesi *vigiles*'i kurana kadar Roma'da polis gücü ola-

rak tanımlanabilecek bir teşkilat yoktu, geceler soyguncu ve katillerin zamanıydı. *Triumviri nocturni* adlı bir bölük vardı, ama hakkında pek az şey biliyoruz. Belli ki, gelecek kuşaklara suç oranını düşürmekle ünlü bir isim bırakmamışlar. *Vigiles* ise, çok gerekli olan yangın gözetleme işini belli başlı polisiye görevlerle birlikte yürütmekteydi.

Kötü niyetli kişilerin cesaretini kırarak ya da yolu aydınlatmaya yarayacak sokak lambaları yoktu. *Encolpius*, *Trimalchio*'nun ziyafetinden sonra -kuşkusuz sarhoş bir halde- evine dönmeye çalışırken sokaktaki taşların ve çanak çömlek kırıklarının üzerine yuvarlanır, çok zor anlar geçirir, kaybolur, fakat yolu tebeşirle işaretleyen *Giton*'un zekâsı sayesinde sağ salım yatağına kavuşur (*Satyricon*, 79). *Macer*larının en başında ise, gece indiğinde, *Encolpius*, güvenli olmayan, muhtemelen pek çok hırsızlık olayının yaşandığı bir pazar yerinde yankesicilerden korkar (*Satyricon*, 12). Kendisi de çalıntı mallara sahip olduğundan, aslında bunu hak etmiş olmalıydı. Yankesiciler, yine de sokaktaki en az tehlikeli tehditler arasındaydı.

Iuvenalis, *insula*'ların üst katlarından dışarı fırlatılan dö-küntüler yüzünden sadece çöp banyosu yapmaktan değil, bunların arasında çömlekler bile bulunduğundan, ölmekten de korkar. Yolda, kavga etmek için fırsat kollayan sarhoş bir kabadayıyla veya birtakım hırsızlık olaylarıyla karşılaşabilirsiniz. *Vigiles*'in varlığı bile dayak yemenizi, hatta öldürölmenizi engelleyemeyebilirdi, zira devriyeye çıkanların sayısı yeterli değildi. Sonuç olarak, *Iuvenalis*'e göre, eğer evinize köleleriniz tarafından, çevreniz meşalelerle aydınlatılarak emniyetli bir şekilde götürülecek kadar zengin değilseniz, gece sokağa çıkmadan önce vasiyetinizi yazmanız yerinde olurdu (III.235-310).

Uzun bir gündü. Konuklar rahat divanlardan kalkmış, ayakkabı, toga ya da pelerinlerini istemektedirler, artık cesareti toplayıp eve gitmek üzere sokağa çıkma zamanıdır. Evin içindeki ışıklar söndürülmekte, bahçenin kokuları karanlıkta içeri süzölmektedir. *İnsula*'da komşuların horul-

tuları, merdivenlerde tırnaşan veya kusanların sesleri duyulmaktadır. Evin hanımı odasına çekilir; kocası, kendi odasına gitmeden önce bir süre hanımının odasını ziyaret edebilir. Kadın, uyumadan önce yüzüne ekmek ve sudan oluşan bir maske uygulamayı ihmal etmeyecektir, böylece ertesi günü daha parlak bir ciltle karşılayacaktır. Evin beyinin ise belki yapacak işleri vardır, gece oturacak, okuyup öğrenerek ertesi güne hazırlanacaktır. Fakat bütün gözler kapanmalıdır, hatta bekçi ile köpeğinkiler bile. Nasılsa ikisinden birinin kulağı, kilit ve sürgüleri zorlayan hırsızın tıkırtılarını duyacaktır.

Seyisler hayvanlarını arabalara koşmak için hazırlar veya gece işleri bitince onları dinlendirirler. *Insula*'larda kiracılar mangallarındaki son kıvılcımı kontrol eder ve söndürürler. Dükkânının üstünde yaşayan tüccar, çevresine bir kez daha göz atar ve her şeyin güvende olup olmadığına bakar. *Vigiles* taburları kışla ve istasyonlarında nöbetlerini gözden geçirirler.

Köleler, partinin döküntülerini temizlemeyi bitirmiş giderken, esnemektedirler. Yatakları onları bekler. Taban mozaikindeki "kedi gözü" adı verilen floresan taşlar, birkaçının düşmesini önlemiştir mutlaka. (Bu taşlar Pompeii'deki Ceii Evi'nde görülebilir ve oradaki bekçiler için hâlâ yararlıdır). Böylece, evimizin sakinleri şiltelerine gömülüp, desenli yorganlarının altında uykuya dalarak arena, politik güçler, aşk maceraları, ordu ya da özgürlüğe dair düşler görürler. Köpek yavrusu yatakların çevresinde dolanıp sahibinin ayakucuna zıplar, orada rahatça kıvrılıp uyur. Roma, bilinen dünyanın bu en büyük ve en zengin, garip, kalabalık, gürültülü, muhteşem şehri bile bir süre için huzura kavuşmuştur.

Araştırma ve Proje Önerileri

1. Roma kentlerini ziyaret edin. Benim için bir Roma kentnin sokaklarında dolaşmanın, yapılara dokunmanın, Romalıların yaşadıkları yerlerde bulunmanın yerini hiçbir şey dolduramaz. İngiltere, mevcut kent siteleri açısından zengin değildir (İngiltere'deki Roma kentleri hâlâ yerleşim altındadır), ama erişilebilir durumda olan villa, askerî kamp ve askerî kent kalıntıları vardır. Kıta Avrupası, Anadolu, Levant ve Kuzey Afrika'da ise neredeyse tamamı korunmuş Roma kentleri bulmak mümkündür. Bu nedenle, alan gezileri şiddetle önerilir.

2. Müze koleksiyonlarını ve sergileri inceleyin. Örneğin, İngiltere'deki British Museum, Colchester, Caerleon ve Hadrian Duvarı müzeleri.

3. Kaynakları okuyun! Edebî açıdan daha az değere sahip bazı kaynakların, günlük yaşam konusunda ön plana çıkacağını göreceksiniz. Bir başka kültürü tanımaya çalışırken, o kültürün bizzat kendisi hakkında söylediklerini okumaktan daha iyi bir yol yoktur.

4. Bir Roma ziyafet sofrası kurun. Bu, şartlar uygun olduğunda grup çalışması yapmak için mükemmel bir fırsattır. Zira bu kitapta da dile getirilen farklı konular tek tek ele alınabilir ve daha kapsamlı çalışmalara dönüştürülebilir.

- i. Bir Roma yemeğini araştırın ve pişirin.
- ii. Roma mobilyalarını araştırın (en azından kandillerin reproduksiyonlarını bulmak zor olmayacaktır).
- iii. Roma iç dekorasyonunu inceleyin.
- iv. Roma giysilerini araştırın ve dikin (tiyatro kostümleri ile ilgili kitaplar ders kitaplarından daha kullanışlı olabilir).

- v. Roma takılarını araştırın (reprodksiyonları bulunabilir).
- vi. Roma makyajını inceleyin (ancak deneme konusunda dikkatli olun).
- vii. Roma tabak çanaklarını araştırın (reprodksiyonları satılmaktadır).
- viii. Roma müzik aletlerini araştırın (piyasada “Roma” müziği kasetleri vardır, ancak Roma müziğinin gerçekte kulağa nasıl geldiği konusundaki bilgimiz sınırlı).
- ix. Bir gösteri düzenleyin, örneğin bir oyun ya da anlatıdan bölümler okuyun (bir Latince konuşma yarışmasıyla bağlantılı olabilir).

Okuma Önerileri

Çeviriler ve İki Dilli Metinler

Roma'daki günlük yaşama dair deliller çok sayıda ve çeşitlilikteki kaynaktan elde edilebilir; neredeyse her yerde ipuçlarına rastlanmakla birlikte, belli eserler içerikleri ve her gün yaşananları anlatmaları nedeniyle daha yararlı olabilir: Aşk şiirleri, hicivler, romanlar, kişisel mektuplar ve değişik konular üzerine yazılmış pratik ders kitapları. Aşağıda belirtilenler, yardımcı ve nispeten kolay bulunabilir kaynaklardır; ancak yine de tamamlanmış bir liste veya metine bağlı çalışmalar için kesin bir rehber olarak kabul edilmemelidirler. Bu konu, daha ciddi çalışmalara bir başlangıçtır ve benim rehberlik ilkem de, bilgiye ulaşmaktaki kolaylıktır. Çevirilerin pek çoğuna notlar eklenmiştir.

Apicius, *The Roman Cookery Book*, çev. Barbara Flower ve Elisabeth Rosenbaum, Londra, 1958. İki dilli.

The Roman Cookery of Apicius, Translated and Adapted for the Modern Kitchen, John Edwards, Londra, 1984. Hem birebir çeviriyi, hem de hemen tüm yemekler için modern terimlerle yazılmış ve denenmiş tarifleri içermektedir (Apicius, profesyoneller için yazıyor ve amatör bir aşçının "yenebilecek bir yemek" pişirebilmesi için gerekli olan miktar, zaman gibi bilgilere yervermiyordu).

Cato, *On Agriculture*, çev. William Davis Hooper, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass. 1936. Bu kitap taşra yaşantısından söz etmez, fakat yemek tarifleri ve eve ait diğer ayrıntılar yüzünden Cato da listeye alınmıştır.

Catullus, çev. Francis Warre Cornish, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass. 1988.

The Poems of Catullus, çev. Peter Whigham, Harmondsworth,

1966.

Cicero, *Letters to Atticus* (üç cilt), çev. E.O. Winstedt, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1912-1918.

Cicero sık mektup yazardı, ancak bu mektuplarda özel bir yakınlık ifadesi vardı.

Horatius, *Odes and Epodes*, çev. C.E. Bennett, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1978. Bunlar günlük yaşamla ilgili bilgiden ziyade güzellikleri yüzünden değerlidirler, ama yine de pek çok yazınsal delil içerirler.

Horatius, *The Complete Odes and Epodes*, çev. W.G. Shepherd, Harmondsworth, 1983.

Horatius, *Satires, Epistles and Ars Poetica*, çev. H. Rushton Fairclough, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1978.

Horatius, *Satires and Epistles* (aynı ciltte, Persius, *Satires*), çev. Niall Rudd, Harmondsworth, 1973.

Juvenalis and Persius, çev. G.G. Ramsay, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1918.

Juvenalis, *The Sixteen Satires*, çev. Peter Green, Harmondsworth, 1967

Martialis, *Epigrams* (iki cilt), Walter C.A. Ker, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1968.

Martialis, *The Epigrams*, seçen ve çev. James Michie, Harmondsworth, 1978. İki dilli, ancak tam değil.

Martialis, *Epigrams of Martialis Englished by Divers Hands*, J.P.Sullivan ve Peter Whigham (ed.), Berkeley/Los Angeles, 1987. İki dilli. Bu kolaylıkla üstesinden gelinecek bir kitap değilse de, değişik dönem ve şairlere ait tüm *Epigram*'ların çevirilerini içermektedir.

Ovidius, *The Art of Love and Other Poems*, çev. J.H. Mozley, Loeb Classical Library, London ve Cambridge, Mass., 1979. *Ars Amatoria, Remedia Amoris, Medicamina Faciei* de içerir.

Ovidius, *The Erotic Poems*, çev. Peter Green, Harmondsworth, 1982.

Petronius, *Satyricon*, (Seneca, *Apocolocyntosis*, İmparator Cladi-

us hakkındaki bu hicivi de içermektedir.), çev. W.H.D. Rose, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1987

Petronius, *The Satyricon and the Fragments*, çev. J.P. Sullivan, Harmondsworth, 1969.

Plinius (Genç), *Letters* (iki cilt), çev. William Melmoth, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1915

Plinius (Genç), *Letters and Panegyricus* (iki cilt), çev. Betty Radice, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1969

Plinius, *The Letters of the Younger Plinius*, Betty Radice, Harmondsworth, 1969.

Plinius (Yaşlı), *Natural History* (on cilt), çev. H. Rackham, W.H.S. Jones, D.E. Eichholz, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1938-1962

Soranus, *Gynecology*, çev. O. Temkin, Baltimore, 1956

Suetonius (iki cilt), çev. J.C. Rolfe, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1970, 1979

Suetonius, *The Twelve Caesars*, çev. Robert Graves, Harmondsworth, 1957, 1979

Tacitus, *The Annals* (Loeb Tacitus'un III-V. ciltleri), çev. John Jackson, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1978

Vergilius, *Eclogues, Georgics, Aeneid I-VI*, çev. J. Rushton Fairclough, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1978

Vergilius, *The Georgics*, çev. L.P. Wilkinson, Harmondsworth, 1982

Vitruvius, *On Architecture* (iki cilt), çev. F. Grainger, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1970

Vitruvius, *The ten Books on Architecture*, çev. Morris Hicky Morgan, New York, 1960

Rome: The Augustan Age, Kitty Chisholm ve John Ferguson, Oxford, 1981. Açık Üniversite için kaynak kitap olarak derlenmiştir, Klasik Uygarlıklar konusunda çalışan öğren-

ciler için değerli ve geniş çerçeveli bir çeviri antolojisidir. *Greek and Roman Slavery*, Thomas Wiedemann, Londra, 1981. Metinlerin çeviriler şeklinde sunulduğu ilginç bir antoloji. *The Roman Household: A Sourcebook*, Jane F. Gardner ve Thomass Wiedemann, Londra ve New York, 1991. Etkileyici bir antoloji.

Konuyla İlgili Yayınlar

Kitabımız mecburen kısa tutulduğundan, kitap listesi de öyle oldu. Aşağıda, aydınlatıcı ve zevkle okunabilecek kitaplardan bir seçki sunuyorum. Bu kitapların her biri, konumuza ait özel bir alanı daha derin araştırmak isteyen okurlar için yararlı bir başlangıç noktası olacaktır.

Allason-Jones, Lindsay, *Women in Roman Britain*, Londra. 1987. Bilgilerin büyük bir kısmı zorunlu olarak Roma dünyasının yayıldığı diğer alanlardan sağlanmıştır. Geniş kapsamlı, rahat okunabilir bir çalışma.

Aries, Philippe ve Duby, Georges (eds), *A History of Private Life I. From Pagan Rome to Byzantium*, çev.Arthur Coldhammer, Cambridge, Mass. ve Londra, 1987. Muhteşem bir Gal yaklaşımı.

Auguet, Roland, *Cruelty and Civilisation: The Roman Games*, Londra ve New York, 1972 ve 1994. Romalıların boş zamanlarında yapmaktan hoşlandığı şeyler ile ilgili mükemmel bir rehber.

de la Bédoyère, Guy, *The Finds of Roman Britain*, London, 1989. Kaynak malzeme konusunda bir hazine.

Baldson, J.P.V.D., *Life and Leisure in Ancient Rome*, Londra, 1969. İyi yazılmış ve okumaya değer.

Baldson, J.P.V.D., *Roman Women*, London, 1962. Esprili ve bilgilendirici.

Bonner, S.F., *Education in Ancient Rome*, London, 1977. Yararlı bir araştırma.

Brion, Marcel, *Pompeii and Herculaneum. Their Glory and the Grief*, çev. John Rosenberg, London ve Salem, 1960. Brion

hem profesyonel bir tarihçi, hem de romancıdır. Bu bileşimin eseri olan kitabında iki kenti en canlı biçimde yeniden hayata döndürüyor.

Corson, Richard, *Fashions in Makeup from Ancient to Modern Times*, Londra, 1972. Geniş kapsamlı dev bir çalışma.

Carcopino, Jérôme, *Daily Life in Ancient Rome*, Harmondsworth, 1941. Bir klasik, ama pek eğlendirici değil.

Deiss, Joseph Jay, *Herculaneum*, New York, 1985. Herculaneum hakkında bulabileceğiniz en iyi kitap: Günlük tarzında, fakat son derece bilgilendirici ve çok resimli.

Dill, Samuel, *Roman Society from Nero to Marcus Aurelius*, New York, 1905. Saygın bir klasik, hâlâ başvurmaya değer.

Dixon, Suzanne, *The Roman Mother*, Londra ve Sydney, 1988. Aydınlatıcı pek çok malzeme içermekte.

Embleton, Ronald ve Graham, Frank, *Hadrian's Wall in the days of Romans*, Newcastle, 1984. Her zaman güvenilir olmasa da, çok sayıdaki resimleri çok iyi.

Finley, M.I., *The Ancient Economy*, Londra, 1973. Bu alana çok başarılı bir giriş çalışması.

Guhl, E. ve Koner, W., *The Greeks and Romans. Their life and Customs*, Londra, 1989. Tipik ayrıntılı bir 19. yüzyıl kitabının tekrar basımı. İfade tarzının modası geçmiş olsa da, bilgiler sağlam ve kapsamlı.

Greene, Kevin, *The Archaeology of Roman Economy*, Londra, 1986. Sadece arkeologların değil, ekonomist ve tarihçilerin de ilgi duyacakları bir kitap.

Higgins, Reynold, *Greek and Roman Jewellery*, Londra, 1980. Standart bir çalışma.

Jackson, Ralph, *Doctors and Diseases in the Roman Empire*, Londra, 1988. Antik tıbbı giriş oluşturacak güzel bir çalışma.

Johns, Catherine, *Sex or Symbol. Erotic Images of Greece and Rome*, Londra, 1982. Bir başka kültürdeki bakış açılarına ve bizim yanlış algılarımıza dair ciddi ve bilimsel bir çalışma.

Kennedy, E.C. ve White, G.W., *S.P.Q.R. The History and Social Life of Ancient Rome*, Londra, 1965. Değişik bir neslin

okul çocuğu düşünülerek yazılmış olsa da, değerini koruyan bir eser.

Kiefer, Otto, *Sexual Life in Ancient Rome*, New York, 1993. Genel olarak yaşamın pek çok yönünü ele alan geniş kapsamlı bir yazınsal araştırma.

Kraus, T. ve von Matt, L., *Pompeii and Herculaneum: The Living Cities of the Dead*, New York, 1975. Bu şehirler üzerine mükemmel bir çalışma.

Liversidge, Joan, *Furniture in Roman Britain*, Londra, 1955. Hem uzmanlar, hem de meraklı okurlar için kısa, ancak çok yararlı bir kaynak.

Meiggs, R., *Roman Ostia*, Oxford, 1960. Çok iyi bir kitap, özellikle konutlar konusunda.

Mossé, Claude, *The Ancient World at Work*, çev. Janet Lloyd, Londra, 1969. Finley'inki kadar iyi olmasa da, konuya giriş için kullanılabilir.

Olivola, Vera, *Sports and Games in the Ancient World*, çev. D. Orpington, Londra, 1984. Antik toplumda sporun ve oyunların yerini, aynı zamanda güncel etkinlikleri gözden geçiren bir çalışma.

Richter, Gisela, *The Furniture of the Greeks, Etruscans and Romans*, Londra, 1966. Değerli bir çalışma.

Robertson, D.S., *Greek and Roman Architecture*, Cambridge, 1943. Standart bir çalışma.

Singer, Charles, Holmyard, E.J. ve Hall, A.R., *A History of Technology*, Oxford, 1954 ve 1955. Aydınlatıcı.

Soyer, Alexis, *The Pantropheon or A History of Food and Its Preparation in Ancient Times*, New York ve Londra, 1979. Ünlü aşçı tarafından yazılmış kapsamlı kitabın tekrar basımı.

Strong, Donald, E. ve Brown, David (editörler), *Roman Crafts*, Londra, 1976. Teknik ve malzemelerle ilgilidir. Çok başarılı bir çalışma.

Symons, David, J., *The Costume of Ancient Rome*, Londra, 1987. Kısa fakat kapsamlı.

Tanzer, H.H., *The Common People of Pompeii*, Baltimore, 1939. Pompeii üzerine yazılmış en iyi kitaplardan biri.

- Toussaint-Samat, Maguelonne, *History of Food*, çev. Anthea Bell, Cambridge, Mass. ve Oxford, 1994. Nefes kesici, etkiyici dev bir çalışma.
- Toynbee, J.M.C., *The Art of the Romans*, Londra ve New York, 1965. İyi bir tanıtma çalışması (mimariyi içermez).
- Ward Perkins, John ve Claridge, Amanda, *Pompeii A.D. 79*, Bristol, 1976. Bugün ele geçirmek kolay olmayabilir, ama buna değer. Mükemmel bir metin ve çok değerli bir kata-loğa sahip.
- Warde-Fowler, W., *Social Life at Rome in the Age of Cicero*, Londra, 1964. Dill'in kitabına eşlik eden bir çalışma; fazla ilgi görmemeye başlayan daha eski dönem için başvurmaya değer.
- Wheeler, Mortimer, *Roman Art and Architecture*, Londra, 1964. Pek çok resim içerir, ancak metni ayrıntılı bir çalışma için çok geneldir.
- Whitehouse, David, *Glass of the Roman Empire*, New York, 1988. Corning Cam Müzesi koleksiyonuna dayanmaktadır. Çok bilgilendirici.
- Wiseman, T.P., *Catullus and His World. A Reappraisal*, Cambridge, 1985. Sadece Catullus üzerine bir çalışma olmakla kalmaz, sosyal yaşantıyı da mükemmel şekilde inceler.
- Wilson, L.M., *The Clothing of the Ancient Romans*, Londra, 1938. Yararlı bir başvuru kitabı.

Batsford, *Everyday Life in...* serisi, daima okunmaya değerdir. Bu seri içindeki birkaç kitap Roma yaşamının değişik yönlerini incelemektedir. *Oxford Classical Dictionary* ise, çoğunlukla ilk başvuru bilgisi kaynağıdır. Doğruluk ve çekicilik dereceleri değişen bol miktarda resimli kitap bulunmaktadır. Bunlardan büyük-küçük herkese önerebileceğim biri, Simon James'in yazdığı *Ancient Rome* adlı kitaptır (Londra, 1990). British Museum'un yayını olan bu kitapta neredeyse hiç metin bulunmamakta, ama detaylı çizimler yer almaktadır. İyi araştırılmış tarihi romanlar ise, bazı öğrencilerin inanışının aksine, kaynak malzeme olarak kabul edilmemekle birlikte, bir başka kültüre

giriş için iyi bir eşik olabilirler. Eski Roma'nın yüksek mevki-lerinde yaşanan dalavereler, Suetonius ve Tacitus'un küfürlü, dedikodulu ve hayli önyargılı (yani, hayli okunası) tarihlerinde anlatıldığı şekliyle, yetenekli romancılar Robert Graves ve Allan Massie'ye ilham kaynağı olmuştur; Marius ile Sulla bile bir romanın içine girebilmişlerdir. Sokaktaki sıradan Romalının yaşantısı ise, yakın zamana kadar kimsenin dikkatini çekme-mişti. Lindsey Davis'in Falco roman serisi, dikkate değer doğ-ruluktaki ayrıntıları mkemmел öykülerle birleştirmektedir.

Eski Roma Yaşantısında Bir Gün, şu soruya yanıt vermeyi amaçlıyor: Eski Roma'da yaşam gerçekte nasıldı? Bu kitap çok etkileyici bir biçimde gösteriyor ki, Romalıların da çamaşırhaneye götürülecek giysileri, yiyecek yemekleri ve oynayacak oyunları vardı. Kitapta sıradan bir Romalı ailenin günlük yaşamı izleniyor ve bu çerçevede Roma kent yaşamının bütünü canlandırılıyor. Sabah, Öğleden Sonra, Akşam şeklinde düzenlenen üç bölümde Roma kenti ve halkı günün her saatinde mercek altına alınıyor.

Yazar, mektuplar, duvar resimleri, hatta yemek tarifleri dahil, yazılı kaynaklar ve arkeolojik verilerden geniş ölçüde yararlanmıştır. Kitabın özenle araştırılarak çizilmiş resimleri, okura Eski Roma yaşantısını tüm açıklığı ile sunmaktadır.

Arkeoloji ve Eskiçağ Tarihi

ISE

3990000089741

homerkitabevi
academik bookstore

İst. Caddesi, No: 12/A

33 Galatasaray - İstanbul

www.homerbooks.com

9 789138 293032